

D I E E E R S T E S I E K E T R O O S T E R S

A A N D I E K A A P 1652 - 1665

deur

JOHANNES PETRUS CLAASEN

Skripsie ingelewer vir die graad

MAGISTER in die Teologie

aan die

Universiteit van Stellenbosch

Promotor: Prof. T.N. HANEKOM

Februarie 1969

VOORWOORD

By die voltooiing van hierdie studie wil ek graag my hartlike dank betuig aan prof. T.N. Hanekom, my geagte promotor, vir die bekwame wyse waarop hy aan my die nodige leiding gegee het. Sy bereidwilligheid om te help, asook sy kennis van die kerkgeskiedenis, was vir my steeds 'n aansporing, terwyl die beskikbaarstelling van 'n aantal van sy waardevolle boeke asook fotostatiese kopieë my taak baie vergemaklik het.

Hierbenewens my dank aan alle personeellede van die argiewe en biblioteke waar ek gewerk het vir hul hulp en vriendelikheid.

Uiteindelik my dank aan die Here vir kragte en deursettingsvermoë om met hierdie navorsing voort te gaan. Mag hierdie studie dien tot verheerliking van God en tot seën van die Kerk in Suid-Afrika!

J.P.C.

Pretoria,

Februarie 1969.

I N H O U D

	Bladsy
<u>INLEIDING</u>	1
 <u>HOOFSTUK I</u>	
Die Sieketroostersamp in die Nederlandse Moederkerk 	9
 <u>HOOFSTUK II</u>	
Die Arbeid van die Sieketroosters aan die Kaap (1652-1665) 	72
 <u>HOOFSTUK III</u>	
Grondleggers van die kerklik-godsdienstige lewe in Suid-Afrika 	139
<hr style="width: 20%; margin: 20px auto;"/>	
<u>BYLAE 1</u>	
Brief van Pieter van der Stael aan de Classis Amsterdam, dd. Batavia, 20 Januari 1664 	161
 <u>BYLAE 2</u>	
BEROEP- ende INSTRUCTIEBRIEF voor de Sieckentroosteren gaende naer O. of W. I. etc. 	168
 <u>BYLAE 3</u>	
Naamlys van Predikante wat voor die koms van die eerste gevestigde predikant aan die Kaap gepreek het of daar aangedoen het 	170
 <u>BRONNELYS EN LITERATUUR</u>	172
 <u>ILLUSTRASIES:</u>	
1. Zeyger van Rechteren, sieketrooster 	48a
2. Aanstelling van W.B. Wylant as sieketrooster ..	73a
3. Laaste bladsy van Brief van Wylant aan Classis.	76a

INLEIDING

Sedert Van Riebeeck se koms na die Kaap in 1652 tot die aankoms van ds. Johan van Arckel in Augustus 1665 het die gelowiges hier te lande geen eie plaaslike predikant of kerkraad gehad om na hul geestelike belange om te sien nie. Predikante op pad na die Ooste of op die terugreis na Nederland, het wel die Evangelie verkondig, die sakramente bedien en huwelike bevestig, maar hul verblyf aan die Kaap was gewoonlik tot 'n paar dae beperk, met die gevolg dat daar van sistematiese arbeid geen sprake kon wees nie. Dit spreek dus vanself dat die godsdienstige behoeftes van die Kaapse bevolking baie verwaarloos sou gewees het indien hulle slegs op genoemde besoekers sou moes staatmaak. Dit is egter 'n verblydende feit dat daar wel iemand saam met Van Riebeeck gekom het wie se taak dit was om juis in hierdie behoefte te voorsien. Hierdie persoon was die sieketrooster Willem Barentsz. Wylant, wat ná sy vertrek 'n paar jaar later deur nog drie ander sieketroosters opgevolg is, voordat die eerste vaste predikant in die persoon van ds. van Arckel hier aangekom het.

Die taak van die sieketrooster was, om, afgesien van sekere beperkinge wat op hom gelê is, die geestelike bearbeiding van die plaaslike bevolking op hom te neem. Gedurende 13 jaar was hy die enigste persoon wat voltyds op hierdie terrein aan die Kaap werksaam was. Hy het dus 'n baie belangrike taak gehad om uit te voer, en wie enigsins 'n duidelike beeld wil verkry aangaande hierdie eerste fundamentele tydperk van die Suid-Afrikaanse geskiedenis, moet aandag skenk aan die optrede van die sieketrooster.

Die doel van hierdie studie is gevolglik om 'n bydrae te lewer tot 'n beter begrip en daarmee ook 'n herwaardering

van die arbeid van die sieketroosters aan die Kaap gedurende die tydperk 1652-1665. Ons hoop om aan te toon dat die betrokke tydperk nie slegs 'n belangrike periode was ten opsigte van die volksplanting hier te lande nie, maar ook met betrekking tot die kerklike lewe in besonder.

Wanneer die werk van die sieketrooster nagegaan word, blyk dat daar nie tot dusver enige publikasies in Suid-Afrika verskyn het waarin die aanstelling, oorkoms, werksaamhede en verdere lotgevalle van hierdie mense volledig behandel is nie. In sy werk History of South Africa⁽¹⁾ het Theal weliswaar 'n paar bladsye aan die sieketroosters in hierdie tydvak gewy, waarin hy byvoorbeeld op simpatieke wyse die werk van Van der Stael ten opsigte van die onderrig van die inboorlinge skets. Hierbenewens het A. Moorrees in Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1652-1873 slegs ongeveer 14 bladsye aan 'n beskrywing van die belangrike arbeid van hierdie persone afgestaan.⁽²⁾ Van die noodsaaklike boeke waarmee die sieketroosters vir hul taak toegerus is, noem hy net die Kategismus van Ursinus en van Lansberghius. Ook Godée Molsbergen in De Stichter van Hollands Zuid-Afrika Jan van Riebeeck 1618-1677⁽³⁾ het uit die aard van die saak slegs besonderhede oor die sieketroosters verstrek met betrekking tot hul verhouding ten opsigte van Van Riebeeck. Prof. H.D.A. du Toit behandel slegs die prediking van hierdie manne in Predikers en hul prediking in die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika.⁽⁴⁾ Die naamlys sowel as

1) G.M. Theal: History of South Africa, Vol. II, Book 3.

2) A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1652-1873.

3) E.C. Godée Molsbergen: De Stichter van Hollands Zuid-Afrika Jan van Riebeeck.

4) H.D.A. du Toit: Predikers en hul prediking in die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika.

gegewens in verband met die boeke wat hulle saamgeneem het, is in hierdie werk ook onvolledig, terwyl die ander werksaamhede van die sieketroosters nie vir uitvoerige behandeling in aanmerking kom nie. In die Eeuwfeest-Album van de Nederduitse Gereformeerde-Kerk in Zuid-Afrika 1824-1924⁽⁵⁾ sowel as Ons Nederduitse Gereformeerde Kerk⁽⁶⁾ is slegs 'n oorsigtelike beskrywing van die arbeid van die sieketroosters aangebied. In ander werke word die soeklig telkemale op een enkele aspek van hierdie persone se werksaamhede gerig: kerkregtelik,⁽⁷⁾ onderwys⁽⁸⁾ en katekisasie,⁽⁹⁾ en dan steeds as deel van die behandeling van 'n veel langer tydperk as die eerste 13 jaar.

Met hierdie werk word die resultaat aangebied van 'n poging om meer volledig en ook ontledend in te gaan op die beskikbare gegewens in verband met die sieketroosters. Die historiese belangrikheid van die sieketroosters sal gevolglik meer as voorheen beklemtoon word, terwyl die ordening en behandeling van die geskiedenis van genoemde persone ook groter aandag sal ontvang.

Wie hierop nader ingaan, kom egter spoedig te staan voor wat by geleentheid die „probleem van distansie”⁽¹⁰⁾

-
- 5) A. Dreyer: Eeuwfeest-Album van de Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1824-1924.
 - 6) T.N. Hanekom (redakteur): Ons N.G. Kerk (Artikel deur Dr. F.J.M. Potgieter - Ons Kerk in Kaapland).
 - 7) J.D. Vorster: Die kerkregtelike ontwikkeling van die Kaapse Kerk onder die Kompanjie 1652-1795, asook J.P. Jooste: Die verhouding tussen Kerk en Staat aan die Kaap tot die helfte van die 19e eeu.
 - 8) E.G. Malherbe: Education in South Africa 1652-1922.
P.S. du Toit: Onderwys aan die Kaap onder die Kompanjie 1652-1795.
 - 9) D.W. de Villiers: Die Kategese in die Nederduitse Gereformeerde Kerk in S.A.
 - 10) D.W. de Villiers: Reisbeskrywings as bronne vir die kerk-geskiedskrywing van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika tot 1853, bl. 11.

genoem is. Dit kom daarop neer dat baie materiaal wat noodwendig deurgewerk moet word, nie plaaslik beskikbaar is nie en gevolglik van oorsee bekom moet word.

Hierbenewens is selfs wetenskaplike werke dikwels onvolledig, soos bv. C.A.L. van Troostenburg de Bruyn Krankbezoekers in Nederlandsch Oost-Indië,⁽¹¹⁾ wat nie eens die naam van Wylant bevat nie. Hierdie boek is nie in Suid-Afrika beskikbaar nie en moes uit Nederland in leenbruik aangevra word. Dit bied ook geen uitvoerige behandeling van die arbeid van die sieketroosters as sodanig nie, maar bevat 'n lys van 829 name van sieketroosters waarby dan enkele biografiese besonderhede meegedeel word.

Aan die anderkant het die Kaapse Kerkargief egter fotostatiese kopieë van die handelinge van die Classis van Amsterdam oor hierdie tydperk. Hoewel daar nie veel stof in verband met die sieketroosters in Suid-Afrika hierin voorkom nie, het dit tog goeie diens gedoen deur 'n beter insig in die aanstelling van sieketroosters, toelating en dergelike meer, te gee. Die probleme wat Wylant en Van der Stael in verband met hul aanstelling gehad het, blyk duidelik hieruit.

Ook in ander opsig is dit nie 'n maklike taak om navorsing oor hierdie tydvak te doen nie, veral vanweë die feit dat die skrif nie altyd so maklik lees nie en talle dokumente met verloop van tyd dof geword het.

Die indeling van die studie het twee moontlikhede gebied: eerstens dat al die gegewens wat betrekking het op die aanstelling van die sieketroosters, behandeling wat hulle

11) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: Krankbezoekers in Nederlandsch Oost-Indië.

ontvang het en voorsiening vir hul dienswerk, by die hoofstuk oor die sieketroosters se optrede aan die Kaap ingesluit word; tweedens kon die toestand in die Nederlandse Moederkerk afsonderlik geskets word en daarna oorgegaan word tot die behandeling van die optrede van die sieketroosters aan die Kaap. Laasgenoemde metode is gevolg, met die vertroue dat die verblyf van die sieketroosters hier te lande dan steeds gesien sal word teen die agtergrond van die Nederlandse Moederkerk.

Die belangrikste bronne wat gebruik is, is die gepubliseerde boustowwe (Deel I en II), byeengebring deur C. Spoelstra. Hierin vind ons die brief van Wylant, asook die 8 briewe van Van der Stael. Die kerkordes van 1624 en 1643, sowel as die instruksie vir predikante en sieketroosters van 1617 en 1695, word ook in hierdie werk aangegee. Saam met die Dagregisters van Van Riebeeck en Wagenaer, kan ons dit as die belangrikste bronne beskou. Belangrike aanvullings vind ons egter in die Resolusies van die Politieke Raad, die Plakkate, Kriminele en Siviele Regsrolle, asook in die Inkomende en Uitgaande Briewe van hierdie tydperk.

Die boek van C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602-1795) bied deurgaans, maar veral in hoofstuk 6 waar die sieketroosters spesifiek behandel word, talle gegewens aangaande hierdie ampsdraers. Noodsaaklike feite word aangetref in Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, in drie dele byeengebring deur J. Mooij, terwyl dieselfde skrywer ook 'n Geschiedenis der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië

daargestel het waarin baie van die feite van die boustowwe verwerk is. Die werk van J.R. Callenbach: Justus Heurnius, eene bijdrage tot de geschiedenis des Christendoms in Nederlandsch Oost-Indië, asook die werke van C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie, en De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar ontwikkeling van 1620-1939, is uiters waardevol in hierdie verband. Hierbenewens is die werk van Pieter van Dam: Beschryvinge van de Oostindische Compagnie verhelderend, veral die vierde boek waarin kerklike aangeleenthede behandel word.

'n Laaste en belangrike werk waarin gegewens oor die sieketroosters aan die Kaap aangetref word, is die feitlik onbekende Schets der Geschiedenis der N.G. Kerk, of ook Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der Nederd. Geref. Kerk in Zuid-Afrika (1652 - heden), van C. Spoelstra. Dit is bedoel om deel uit te maak van wat deur hom in sy gepubliseerde Bouwstoffen in die vooruitsig gestel is, naamlik Handboek voor de Geschiedenis der Ned. Geref. Kerken in Zuid-Afrika,⁽¹²⁾ en bestaan uit ongeveer 280 bladsye met die hand geskrywe, in 'n aantal oefeningboeke wat in die Kaapse Kerkargief bewaar word. Prof. T.N. Hanekom maak met vrug daarvan gebruik in 'n bespreking van „Ons Kerkgeskiedskrywing. Die Indelingsprobleem van die S.A. Kerkgeskiedenis” 'n artikel wat in Oktober 1956 verskyn het.⁽¹³⁾

12) C. Spoelstra: Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederduitsch Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika, Inleiding tot Deel I, bl. LII.

13) Dr. T.N. Hanekom: Ons Kerkgeskiedskrywing. Die Indelingsprobleem van die S.A. Kerkgeskiedenis (Die Gereformeerde Vaandel, Oktober 1956, bl. 24 e.v.)

Dit is jammer dat Spoelstra hierdie deeglik-aangevoorde werk nie kon voltooi nie. Die eindproduk sou ongetwyfeld inhoudryk gewees het, aangesien elke feit op noukeurige wyse gestaaf word. Maar dié gedeelte wat afgehandel is, bied nogtans 'n skat van wetenskaplik-verantwoorde gegewens vir die geskiedskrywer. Van hierdie aantekeninge kon ek dankbaar gebruikmaak.

Een van die belangrikste sake wat deur Spoelstra na vore gebring is, is seker die vermelding van 'n negende brief van Van der Stael waarop hy in sy navorsing afgekom het. Hierdie brief is nie opgeneem in sy gepubliseerde boustowwe nie, maar die bestaan daarvan is onder sy aandag gebring deur die argivaris van die Oud-Synodaal Archief van die Ned. Herv. Kerk in Nederland. Die inhoud van hierdie brief word dan ook deur my behandel (sien ook bylae 1.)

Die beroepsbrief vir sieketroosters word ook volledig onder bylae 2 aangegee. Hierbenewens is dit aangenaam om 'n voorbeeld van die handskrif van Wylant aan te bied, soos dit in sy brief na vore kom.

Die afbeelding van die sieketrooster Zeyger van Rechteren, is 'n fotostatiese kopie van sy portret in sy Reisjournael, Zwolle, 1635. Daar bestaan, sover bekend, slegs van twee sieketroosters portrette, naamlik dié van Van Rechteren en een van J. Steendam.⁽¹⁴⁾

14) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602-1795), bl. 375.

Indien dit alles 'n bydrae lewer tot die kennis en volledigheid van die historiese beeld van hierdie interessante maar enigsins minder belynde ampsdraers van die Gereformeerde Kerk aan die Kaap, sal die moeite ryklik beloon wees. Mag dit dien om ons sieketroosters beter bekend te stel!

HOOFSTUK IDIE SIEKETROOSTERSAMP IN DIE NEDERLANDSE MOEDERKERK

Ten einde in alle opsigte reg te laat geskied aan die verblyf, arbeid en betekenis van die eerste vier sieketroosters aan die Kaap gedurende die jare 1652-1665, is dit nodig om ook aandag te skenk aan die instelling en ontwikkeling van die sieketroostersamp in die Nederlandse Moederkerk. Daar moet verder gelet word op die opdrag en taak, die toelatingsvereistes en aanstelling, sowel as die kerkregtelike posisie en funksie van hierdie kerklike ampsdraers.

Alvorens dit gedoen kan word, is dit belangrik om die vraag te beantwoord in hoever die Verenigde Oost-Indische Compagnie, soos meermale beweer, die handelsmotief voorop en die godsdienst op die agtergrond gestel het ten einde groter winste na te jaag. Meermale is met verwondering gewys op die feit dat die eerste oktrooi wat deur die Staten Generaal op 20 Maart 1602 aan die V.O.C. verleen is, geen melding gemaak het van enige verpligting ten opsigte van die godsdienstige belange van koloniste en inwoners in die gebiede wat verower of bestuur sou word nie. Ja, dit is selfs waar dat die Naam van God nie daarin genoem word nie, hoewel dit feitlik nooit in staatsstukke uit daardie tyd weggelaat is nie.⁽¹⁾ By 'n handelsonderneming is dit begryplik en mag daaruit geen negatiewe gevolgtrekkinge ten opsigte van die godsdienst gemaak word nie. Tereg kan Callenbach verklaar: „zoowel de

1) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde Kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indisch Compagnie, bl. 17.

geschiedenis, als offisieele stukken van de Compagnie uitgegaan, bewijzen ons, dat zij er niet op uit was een godsdienstloos karakter te vertoonen".⁽²⁾ Dat hierdie belangrike saak nie genoem word nie, kan slegs toegeskryf word aan 'n aanvanklik gebrekkige insig by die Kompanjie ten opsigte van die toekomstige ontwikkeling van sy taak.

Juis die feit dat in die eerste oktrooi geen klousule opgeneem is waardeur die V.O.C. verplig is tot „conserveren van het publycke geloof“, is van groot belang by die beoordeling van die houding van die Kompanjie. Dat „elke rechtsgrond voor deze verplichting ontbrak“, ⁽³⁾ beteken dat alles wat die Kompanjie in die eerste tyd vir die godsdienstige belange van sy besittings gedoen het, geheel en al vrywillig was. Daar kan dus met reg verklaar word: „Die V.O.C. het van sy stigting in 1602 af, sonder enige versoek deur die kerk en onverplig deur die Staten Generaal, hierdie taak op hom geneem“⁽⁴⁾ - en dit sonder om vir een oomblik die vraag te stel of hy daartoe volgens die oktrooi verplig was. Waar die Kompanjie dus sieketroosters aangestel het, jong mans laat studeer het, predikante uitgestuur het en nog vele ander maatreëls getref het ten opsigte van die godsdienst, moet dit beskou word as een van die sierade in die optrede van hierdie handelsliggaam.

Daar kan seker op tekortkominge in hierdie toedrag van sake gewys word, maar „dat een handelslichaam nu eenmaal

-
- 2) J.R. Callenbach: Justus Heurnius eene bijdrage tot de geschiedenis des Christendoms in Nederlandsch Oost-Indië, bl. 13.
 3) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie, bl. 18.
 4) J.D. Vorster: Die kerkregtelike ontwikkeling van die Kaapse Kerk onder die Kompanjie, 1652-1795, bl. 11.

niet het meest aangewezen was om kerkelike belangen te behartigen, konden de H.H. XVII werklik niet helpen."⁽⁵⁾ Geestelike belange is wel dikwels diensbaar gemaak aan die stoflike, maar niemand kan die Kompanjie van gebrek aan belangstelling beskuldig nie. Intendeel, die V.O.C. het „getrou aan die Calvinistiese tradisie van die 17de eeu,..... die eise van die Christendom erken en gehandhaaf ook in sy handelonderneming".⁽⁶⁾ Daarom het haas elke vloot onder vlag van die V.O.C. 'n predikant of sieketrooster aan boord gehad.⁽⁷⁾

Volgens Van der Chijs moet die instruksie vir die goewerneur-generaal Pieter Both en die Rade van Indië, (1609), as die oudste regeringsreglement vir Nederlands-Indië beskou word, en in art. 10 van hierdie instruksie kry die goewerneur-generaal en die Raad van Indië opdrag om hulself steeds op hoogte van alle sake te hou „ten einde gij uit al 't selve moogt weten, wat noodig gedaan dient, om den Oost-Indischen handel tot verbreiding van den naam van Christus, zaligheid der onkristenen, eere en reputatie van Onze natie, ten profijte van de Comp. niet alleen te continueren, maar bij alle mogelijke middelen en wege te vergrooten, zooveel doenlijk wezen sal."⁽⁸⁾ 'n Soortgelyke opdrag word in art. 34 van die instruksie van 1617 herhaal.⁽⁹⁾

5) C.W.T. van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam: De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar ontwikkeling van 1620-1939, bl. 5.

6) T.N. Hanekom: Helperus Ritzema van Lier, bl. 190.

7) J.D. Vorster: a.w. bl. 11.

8) J.A. van der Chijs: Nederlandsch-Indisch Plakaatboek 1602-1811 Eerste Deel 1602-1642, bl. 8.

9) J.A. van der Chijs: a.w. bl. 39.

Dr. van Boetzelaer van Dubbeldam kon dus tereg verklaar: „Als dit in het oog gehouden wordt, zal het oordeel over het beleid der Compagnie, waartegen meer dan eens bezwaren moeten worden ingebracht, milder uitvallen, dan dit gewoonlijk geschiedt. Men stelle de vraag welk handelslichaam ter wereld ook maar in de verste verte voor de geestelijke belangen gedaan heeft, wat onze V.O.C. daarvoor geofferd heeft. Zeer zelden heeft zij uit bezuinigingsoverwegingen, vooral in haar goeden tijd, iets nagelaten, dat van haar in het belang der Kerk gevraagd werd. Zij heeft gedurende de twee eeuwen van haar bestaan ruim 900 predikanten geheel op haar kosten naar Indië uitgezonden en daarnaast eenige duizenden krankbezoekers en onderwijzers. Zij heeft millioenen aan de behartiging dezer geestelijke belangen ten koste gelegd. Zonder haar tussenkomst kon niets gedaan worden, waarvan het gevolg was, dat zij alles te betalen kreeg: den bouw van kerken, het aanschaffen van leermiddelen, het drukken van Bijbels en andere boeken en al wat verder noodig was.”⁽¹⁰⁾ Ja, lank voordat die tweede oktrooi van 22 Desember 1622 die bewaring van die publieke geloof aan die Kompanjie opgedra het, is groot bedrae reeds in belang van die verbreiding en handhawing van die Gereformeerde godsdiens bestee. Waarlik, „geen handelsliggaam het ooit meer vir die kerk en die saak van die Here gedoen nie.”⁽¹¹⁾

In die lig van omstandighede en die taltyke feite tot ons beskikking, word die ernstige navorser steeds weer tot

10) C.W.T. van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam: De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar ontwikkeling van 1620-1939, bl. 5.

11) J.D. Vorster: a.w. bl. 29.

sagter oordeel gedwing. „In these, its most prosperous days - aldus Theal - the Netherlands East India Company provided for the religious needs of its servants in a very liberal manner. Its largest ships and its most important possessions were all furnished with chaplains paid from its funds. Its smaller vessels and such stations as the Cape for some years after its formation were provided with men of lower ecclesiastical rank. They were called Comforters of the Sick or Sick Visitors.”⁽¹²⁾

Hoewel die Kompanjie oortuig was dat onderhouding van die godsdiens in Indië nodig was tot handhawing van sy gesag, en daarin ook 'n middel gevind het om sy gesag oor die verskillende gebiede te bewaar, bly daar nogtans ruimte en rede genoeg oor om te waardeer wat deur hierdie liggaam gedoen is vir die uitbreiding van die Christendom.⁽¹³⁾ Hiervan sal dan ook telkemale kennisgeneem word by die behandeling van die sieketroosters.

1. Instelling en ontwikkeling van die sieketroostersamp.

„Naas die gewone ampte in die kerkorde genoem, het die Gereformeerde Kerke ook bepaalde hulpdienste erken. Van hierdie hulpdienste het die sieketrooster in die Gereformeerde Kerke in die 17de eeu en in die Kaapse Kerke onder die Kompanjie 'n belangrike rol gespeel.”⁽¹⁴⁾ Nog voordat die Hollanders Indië verower het, was sieketroosters in Nederland al bekend.⁽¹⁵⁾ Reeds vroeg word daar in kerklike acta van

12) G.M. Theal: Chronicles of Cape Commanders, bl. 36.

13) J.R. Callenbach: Justus Heurnius eene bijdrage tot de geschiedenis des Christendoms in Nederlandsch Oost-Indië, bl. 15.

14) J.D. Vorster: a.w. bl. 104.

15) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602-1795), bl. 335.

sieketroosters melding gemaak, en hulle kom al in 1572 voor,⁽¹⁶⁾ terwyl die kerkraad van Amsterdam reeds in 1581 afsonderlike krankbesoekers aanstel.⁽¹⁷⁾

Weliswaar is daar nie allerweë ingestem met die invoering van sieketrousters nie, soos in 1574 blyk uit die antwoord op 'n vraag van die classis Voorne en Putten in dié verband „dat het der dienaren ambt is, de kranken te bezoeken en het gevaarlijk is, sekere personen daarvoor te ordineeren. Indien de dienaren hun werk niet af kunnen, hebben zij de hulp van de ouderlingen en de diakenen in te roepen.”⁽¹⁸⁾

Ook die burgemeesters was gekant teen die aanstelling van sieketrousters en stem net daartoe in „mits bekende burgers benoemd worden, die later tot predikanten kunnen bevorderd worden.”⁽¹⁹⁾

Ten spyte van hierdie uitspraak van kerklike sowel as van burgerlike kant, het die gebruik van sieketrousters toegeneem en is daar tog later, veral in plekke soos Amsterdam, Breda, Leiden, Delft, Dordrecht, Middelburg en Emden, sieketrousters aangestel.⁽²⁰⁾ Die behoefte aan hierdie diens het blykbaar dus eintlik in die groot stede ontstaan. Daar was egter ook in sommige dorpe persone wat met die oog op hierdie arbeid aangestel is, soos onder meer in Overschie.⁽²¹⁾ Veral in die kerke op plekke aan die see geleë, is

16) G.D.J. Schotel: De Openbare Eeredienst der Nederl. Herv. Kerk in de zestiende, zeventiende en achttiende Eeuw, bl. 315.

17) Dr. H. Bouwman: Gereformeerd Kerkrecht, Eerste Deel, bl. 360.

18) Dr. H. Bouwman: a.w. bl. 360.

19) R. Dijkstra: Gedenkboek der Nederduitsche Hervormde Gemeente van Amsterdam 1578-1928, bl. 50.

20) Dr. H. Bouwman: a.w. bl. 360.

C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 335.

21) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 335.

sieketroosters aangestel om by die uitseil van die skepe asook op die skepe self, werksaam te wees.

Van die arbeid van sieketroosters is so in Nederland gebruikgemaak reeds vóór die ontstaan van die V.O.C. aan die begin van die 17de eeu. Nie alleen het hierdie mense op die voorgrond begin tree in verskillende gemeentes nie, maar selfs op die seereise wat onderneem is deur die Compagnie van Verre, voorganger van die V.O.C., word sieketroosters op die skepe aangetref. So het Prins Maurits reeds in die ordonnansie vir die eerste reis bepaal dat daar op die skepe moes wees:

„ymandt gecomitteert om de gebeden te spreekken oft Goodes woort te lesen.“⁽²²⁾ Hierdie bepaling is egter so opgevat dat die voorlesing moes geskied deur 'n persoon wat bepaaldelik onder die skepeling daarvoor aangewys is; en van 'n predikant of sieketrooster is daar nóg in die skeepslyste nóg in een van die joernale aangaande hierdie tog, enige sprake. Die lid van die bemanning aan wie hierdie taak opgedra is, het dan die titel „voorlezer“ ontvang.⁽²³⁾

Op die tweede tog vind daar egter 'n verandering in hierdie reëling plaas. Sowel op die admiraalskip van Van Neck as op die vise-admiraalskip van Wijbrand van Warwijck, word 'n sieketrooster aangestel.⁽²⁴⁾ Op 12 November 1598 besluit die Amsterdamse kompanjie „dat deze schepen werden versyen van Predikanten ofte sykentroosters“.⁽²⁵⁾ Uit die Acta van die Classis Amsterdam blyk ook dat in November 1599 besluit word om ouderling Jacob Mattheus wat op die tweede tog meegevaar

22) J.R. Callenbach: Justus Heurnius, bl. 8.

23) C.W.T. van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam: De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar ontwikkeling van 1620-1939, bl. 9.

24) J.R. Callenbach: a.w. bl. 8.

25) J.R. Callenbach: a.w. bl. 261.

het, „te autoriseeren om den volcke op de schepen te dienen met vermaninge ende oock met den doope, soo noodigh sal wesen". (26)

So vind daar 'n versnelling in die gebruikmaking van sieketroosters plaas. Waar aanvanklik slegs 'n paar op so 'n vloot diens gedoen het, het sake spoedig so ontwikkel dat daar later feitlik geen skip uitgevaar het sonder 'n dergelike geestelike versorger aan boord nie. (27) Van Troostenburg de Bruyn gee 829 name in sy boek oor die krankebesoekers aan, (28) maar verklaar self dat hul getal veel groter moes gewees het. 'n Skatting van 'n paar duisend sieketroosters wat na Indië gestuur is gedurende die twee eeue van die bestaan van die Kompanjie, is seker nie ongegrond nie; (29) Van Boetzelaer meen dat daar beslis meer as 4,000 was. (30) Die V.O.C. betree sodoende nie nuwe terrein met die indiensneming van sieketroosters nie, maar volg bloot die reeds gebaande weg. As die Here XVII dan op 24 Augustus 1617 in Middelburg 'n „Instructie voor de predicanten en siecken-troosters, die hun in den dienst van de Vereenigde Oost Indische Comp^e sullen willen begeven" uitvaardig, (31) is dit slegs om 'n gebruik te bestendig wat reeds lankal in swang was.

-
- 26) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie, bl. 241.
- 27) C.W.T. van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam: De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar ontwikkeling van 1620-1939, bl. 9.
- 28) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: Krankbezoekers in Nederlandsch Oost-Indië. (Ek het die lys name wat hy aangee, getel).
- 29) C.W.T. van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam: De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar ontwikkeling van 1620-1939, bl. 5.
- 30) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie, bl. 15.
- 31) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel II, bl. 544.

Hierdie merkwaardige uitbouing van die sieketrooster-skap bring mee dat die partikuliere Sinode van Hoorn in 1623 besluit dat classes en kerkrade van plekke waar kamers van die Kompanjie gevestig was, aan die bewindhebbers vir elke skip 'n sieketrooster moes aanvra.⁽³²⁾ In die Classis van Amsterdam vind hierdie besluit gedurende die daaropvolgende jaar groot byval.⁽³³⁾ Daarom is dit nie vreemd as die deputati ad res Indicas van die Classis van Walcheren in 1649 'n begeerte van die hoofstad beaam nie, naamlik dat al was daar reeds 'n predikant op 'n skip „dan mocht er toch ook nog een zieketrooster worden medegezonden“.⁽³⁴⁾ Hierdie versoek is twee dae later deur Here XVII toegestaan. Die meeneem van 'n sieketrooster word dus mettert tyd beskou as 'n noodsaaklikheid vir feitlik elke skip. In 1676 bepaal die Kompanjie dat hulle alleen aangestel mag word op skepe van 140 voet of meer in lengte.⁽³⁵⁾

So gebeur dit dan dat die sieketroosters in dorpe en stede, op skepe en in hawens, in die vloot en ook in die leër, aangetref word. In die beskawing net soos op die voorposte kom die sieketroosters meer en meer na vore en word hulle later feitlik deel van die aanvaarde kerklike lewenspatroon van daardie tyd.

Wanneer die vraag gestel word, waaraan hierdie snelle ontwikkeling toegeskryf kan word, is daar verskillende faktore

32) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602-1795), bl. 357.

33) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 357.

34) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 357.

35) J.A. van der Chijs: a.w. Deel II, bl. 578.

wat na vore kom: die belangrikste hiervan is die tekort aan predikante, die probleem dat ouderlinge nie die arbeid kon behartig nie, die feit dat dit 'n gesogte betrekking was, die belangrike oorweging dat die uitgawes ten opsigte van salarisse nie so groot was nie, en ook die optrede van 'n aantal invloedryke persone in die moederland. „Dit spreek vanself dat daar in die begin nie voldoende predikante gevind kon word om hierdie groot werk in wêrelddele buite Europa te doen nie. In Holland self was daar nog 'n groot tekort.“⁽³⁶⁾ Dit is natuurlik veroorsaak deur die verbreiding van die Hervorming in Europa en verder ook die uitbreiding van die besittings en werksaamhede van die Kompanjie. Die voor die hand liggende oplossing vir hierdie voortdurende gebrek aan predikante was dus om oor te gaan tot die indiensneming van meer sieketroosters.

Hoewel daar ten opsigte van die besoek van krankes die juiste opvatting bestaan het dat dit die amptelike roeping van die bedienaar van die Woord was, en indien dit onmoontlik was, hy die hulp van ouderlinge en diakens moes inroep,⁽³⁷⁾ was dit tog nie prakties moontlik om hieraan uitvoering te gee nie. Dit kon seker nie van 'n ouderling of diaken verwag word om huis en haard te verlaat ten einde op een of ander vertrekkende skip die bearbeiding van die krankes te behartig of ook om dit in een of ander buitelandse geweste te doen. Gepaard hiermee was daar egter die duidelike besef dat die Kerk 'n groot verantwoordelikheid gehad het ten opsigte van

36) S.P. Engelbrecht: Die Kaapse predikante van die sewentiende en agtiende eeu, bl. 9.

37) Dr. H. Bouwman: Gereformeerd Kerkrecht, Eerste Deel, bl. 360.

die vele krankes wat hulle as gevolg van verskillende siektes - dink maar aan die gevreesde skeurbuik - op die skepe bevind het of op die onderskeie buiteposte behandeling moes ontvang. Daarom sou dit natuurlik baie beter wees om gebruik te maak van beskikbare werkkragte soos sieketroosters, wat hulleself juis met die oog op hierdie werksaamhede aangebied het.

'n Baie gelukkige omstandigheid was die feit dat daar blykbaar ook baie selde 'n tekort was aan persone wat vir hierdie diens na vore gekom het. „Het schijnt meestal niet moeilijk geweest te zijn een voldoende getal krankbezoekers voor Indië te vinden.”⁽³⁸⁾ Ja, dit was 'n gesogte betrekking veral in die 17de eeu.⁽³⁹⁾ Hoewel, soos later sal blyk, nie altyd die gewenste persone hulleself as sieketroosters aangebied het nie en die kwaliteit van die amp gevolglik hieronder gely het, was die kwantiteit blykbaar feitlik altyd voldoende om in die groot vraag na hierdie arbeidskragte te voorsien.

Dit het die V.O.C. natuurlik ook goed gepas dat die koste verbonde aan die indiensneming van sieketroosters nie so hoog was nie. Waar die winsmotief by so 'n handelsliggaam vanselfsprekend op die voorgrond getree het, is dit te verstane dat die behoefte aan hierdie goedkoop werkkragte baie groot was en dat die Kompanjie veel van hulle gebruik gemaak het.⁽⁴⁰⁾

Die optrede veral van 'n persoon soos ds. Petrus Plancius was in hierdie aanvangsjare van groot betekenis. Hy was 'n bekwame seevaartkundige en het ook as

38) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie, bl. 115.

39) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 335.

40) J.D. Vorster: a.w. bl. 104.

predikant die volle vertroue van die verskillende belanghebbendes en van die Kerk geniet.⁽⁴¹⁾ Sy werksaamhede ten opsigte van die seetogte was nie net beperk tot die onderrig van baie seelui in die gebruik van seevaartkundige instrumente nie,⁽⁴²⁾ maar hy het sy invloed ook in belang van die geestelike versorging aan boord van die uitvarende skepe laat geld. So blyk o.a. uit die protokolle van die Amsterdamse Kerkraad dat hierdie ywerige predikant in 1598 versoek word om 'n aantal studente te oorreed om op skepe wat na Oos-Indië vaar, Gods Woord „tusschen weghen ende aldaer te lande te vercondigen“.⁽⁴³⁾ Die feit dat onder sy leiding daar voortdurend gewys is op die noodsaaklikheid om die seelui geestelik te bearbei, het beslis 'n belangrike rol gespeel in die aanstelling van sieketroosters vir die behartiging van hierdie taak.

In die lig van al hierdie omstandighede, kan die feit dat daar van sieketroosters gebruik gemaak kon word juis in 'n tyd toe sodanige persone na vore getree het, beskou word as 'n tydige voorsiening in 'n daadwerklike behoefte.

2. Opdrag en taak van die sieketroosters.

Wanneer aandag geskenk word aan hierdie saak, kon spoedig na vore die omvattende en belangrike aard van die werksaamhede wat deur die sieketroosters verrig is. Ten einde

41) C.W.T. van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam: De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar ontwikkeling van 1620-1939, bl. 10. Oor hom sien ook:

W. Geesink: Calvinisten in Holland, bl. 52-144.

42) Dr. G.P. van Itterzon: Christelijke Encyclopaedie, Deel 5, bl.465.

43) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie, bl. 247.

'n geheelbeeld van die sieketrooster te kry, moet tans hierby stilgestaan word.

Die werk wat deur hierdie mense gedoen moes word, kan in 'n groot mate as „suiwer geestelik van aard“⁽⁴⁴⁾ beskryf word. Met die uitsondering van die skryf van testamente wat seker nie bestempel kan word as 'n geestelike arbeid in die gewone sin van die woord nie, was die arbeid van die sieketroosters beslis bedoel om die versorging van die siel voorop te stel. Die benaming „sieketrooster“ of „krankbesoeker“ het „miskien te veel die aandag gevestig op sy plig om siekes te besoek en vir hulle te bid.“⁽⁴⁵⁾ Hoewel 'n beter naam moontlik nie maklik gevind sou kon word nie, het die spraakgebruik tog meegebring dat die besoek aan en vertroosting van die sieke, gesien is as feitlik die enigste taak van hierdie mense. Dat dit beslis nie die geval was nie, val onmiddellik op as ons let op die verskillende vorme van betiteling wat daar wel in hierdie verband in swang was.

Die mees gebruiklike naam was natuurlik „krankbesoeker“ of „sieketrooster“. Hierdie twee woorde is skynbaar willekeurig gebruik. So spreek die Acta van die Classis van Amsterdam op 4 September 1600 van „Philips Pieters cranckbesoeker op de Oostindische schepen“.⁽⁴⁶⁾ Hiermee word natuurlik die oorspronklike taak van die sieketroosters aangedui.

Die persone aan wie dit tydens die eerste reis opgedra is om die gebruiklike gebede uit te spreek en voor

44) J.D. Vorster: a.w. bl. 104.

45) Böeseken, Krüger en A. Kieser: Drie Eeue, bl. 80.

46) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie, bl. 242.

te lees uit die Heilige Skrif, het die titel „voorlezer“ gekry, ⁽⁴⁷⁾ terwyl op die tweede tog onder Van Neck daar reeds 'n aantal persone aangetref is wat spesiaal vir hierdie doel saamgeneem is. En soos ons later sal sien, is dit telkemale ten opsigte van die sieketroosters beklemtoon dat dit hul taak was om voor te lees en geen vrye prediking te beoefen nie. Ja, selfs „voor den zieke sullen sij den gedruckten sieckentrooster lesen“. ⁽⁴⁸⁾

Hoewel die sieketroosters aan boord deurgaans „lezer“ genoem is, ⁽⁴⁹⁾ het die benaming „vermaner“ 'n ander sy van hul werksaamhede beklemtoon, nl. die teregwysing en aanspreek van diegene wat 'n ergerlike lewe gelei het. So word Jacob Mattheus „dewijle hij tamelycke gaven heeft om te vermanen ende te onderwijsen uyt den woorde des heeren“, ⁽⁵⁰⁾ as „Vermaener“ deur die Amsterdamse Classis in 1599 aangestel. So 'n „vermaner“ is iemand wat die reg verkry het tot die hou van „eene profetische vermaning“. ⁽⁵¹⁾

Die duidelikste gegewens in verband met die opdrag en taak van die sieketroosters, vind ons egter in die verskillende instruksies wat telkens deur Here XVII uitgereik is, sowel as in die besluite van kerklike vergaderinge in hierdie verband. Die Kompanjie en die Kerk het aanvullend opgetree en saam gesorg dat op 'n baie noukeurige wyse die arbeid van

47) C.W.T. van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam: De Protestantische Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar ontwikkeling van 1620-1939, bl. 9.

48) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie, bl. 254.

49) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 356.

50) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 241.

51) J. Mooij: Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Protestantische Kerk in Nederlandsch-Indië, Eerste Deel, bl. 281.

die sieketrooster omskryf is. Dit het geskied deur middel van korrespondensie, artikelbriewe, instruksies, kerkordes en ook die beroepsbrief vir sieketroosters. Hierbenewens moet natuurlik ook in ag geneem word dat die sieketroosters ook mondelinge opdragte ten opsigte van algemene sake van Here XVII en die verskillende Kerkrade en classes ontvang het.

Die „Beroep- ende Instructiebrief voor de Siecken-troosteren gaende naer O. of W.I.“⁽⁵²⁾ deur die Classis van Amsterdam in 1636 „gearresteer“, bied 'n kort samevatting van die taak van die sieketrooster en begin deur te verwys na die feit dat skepe met sieketroosters voorsien moes word, aangesien dit nodig bevind is vir die ware godsdiens en ten einde die ware kennis van God onder die blinde heidene te bring. Die draer van die beroepsbrief is na voorafgaande inligting en getuilenis tot 'n eksamen toegelaat waar sy bekwaamheid ondersoek is. Dit is van so 'n aard bevind dat hy op die rapport van die Classis en met toestemming en goedkeuring van die Bewindhebbers tot sieketrooster verordineer is, en hy word dan nou in sodanige hoedanigheid na sy bestemming gestuur met hierdie instruksie.

Hy moes vireers die siekes en krankes uit Gods heilige Woord onderwys, vermaan en vertroos, elkeen na die eis van omstandighede.

Tweedens moes hy op gesette tye en by geskikte geleenthede, benewens die sing van die Psalms, uit Gods Woord

52) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie, bl. 292.
Volledig as bylae 2 aangegee.

sommige hoofstukke, of ook enige goeie preek uit die Decades van Bullinger, die Kategismus van Ursinus, of enige ander boek, opgestel deur enige leraar van die ware christelike gereformeerde kerke, stigtelik aan die volk voorlees en dieselfde taak met gebed begin en eindig.

Derdens moes hy elke oggend en aand die volk wat op ordelike wyse moes bymekaarkom, ook voor en na die ete, voorgaan en dien met gebede.

Vierdens moes hy uit die Woord van God in die besonder by elke goeie geleentheid die onwetendes in die geloof naarstiglik onderwys, die sondaars tot boetvaardigheid en afstand van sonde ernstiglik vermaan en deur die voorstelling van die skrikkelike oordele van God, getrou met die oog op die verderf waarsku. Insonderheid moes hy vloekery, sweerdery en ligvaardige misbruik van die Naam van die Here, asook alle ontugtige woorde deur middel van alle moontlike en behoorlike weë teëgaan. Dit sou ook verder sy taak wees om die persone wat om een of ander rede klein- of mismoedig was, na gelang van omstandighede te vertroos en te versterk.

Ten slotte word dit beklemtoon dat so 'n sieketrooster altyd volgens hierdie Instruksie moet optree en hom niks daarbuite moet aanmatig nie. Hy moet dit nastreef om vir oud en jonk met 'n godsalige lewe tot voorbeeld te dien, en waardig sy amp te wandel, soos hy dan ook plegtig beloof het.

Hoewel hierdie Instruksie van kerkweë gekom het, het dit geensins beteken dat die Kerk vryheid van optrede geniet het nie. Kragtens die monopoliestelsel moes alles onder die direkte beheer van die Kompanjie staan. Dit sou vir die Kerk

dikwels ontberinge meebring, maar „zooveel mogelijk werd de schijn echter gehandhaafd en het advies, de hulp en medewerking van de kerkelijke colleges gevraagd“. (53) Die Kompanjie het steeds besef dat dit egter onmoontlik sou wees om self hierdie taak op doeltreffende wyse uit te voer. Daarom is die groeiende bewussyn van die roeping van die Kerk ook ten opsigte van die buitelandse geweste verwelkom, veral aangesien die werksaamhede van die Kompanjie voortdurend uitgebrei het. Dit was 'n groot hulp te midde van probleme in verband met die toerusting en uitstuur van skepe, administratiewe reëlins, die aanknoop, vermeerdering en handhawing van doeltreffende handelsbetrekkinge en al die menigvuldige probleme waarmee handelsmaatskappye te alle tye te kampe gehad het. Eweneens was dit egter vir elkeen ook duidelik dat die uiteindelijke betaler van die rekeninge, Here XVII, steeds die seggenskap oor sy doen en late behou het.

Met die oog hierop het die algemene vergadering van Here Sewentien, gehou te Middelburg, reeds op 24 Augustus 1617 'n Instruksie vir predikante en sieketroosters opgestel waarin op noukeurige wyse die taak van hierdie ampsdraers bepaal is. In 1695 is weer eens so 'n Instruksie uitgegee, (54) wat met enkele wysigings ooreengekom het met dié van 1617 - die welbekende „Instructie voor de predicanten ende siecken-troosters, die hun in den dienste van die Vereenichde Oost Indische Comp^e sullen willen begeven“. (55) Dit het bestaan

53) C.W.T. van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam: De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar ontwikkeling van 1620-1939, bl. 6.

54) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel II, bl. 557.

55) C. Spoelstra: a.w. Deel II, bl. 544.

uit 19 artikels. In die eerste artikel word die nakoming van die Instruksie, soos aan hulle deur die onderskeie Classes gegee, vereis, sowel as die Algemene Artikelbrief en ander Instruksies deur Bewindhebbers of die Goewerneur-generaal en Rade in Indië opgestel.

Die volgende artikel bevat 'n belangrike bepaling, nl. dat amptenare van die Kompanie nie die predikant of sieketrooster in die openbaar moes berispe na een of ander oortreding nie. Indien sodanige berisping nodig was, moes dit eenkant en beslis nie voor die gewone lui gedoen word nie, „om haerlieder ampt ende persoonen in geen cleynachtinge te brengen”.⁽⁵⁶⁾ Indien die oortreding van 'n ernstige aard was, moes die aanklag op die regte wyse onder aandag van een of ander offisier gebring word. Hierdie bepaling was beslis noodsaaklik as onthou word dat daar nie altyd die nodige eerbied vir hierdie persone se amp en arbeid betoon is nie.

Artikel drie bepaal dat predikante en sieketroosters goeie sorg moes dra dat hulle beide aan boord en op land, die oggend-, middag- en aandgebede „met alle soetichey, ernst ende vlijtichey, tijtlijk ende ontijdelijk aenhouden”.⁽⁵⁷⁾ Hulle moes toesien dat die volk hieraan behoorlik aandag skenk en dat dit sonder enige versuim, behalwe weens siekte of ander noodgeval, bygewoon moes word. Ook die voor- en namiddag vermaninge en ander Christelike oefeninge en gebede op Sondae en gedurende die week moes so dikwels moontlik gehou word.

56) C. Spoelstra: a.w. Deel II, bl. 544.

57) C. Spoelstra: a.w. Deel II, bl. 546.

Die volgende bepaling dra dit aan sieketroosters en predikante op om nie na te laat om die siekes daaglik of so dikwels as nodig, te besoek met die oog op hul vermaning, vertroosting en onderwysing tot saligheid.

Artikel vyf verbied die inmenging of bemoeienis van predikante of sieketroosters met aangeleenthede rakende die skepe, handelsposte, forte of ander besittings van die Kompanjie wat hulle nie aangaan nie, aangesien dit buite hul beroep en omlynde roeping is: „alleenelyk met den Godsdienste.“(58)

In artikel 6 word die eis gestel dat daar gereeld met die terugvarende skepe aan die onderskeie Classes deur wie hulle uitgestuur is, verslae in verband met die toestand van die godsdienste en skole gestuur moes word. As verdere reëlings dienaangaande dan nodig was, moes die betrokke Classis, in oorleg met die belanghebbende Kamer, dit behartig. Dit is egter verbode om enige inligting aan sodanige Classis of aan enige individu mee te deel in verband met aangeleenthede soos oorlog en handel. Hierdie inligting kom net aan Bewindhebbers toe.

Artikel sewe het predikante en sieketroosters verbied om hul skip of standplaas te verlaat ten einde na 'n ander te gaan sonder opdrag en bevel van die Raad en die advies van die naaste predikant. Hierdie oorplassing kon volgens art. 8 egter ook nie plaasvind sonder 'n besluit van die Breë Raad of ander raadslede wat beskikbaar was nie.

Waar artikel twee die reël neerlê dat predikante en sieketroosters nie in die openbaar berispe mag word nie, moet

58) C. Spoelstra: a.w. Deel II, bl. 546.

ook die teenoorgestelde volgens art. 9 van toepassing wees, naamlik dat predikante en sieketroosters op hulle beurt hul daarvan moes weerhou om gesagvoerders, skippers en ander owerhede deur hul prediking of vermaninge in die openbaar voor die volk te bestraf. Daar moes geen aanduiding of besonderhede aangaande so 'n persoon of feit wees nie, sodat ook hierdie persone nie bespot of verkleineer kon word nie. Indien daar sodanige gebreke by owerheidspersone aanwesig was en hulle hul met woord en daad teen die tug en dissipline vergryp het - aldus artikel 10 - moes hulle afsonderlik vermaan word, terwyl alle sondes en gebreke verder ook in die openbaar, maar slegs in die algemeen, deur middel van preek of vermaning bestraf moes word.

Hierdie bepaling het egter nie beteken dat die predikant of sieketrooster die reg ontnem is om sy plig na te kom nie. Dit word dan ook duidelik in artikel 11 genoem dat hulle nie verbied word om alle ydele en godslasterlike praatjies sowel as onbehoorlike daade wat in die openbaar gedoen is, teen te gaan nie. Inteendeel, dit word hulle op die hart gedruk om enigiets in dié verband met vermaninge te bestraf, sodat die indruk nie gewek mag word dat hul stilswye sodanige optrede goedkeur nie, of dat hulle hul amp verwaarloos en teenoor sodanige persoon onbehoorlike respek openbaar nie. Ten einde hulle dus in die uitvoering van hul pligte te help, kry die Breë Raad of Skeepsraad, gesagvoerders en skippers opdrag in bepaling 12 om mense wat die predikant of sieketrooster in weerwraak teen 'n verdiende vermaning bespot of oorlas aandoen, te straf, byvoorbeeld met verbeuring van 'n maand se loon.

Net soos in die geval van die hoër kompanjiesdienare, sal predikante en sieketroosters volgens art. 13, behalwe hul salaris, oral gedurende hul diens, te water sowel as aan land, ook behoorlike voedsel ontvang. Hierbenewens sal hulle op die skepe sowel as by die handelsposte, 'n aparte plek vir rus, studie en bepeinsing toegewys word en sal hulle steeds, net soos die ander, getrakteer word. Die orde waarvolgens dit sal geskied, is die volgende: eers die opperkoopman, dan die direkteur of vise-goewerneur van die plek, daarna die skipper ter see, en die eerste of opperkoopman in enige handelspos te lande; vervolgens die predikant, indien daar een is, so nie die onderkoopman; dan die sieketrooster, gevolg deur die opperstuurman en eindelijk die sersant van die soldate. Die orde kon egter na goeddunke deur die Bewindhebbers gewysig word.

Artikel 14 lê neer dat predikante of sieketroosters, net soos ander offisiere en dienaars van die Kompanjie, verplig en verbind sal wees om die Kompanjie in Indië in hul amp vir vyf jaar te dien. Hierdie tydperk sluit nie die heen- en terugreis in nie. Die volgende artikel laat egter aan die predikante of sieketroosters die vryheid om desverkiesend, en met toestemming van die Goewerneur-generaal en Rade van Indië, of van die vise-goewerneur en direkteur van die pos, of ander raadslede of predikante, langer in hul diens aan te bly. Indien hulle besluit om aan te bly, sal hulle gedurende die addisionele tydperk en mits hulle nog twee of drie jaar aanbly, 'n verhoging van tussen 15 tot 25 gulde per maand ontvang.

Artikel 16 stel die voorbehoud dat Bewindhebbers steeds die reg het om die dienste van enigeen, insluitende

predikante en sieketroosters, te beëindig, selfs binne die eerste tydperk van diens. So 'n reëling is nodig geag ten einde die rus en stigting van die kerk in Indië te verseker en daarom is die Kompanjie ook nie verbind om die rede of oorsaak vir so 'n optrede aan te dui nie.

Sou dit gebeur dat 'n predikant of sieketrooster op reis na Indië, of aldaar, te sterwe kom met agterlating van 'n weduwee en kinders, dan sou die weduwee, indien sy so verlang, volgens art. 17, op koste van die Kompanjie weer na haar huis terugvervoer word. Agterstallige salarisse sou ook aan haar uitbetaal word en dit het die Kompanjie ook vrygestaan om verdere skenkings aan haar te maak, weer eens sonder om verslag of rekenskap daarvan te doen.

Artikel 18 het bepaal dat van alle nagelate papiere en geskrifte van 'n afgestorwe predikant of sieketrooster behoorlik inventaris opgeneem sou word. Daarna moes dit, behoorlik verseël, na die Bewindhebbers gestuur word. Hulle sou dan in teenwoordigheid van 'n lid van die betrokke Classis, deur wie die oorledene uitgestuur is, die verseëlde pakket oopmaak en alle stukke rakende die godsdienst aan die Classis oorhandig.

Die slotartikel (nommer 19) bepaal dat aangesien die Instruksie wat aan die sieketrooster of predikant uitgereik is, opgestel is in oorleg met die onderskeie Classes van Amsterdam, Walcheren, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enckhuysen, dit die enigste geldige voorskrif vir die vervulling en nakoming van hul opdrag sou wees. Kompanjie en Kerk het dus saamgewerk in verband met die opstel van hierdie Instruksie en daarom kon daar steeds van albei kante aangedring word op die nakoming daarvan.

Ten spyte hiervan het daar tog 'n behoefte bestaan om van kerklike kant sekere punte uit te bou, sowel as om ander aangeleenthede rakende die ampte, samekomste, leer, sakramente en tug te behandel en die nodige leiding te gee. Met die oog hierop word op 6 Augustus 1624, ter uitvoering van 'n begeerte van goewerneur P. de Carpentier, 'n vergadering te Batavia gehou waar aandag hieraan geskenk is, sodat ter bestryding van „de abuysen, tot nog toe in de Kercke en kerckelijcke bedieninge in deze landen ingecropen geweest, eene Christelijcke ordre ter stichtinge ingevoert ende der Heydenen versameling tot den schoot der gemeynte Godes gevoordert werde.”⁽⁵⁹⁾ 'n Kerkorde, bestaande uit 46 artikels, kom hier dan tot stand. In verband met die sieketroosters word egter feitlik net aandag aan hul toelating en aanstelling gegee en geen besluite geneem insake hul opdrag en taak nie. Gevolglik sal eers in die volgende afdeling hierby stilgestaan word.

Op 7 Desember 1643 word egter 'n „Kerkorde voor de Bataviasche gemeente” (60) afgekondig, waarin wel bepalinge voorkom met betrekking tot die arbeid van die sieketrooster. Hierdie kerkorde het uit 89 artikels bestaan, saam met nog 'n verdere afsonderlike tien artikels aan die einde onder die titel: „Middelen om de bekeeringe der heydenen te vorderen.”⁽⁶¹⁾ Nadat eers oor die verskillende ampte gespreek is, soos die ouderlinge en diakens, en dan die byeenkomste, die sakramente en die tug, feitlik in dieselfde gees as dié van 1624, word in

59) C. Spoelstra: a.w. Deel II, bl. 558.

60) C. Spoelstra: a.w. Deel II, bl. 582.

61) C. Spoelstra: a.w. Deel II, bl. 597.

'n byvoegsel oor die sieketroosters en onderwysers gesprek. In artikels 73 tot 78 word dan die taak van die „cranckbesoecker“ behandel.

'n Vergelyking tussen hierdie kerkorde en die beroepsbrief vir sieketroosters waarby reeds stilgestaan is, toon dat artikel 73 feitlik woordeliks ooreenkom met die omskrywing van die taak van die sieketrooster in die beroepsbrief, nl. die vertroosting van die krankes, die voorlees van preke, die waarneem van die gebede, die voorgaan in sang, die gebede by geleentheid van die maaltje en die onderrig van die gelowiges sowel as vermaning van die sondaars en ongelowiges. Daar mag ook geen oortreding op die terrein van die predikant wees nie.

Artikel 74 bepaal dat die krankbesoekers, wanneer hulle merk dat hul persoon nie eerbiedig word nie en hul diens verag word, aan die Kerkraad hiervan verslag moes doen ter beskerming en bevordering van die uitvoering van hul pligte, sodat die owerheid kon ingryp, „ende de religie haere eere gerestitueert werde“. (62)

Artikel 75 stel dit ook as die taak van sieketroosters dat hulle „de patienten, die door sententie van de Overicheyt ter doot gecondemneert sijn, bij beurten bijblijven, om deselve uyt Godts Woort naer gelegentheyt t'onderwijsen“. (63)

Artikel 76 verbied die sieketrooster om iemand in sy plek as plaasvervanger te gee, behalwe met toestemming van die voorsitter van die Kerkraad.

62) C. Spoelstra: a.w. Deel II, bl. 594.

63) C. Spoelstra: a.w. Deel II, bl. 594.

Artikel 77 spreek oor 'n meer plaaslike taak van die sieketrooster, naamlik sy optrede in die „huys van den generalen ontfangh“, waar hy ook met gebed en sang leiding moet neem. (64)

Artikel 78 spreek van die amp van die sieketrooster in die siekehuis of hospitaal. Sy taak is om „'s morgens ende des avonts een capittel uyt Godts Woort te lesen ende een vaers te singen, eyndelijck de siecken ordinarie tweemaal daeghs te besoecken.“ (65)

Benewens hierdie verskillende bepalings het die sieketroosters vir die uitvoering van hul arbeid ook sekere hulpmiddels ontvang wat 'n verdere insae in hul taak aan ons gee. Hulle het naamlik twee stelle voorrade ontvang, een vir gebruik op die skip en een aan land. Die praktiese Kompanjie het dan ook toegesien dat daar in 1638 'n lys opgemaak is waarvolgens by geval van skipbreuk of ander skade, 'n vervangende voorraad aangevra kon word. (66)

Vir gebruik aan land het die sieketrooster dan ontvang: „1 Bijbel in 4°, 1 Huysboek Bullingeri, 1 catechismus Ursini, 1 postilla bullaj, 1 loff Jesu Christi, 1 boetvaardicheijt Taphijn, 1 veertig tafereelen des doots, 1 psalmboek op Nooten, 1 practijk der godsalicheijt“, benewens skryfgereedskap. (67)

Die Bybel wat deur die sieketrooster meegeneem moes word, was natuurlik vanselfsprekende toerusting, asook die Psalmboek met note wat gereeld gebruik moes word. Hierdie Psalmboek was die beryming van Petrus Dathenus - „De Psalmen

64) C. Spoelstra: a.w. Deel II, bl. 594.

65) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel II, bl. 595.

66) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602-1795), bl. 349.

67) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 349.

Davids en andere lofsangen uyt den francoyschen dicht in Nederlandsche overgezet".⁽⁶⁸⁾ Dit het in 1566 verskyn en is feitlik onmiddellik as offisiële sangbundel in Nederland aanvaar.

Heinrich Bullinger, die opvolger van Zwingli te Zürich, is die skrywer van die „Huysboek Bullingeri“, eintlik „Sermonum Decades V“. Nadat hy aanvanklik 'n skool van die Broeders des Gemeenen Levens besoek het, is hy deur bestudering van die geskrifte van Luther en Melancthon vir die saak van die Hervorming gewen. Geleidelik het hy 'n aanhanger van die insigte van Calvyn geword en in 1562 word hy die opsteller van die Confessio Helvetica Posterior (Tweede Switserse Konfessie).⁽⁶⁹⁾ Van hierdie „Huysboek“ verklaar Uytenbogaert dat dit in die aanvang van die Hervorming meer gelees is as enige ander boek met uitsondering van die Bybel.⁽⁷⁰⁾ Hierdie boek, (oorspronklik uitgegee in Zürich in die jare 1549-1551), word dan ook voorgeskryf in artikel 73 van die Kerkorde van 1643.

Die Kategismus van Ursinus word ook in artikel 73 van die Kerkorde van 1643 genoem. Die volledige titel lui: „Het Schat-boek der Verklaringhen over de Catechismus der Christelijke Religie, Die inde Chereformeerde Kercken ende Scholen van Hooghe- ende Neder-Duytch Landt gheleert wordt.“⁽⁷¹⁾ Dit is die bekende „Schatboek“, 'n verklaring van die Heidelbergse Kategismus in 'n reeks preke wat onder die Voortrekkers ook later so bemind sou wees.⁽⁷²⁾ Zacharias

68) P.J. Loots: Ons kerklied deur die eeue, bl. 72.

69) L. Praamsma: Christelijke Encyclopaedie, Deel II, bl. 56.

70) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn, a.w. nota op bl. 111.

71) D.W. de Villiers: Die Kategese in die Nederduitse Gereformeerde Kerk in S.A., nota bl. 125.

72) H.D.A. du Toit: Predikers en hul prediking in die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika, bl. 32 en 33.

Ursinus, die skrywer, was saam met Caspar Olevianus, die opsteller van die Heidelbergse Kategismus. Hierdie verklaring van Ursinus was 'n lywige werk en het die hele Kategismus van begin tot einde op treffende naar omslagtige wyse behandel. Die wyse waarop dit gedoen is, was soos volg: Eers die vraag en dan die antwoord van die Kategismus. Daarna word die „getuygenissen der Schrifture“ aangegee en hierop volg die verklaring. In antwoord op die eerste vraag: „Welk is uwen enigen troost, beyde in 't leven ende sterven?“ word die verklaring uitgebou in die volgende punte: (i) Wat hierdie troos is en hoe noodsaaklik dit is; (ii) in hoeveel dele dit bestaan; (iii) waarom dit alleen 'n vaste troos is; (iv) hoeveel dinge nodig is om dit te verkry.“⁽⁷³⁾

Die postilla bullaj is opgestel deur Justus Bulaeus, 'n Nederlandse predikant wat die boek dan ook oorspronklik in die Nederduits geskryf het. Bulaeus was van 1600-3 predikant te Rijnzaterwoude en hierna leraar te Warmond. Van 1606-17 was hy onderregent van die Staten-College te Leiden. Die boek is na Bulaeus se dood deur E. Cloppenburg in Amsterdam uitgegee en beleef reeds in 1642 'n vyfde druk.⁽⁷⁴⁾ Die volledige titel lui: Huispostille ofte predicationen over de Zondagsche Evangelien, die men in de Christelijke kerke 't geheele jaar door van ouds gewoon is te verklaren dewelke uit Gods. H. woord op de Toestant dezer Eeuwe, bekwamelick toegepast ende geapliceert worden.⁽⁷⁵⁾ In die voorwoord sê die uitgewers: „Hoewel hy niet cierlijck en spreekt met spitsvinnige redenen ende diepe arguatien, zo spreekt hy nochtans zo duidelyk dat

73) Sien ook D.W. de Villiers: a.w. bl. 125.

74) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. nota bl. 350.

75) H.D.A. du Toit: a.w. bl. 33 en 34.

den gemeenen man hem wel en gemakkelijk verstaan kan."⁽⁷⁶⁾

Hierdie boek bevat 'n reeks preekstowwe beginnende met Advent tot Pinkster en dan 26 Sondae na Trinitatis.⁽⁷⁷⁾

Die loff Jesu Christi se eintlike titel is: 't Lof onzes Heeren Jesu Christi. Dit is geskrywe deur ds. Rudolph Petri. Roelof Pieterszoon van Niedek is gebore in Amsterdam in 1586 en aldaar oorlede in 1649. Hy was predikant te Amsterdam en lid van die Deputati ad res Indicas.⁽⁷⁸⁾ Die boek is in 1625 in Amsterdam uitgegee, 2 dln., 4°.

Die „boetvaerdicheijt Taphijn“ is eintlik die boek De boetvaerdicheyt des levens, vervaet in 4 boecken opgestel deur Jean Taffin. Die boek is in Amsterdam in die jaar 1614 uitgegee, terwyl dit reeds in Genève in 1606 in die oorspronklike Frans verskyn het: Quatre livres de l'amendement de vie (Vier boeke oor die verbetering van die lewe).⁽⁷⁹⁾ Jean Taffin, in 1528 te Doornik gebore, was sekretaris van Granvelle. In hierdie hoedanigheid het hy opdrag gehad om ketterse boeke te beoordeel, maar juis daardeur word hy vir die Hervorming gewin. Hy studeer 'n kort rukkie in Genève en word predikant te Antwerpen, om later in die kruisgeneentes te Aken, Metz en Heidelberg te arbei. Hy word die vertroueling van Willem van Oranje en ook hofprediker. Na die dood van Oranje word hy predikant te Haarlem, en eindelik te Amsterdam, waar hy in 1602 slagoffer van die pes word. Hy kan beskou word as een van die sogenoemde Gereformeerde piëtiste - verteenwoordiger dus van die Nadere Reformasie. Behalwe hierdie werk oor die boetvaardigheid van die lewe, het hy ook De merckteekenen der

76) H.D.A. du Toit: a.w. bl. 34.

77) H.D.A. du Toit: a.w. bl. 34.

78) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. notas bl. 121 en 350.

79) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. nota bl. 351.

kinderen Gods geskrywe, albei werke oorspronklik in Frans; daarin gee hy 'n beeld van die goue tyd van die eerste gemeentes om sodoende aan te dring op die noodsaaklikheid van die vroomheid van die geloof. In beide boeke kom dan ook die mildheid en liefde van die skrywer na vore.⁽⁸⁰⁾

Veertich tafereelen des doodts, vertaal deur J. Panneel en in 1615 te Amsterdam uitgegee,⁽⁸¹⁾ is geskrywe deur Simon Goulart. Goulart was 'n Franse Gereformeerde teoloog, gebore in Senlis in 1543 en oorlede te Genève in 1628. Hy het aanvanklik in die regte studeer tot by sy oorgang tot die Hervorming. Hy het homself hierna in diens van die kerk gestel en na die dood van Beza in 1605 die leiding van die kerk in Genève op hom geneem. Hy het talryke boeke geskrywe en o.a. die martelaarboek van Crespian bygewerk en verbeter.⁽⁸²⁾ In hierdie boeke is die lewe en sterwe en martelare dikwels op treffende wyse beskrywe en Veertich tafereelen des doodts is dan ook in hierdie trant opgestel.

De practycke ofte oeffeninge der Godsaligheyt is van L. Bayly en deur E. Schuttenius, predikant te Oldemarkt, vertaal. Dit verskyn in die 4de druk te Amsterdam in 1627.⁽⁸³⁾

Die boeke wat die sieketrooster vir gebruik ter see ontvang het, die bekende „Scheepsboeken”,⁽⁸⁴⁾ het nie die Huysboek van Bullinger, die loff Jesu Christi, die boetvaardicheijt Taphijn en die veertich tafereelen des doodts ingesluit nie. Dit het egter wel die Kategismus van Ursinus bevat, die postilla bullaj, en die practijk der godsalicheijt.

80) S. van der Linde: Christelike Encyclopedie, deel 6, bl. 320.

81) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. nota op bl. 351.

82) D. Nauta: Christelike Encyclopedie, deel 3, bl. 287.

83) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. nota op bl. 351.

84) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 351.

Benewens 100 psalmboeke, klaarblyklik vir die godsdiens-oefeninge aan boord, het die boeke vir die skip ook die volgende ingesluit: 1 spaensche Tiranije, 1 Meditatie Moleri, 2 christelijcke seevaert.⁽⁸⁵⁾

Die Spiegel der Spaansche Tijrannijs, geschied in Nederland, verskyn te Amsterdam in 1620 en bestaan uit twee dele. Dit is met verskillende tekeninge geïllustreer en is meermale herdruk.⁽⁸⁶⁾ Hierdie genre volk- en kerkgeskiedenis was baie gewilde leesstof in daardie dae.

Die Meditatie Moleri is uit die Duits vertaal en in 1645 te Amsterdam uitgegee. Dit is geskrywe deur M. Mollerus en het as titel: Hoe een yegelick Christen-mensch het lijden en sterven... J.Chr. betrachten sal.⁽⁸⁷⁾

A. Westernman, predikant te Workum, was die skrywer van De groote christelijke zee-vaert, in XXVI predicationen in maniere van een zee-postille, soos die titel van die uitgawe lui wat in 1692 in Amsterdam verskyn het.⁽⁸⁸⁾ Hierdie werk, reeds sedert 1611 veel aan boord gebruik, is tot sewe keer bygewerk en uitgebrei.⁽⁸⁹⁾

Uit hierdie lys is dit duidelik dat die sieketroosters vir daardie tyd, nogal 'n taamlike voorraad boeke ontvang het om hul arbeid te vergemaklik. Dit het hulle ook vrygestaan om ander boeke mee te neem, soos artikel 73 van die Kerkorde van 1643 dit dan ook gestel het dat hulle „eenich ander boecke, van eenich leeraer der waere Christelycke Gereformeerde religie ingestelt", kon gebruik. So is o.a. in 1671 'n Schatboek voor

85) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 351.

86) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. nota bl. 351.

87) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. nota bl. 351.

88) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 87.

89) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. nota bl. 87.

krankbezoekers opgestel deur ds. Jacobus Scheperus, in Amsterdam uitgegee, ⁽⁹⁰⁾ terwyl in latere jare N.S. van Leeuwaarden De godvreezende zeeman, C. Meeuse Godsdienstig handboek en Joh. Dijserinck Godsdienstige overdenkingen verskyn. ⁽⁹¹⁾

Dit is ongelukkig ook waar dat die Kompanjie by geleentheid pogings aangewend het om die voorraad boeke te verminder ten einde op uitgawes te besnoei. So is die Deputati ad res Indicas bv. in 1662 deur die Here XVII versoek om die lys van boeke wat die Kamers gewoonlik aan die skepe neegee het, na te sien, sodat hulle kon raadgee of daar nie sommige boeke uit die voorraad weggelaat kon word nie. ⁽⁹²⁾ By verskillende geleenthede het daar dan ook sodanige verminderings plaasgevind.

Die woord „sieketrooster“ of „krankbesoeker“ gee natuurlik die belangrikste taak van hierdie mense aan, naamlik die besoek en geestelike versorging van krankes. Dat daar baie groot waarde hieraan geheg is, spreek o.a. uit die feit dat die getal van die sieketroosters in tyd van pessiekte, wanneer daar natuurlik baie meer siekes was, verhoog is, en ook die traktement wat aan die sieketroosters betaal is. ⁽⁹³⁾ Vir hierdie doel het hulle selfs 'n handleiding met 'n gepaste woord gehad: „Voor den zieke sullen zij dan gedruckten siekentrooster lesen.“ ⁽⁹⁴⁾ Met die oog op die reëling van hierdie besoeke aan die krankes, het elke sieketrooster dan

90) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn; a.w. nota bl. 340.

91) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn; a.w. bl. 87.

92) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn; a.w. bl. 352.

93) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn; a.w. bl. 335.

94) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde Kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indisch Compagnie, bl. 254.

ook sy eie wyk of gebied gehad,⁽⁹⁵⁾ waarin hy dan hierdie belangrike werksaamheid moes nakom. Selfs gedurende oorlogstyd moes hierdie arbeid verrig word, byvoorbeeld by die eerste beleg van Cochin (Malabar), waar die sieketroosters elke oggend en aand die krankes en gewondes besoek het.⁽⁹⁶⁾

Ook aan boord met die talle siektes, veral skeurbuik, was daar steeds voldoende geleentheid vir die sieketrooster om hierdie deel van sy amp te beoefen. En wanneer die skip dan eindelik by die bestemming aangekom het, was daar ook gewoonlik baie krankes wat nog aandag en sorg moes ontvang, met die gevolg dat die sieketrooster sy hande dan vir 'n tydlank baie vol gehad het.

Dit spreek vanself dat daar ook baie sterfgevälle tydens so 'n vaart plaasgevind het. Ons kry 'n goeie insig in die omstandighede van so 'n begrafnis ter see in die volgende beskrywing: „As daar 'n sterfgeval aan boord voorgekom het, dan het hulle die dooie (sic!) lyk in seildoek gedraai en daarby 'n paar muntstukke gevoeg. Dit was bedoel om die lyk, as dit miskien na die kus gedryf en daar te lande gekom het, 'n behoorlike begrafnis te gee; want die veronderstelling was dat die inboorlinge die geld sou vind en dit as betaling vir die begrafnis sou beskou. Of dit ooit daarvoor gebruik is, of sulke lyke werklik op die kus van Afrika aangespoel gekom het en daar deur die inboorlinge behoorlik begrawe is, daaromtrent weet ons niks nie. Ons weet wel dat sommige van die lyke dae lank op die see gedryf, soms langs die skepe opgeduik het en deur die seestrome nyle

95) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 335.

96) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 356.

ver langs die kus meegevoer is."⁽⁹⁷⁾ En die sieketrooster moes dan „bij de talrijke begrafenissen aan boord de litanieën voor de dooden" lees.⁽⁹⁸⁾ Om in dergelijke omstandighede aandag te vra vir die lewe na die dood en die oorwinning oor die dood deur die geloof, kan beslis beskou word as een van die besondere werksaamhede van die sieketrooster.

Van groot belang vir die handhawing van die godsdienst, was die verdere taak van die sieketrooster, naamlik die waarneem van die daaglikse gebede en die hou van gereelde godsdiensoefeninge op Sondag, indien daar geen predikant beskikbaar was nie.

Vir die waarneem van die godsdienst het hulle gebruik die verskillende boeke waarvan reeds melding gemaak is. Die sieketrooster moes ook in die sang voorgaan, soos blyk uit die feit dat hulle „de voisen van alle Psalmen"⁽⁹⁹⁾ moes ken. Die leiding van hierdie sang kon plaasvind deurdat die sieketrooster insit en dan voorgaan met die sing, terwyl almal saansing, of die „Engelsche" manier kon nagevolg word, waar „de voorlezer eerst een regel leest en daarna met de gemeente zingt."⁽¹⁰⁰⁾

Die sieketroosters het tydens hierdie godsdiensoefeninge die leiding op hulle geneem. Ook by die oggend- en aandgebed van elke dag moes die sieketrooster voorgaan. Daar was natuurlik verskillende soorte gebede. So bv. was daar die „Morgengebed, Avondgebed, Gebedt in Noot-weder,

97) C. Louis Leipoldt: Jan van Riebeeck, bl. 111.

98) S.P. Engelbrecht: Die Kaapse predikante van die 17de en 18de eeu, bl. 9, aangehaal uit bl. 441-452 uit: Joernael ofte Gedenckwaerdige beschrijvinge vande Oost-Indische Reyse van Willem Ysbrantsz Bontekoe van Hoorn.

99) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 338.

100) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 82.

Danksegginge (na uitkoms uit so 'n onweer), Gebed voor de vergaderinge (van den scheepsraad), Danckzegginge....als de schepen zullen gekomen wezen voorbij de Drooghten van Abrolho en bij de Caap de Bona Esperanca, ofte in O-Indiën."⁽¹⁰¹⁾

In verband met hierdie gebede bepaal die Classis van Walcheren reeds in 1603: "de gebeden en sullen sij niet selve stellen, maar zullen die lesen wt een boeck, gelijk sij achter den Catechismo gestelt zijn."⁽¹⁰²⁾ In die Kerkorde van 1643 word dan ook in artikel 40 bepaal dat die openbare gebede, behalwe die gebed na die preek wat "naer de gelegentheydt van de materie" by die preek moet aansluit, "d'ordinarie Formulieren van de liturgie der Nederlantsche Kercke" sal wees.⁽¹⁰³⁾ Dit was seker nodig dat 'n formulier-gebed vir gebruik deur die sieketroosters opgestel moes word, "omdat zommigen van hen tot verwarring toe baden."⁽¹⁰⁴⁾ 'n Formulier vir die daaglikse gebede het reeds sedert 18 Oktober 1618 bestaan,⁽¹⁰⁵⁾ en op 27 Februarie 1651 word sieketroosters verbied om voortaan ander gebede behalwe die gedrukte te doen.⁽¹⁰⁶⁾

Dit was die sieketroosters ook nie veroorloof om die gebruiklike seën (Numeri 6:24-26), na afloop van die godsdiensoefening uit te spreek nie. In die plek daarvan moes hulle sê: "Gaet henen in de vrede en in de vreeze des Heeren."⁽¹⁰⁷⁾

101) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 359, nota.

102) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde Kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indisch Compagnie, bl. 254.

103) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel II, bl. 589.

104) J.R. Callenbach: Justus Heurnius, bl. 19.

105) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. voetnoot bl. 356.

106) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. voetnoot bl. 359.

107) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 359 en 360.

Die belangrikheid van hierdie gereelde eredienste wanneer daar nie predikante beskikbaar was nie, kan seker nie oorskat word nie. Sondag na Sondag, wanneer omstandighede dit toelaat, is daar aan boord skip of op die buiteposte van die Kompanjie, geluister na die lees van die Woord van God, sowel as 'n boodskap daaruit, en is daar (onder leiding van die sieketroosters) saangesing, saam gebed en saam belydenis van geloof gedoen. En op die Atlantiese en Indiese Oseane het die bedrywigheid aan boord van die klein skepies dan vir 'n tydjie tot stilstand gekom, terwyl geharde matrose, handelslui en sieketroosters hulself voor die Here verootmoedig het.

Merkwaardig is die feit dat by geleentheid enkele sieketroosters selfs toegelaat is om te doop en huwelike te bevestig.⁽¹⁰⁸⁾ So het dit dan gebeur dat een van die sieketroosters, Philippus Pieterszoon, die eerste Hollander was om 'n inboorling te doop.⁽¹⁰⁹⁾ Dit het reeds plaasgevind gedurende die vaart van die tweede vloot uit Nederland na die Ooste aan die einde van die 16de eeu, en wel in September 1598 op die eiland Madagaskar.⁽¹¹⁰⁾ Op 21 November 1599 besluit die Classis van Amsterdam om Jacob Mattheus, ouderling van Sloten, aan te stel as sieketrooster op die Oos-Indiese skepe, aangesien hy besondere gawes het om te vermaan en te onderwys uit die Woord van die Here en vroom van wandel is, terwyl hy ook 'n goeie ywer het om sy naaste te dien. Daarom word hy opgedra „om den volcke op de schepen te dienen met vermaninge ende oock met den doope, soo noodigh sal wesen, gelijckerwijs

108) H.D.A. du Toit: a.w. bl. 27.

109) J.R. Callenbach: Justus Heurnius, bl. 9.

110) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 5 en 6.

hij daer toe oock bij desen wordt geautoriseerd."⁽¹¹¹⁾

Hierdie toelating is egter hoofsaaklik bedoel "in cas van noot",⁽¹¹²⁾ en die classis ontnem dan ook in 1632 weer hierdie reg aan die sieketroosters om te doop.⁽¹¹³⁾

Van Troostenburg de Bruyn gee die name van 13 sieketroosters wat die reg ontvang het om te doop. Hierbenewens was daar twee sieketroosters wat die reg ontvang het om die doop te bedien, sowel as om huwelike te bevestig.⁽¹¹⁴⁾ Dit is interessant om te verneem dat hierdie vergunning om te doop gegrond word op 2 Kron. 29:34. Dit blyk uit 'n besluit van die Classis van Walcheren op 2 November 1620.⁽¹¹⁵⁾

Die bepaling van artikel 74 van die Kerkorde van 1643 dat die sieketroosters die ter dood veroordeeldes moes bystaan, was nie sonder betekenis nie. Dit het wel by geleentheid gebeur dat hierdie taak behartig moes word. So moes Seyger van Rechteren bv. te Batavia in Desember 1629 twee persone bystaan wat veroordeel was om die volgende dag te sterwe, terwyl hy ook by 'n ander geleentheid dieselfde moes doen ten opsigte van 'n moordenaar.⁽¹¹⁶⁾

Behalwe die boeke met 'n geestelike strekking wat aan die sieketroosters vir hul arbeid deur die Kompanjie neegegee is, was daar ook een eksenplaar van die boek Ars Notariatus. Die skrywer was Jac. Thuys, en die volledige titel het gelui: Ars notariatus, d.i. Konste en stijl van 't

111) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde Kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indisch Compagnie, bl. 241.

112) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 359.

113) Dr. H. Bouwman: Gereformeerd Kerkrecht, Deel I, bl. 360.

114) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 360 en 361.

115) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde Kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indisch Compagnie, bl. 260.

116) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. voetnoot bl. 349.

notarisschap etc. Dit is in 1654 in Amsterdam uitgegee. (117)

Waar dit op skepe gebruiklik is dat die kaptein aan boord as burgerlike amptenaar optree, was dit ook die geval dat die sieketroosters die funksie van 'n notaris op hulle moes neem en o.m. testamente opgestel het.

Benewens genoemde werksaanhede was daar ook 'n ander baie belangrike taak wat dikwels deur die sieketroosters behartig moes word, nl. die onderwys. Reeds op 8 Desember 1611 word 'n instruksie aan sieketrooster L. Claessen uitge-reik waarin dit gestel word dat hy in „Oost-Indië ter plaatse, waar daarvoor de gelegenheid zal zijn, de jeugde en anderen, die zulks van hen zouden mogen begeeren, zal leeren lezen en schrijven en insgelijks zal onderwijzen in de beginselen van de Christelijke religie.“ (118) Hierdie instruksie van die Classis van Amsterdam in 'n partikuliere geval is in artikel 21 van die Dordtse Kerkorde opgevolg deur 'n bepaling waaruit duidelik blyk dat ook die gewone onderwys gesien is as behorende tot die taak van die Kerk: „De Kerckenraden zullen alomme toezien datter goede Schoolmeesters zijn, die niet alleen de kinderen leeren lezen, schrijven, spraken ende vrije consten, maer oock dezelve in der Godsaligheyt ende in den Catechismo onderwijzen.“ (119)

Die onderrig van die jeug het bestaan „in lezen, schrijven, cijferen, psalmzingen, in godsvrucht en goede gebeden; zoodra het doenlijk is, moeten zij haar van buiten leeren de hoofdstukken der Christelijke religie (te weten de

117) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. voetnoot bl. 351.

118) J. Mooij: Geschiedenis der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Boek 1, bl. 379.

119) P. Biesterveld en H.H. Kuyper: Kerkelijk Handboekje, bl. 231.

twaaif artikelen van het Christelyk geloof, de tien geboden, het Onze Vader, de inzetting van den Heiligen Doop en van het H. Avondmaal, en de gebruikelyke gebeden).¹²⁰ Die leermeesters „moeten de gebeden doen opzeggen en een psalm doen zingen bij het begin en bij het uitgaan der school“ terwyl hulle ook moes sorgdra „dat de kinderen goed verzorgd worden en fatsoenlyk gekleed zijn.“⁽¹²⁰⁾

Hulpmiddels wat by die onderwys gebruik is, het die volgende ingesluit: A.B.C. boeckjes⁽¹²¹⁾ wat natuurlik die alfabet bevat het; gebedeboeckkens van Theling en Haverman; vraegboeckkens van Allegonde.⁽¹²²⁾ Die gebedeboekies van die Zeeuwse piëtis Willem Teelinck (Theling) (1579-1629), asook Christelyke gebeden van Haverman, is baie gebruik, terwyl die Catechismus en Cort begrijp van Marnix van St. Aldegonde ook waardevolle diens gelewer het.⁽¹²³⁾

Betreffende die besoldiging wat die sieketroosters ontvang het, neem Here Sewentien op 14 September 1662 'n besluit waarin dit gestel word „dat bedoelde bezoldiging was en bleef f36 ter maand, van ouds hun (den zieketroosters) toegelegd, en dat men hierbij zou persisteren“. ⁽¹²⁴⁾ 'n Vergelyking met die salaris van ander amptenare aan boord van die verskillende skepe, toon dat die hoogste maandgeld, nl. 80 gulde, aan die kaptein betaal is, daarna die opperstuurman met 50 gulde, die oppertimmerman 48 gulde, die onderkoopman en barbier of opperchirurgyn 40 gulde elk, en hierna eers die

120) J. Mooij: a.w. Boek 1, bl. 304.

121) P. van Dam: Beschryvinge van de Oostindische Compagnie, Vierde Boek, bl. 88.

122) P. van Dam: a.w. bl. 79.

123) P. van Dam: a.w. bl. 79, voetnoot 2.

124) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 348.

sieketrooster.(125) In sommige gevalle het hulle egter ook 'n vrye woning gekry, soos bv. in Dordrecht.(126)

Vreemd en ook hard klink die bepaling van die Sewentien in 1642 dat sieketroosters nie hul vroue na Indië mag saamneem nie.(127) Hierdie besluit is egter nie konsekwent toegepas nie en so het dit gebeur dat sommige sieketroosters met hul vroue na die Ooste vertrek het, en ander weer sonder hulle. Daar was aan die anderkant ook die geleenthede waar die sieketroosters nie net hul vroue nie, maar ook hul kinders saangeneem het.

Die vraag kom onwillekeurig na vore hoedanig die agtergrond en herkoms van hierdie sieketroosters was. Wat was hul godsdienstige omstandighede, asook hul beroep, voordat hulle hulself vir die diens van sieketrooster aangemeld het? Uit 'n ontleding van hierdie besonderhede by 102 sieketroosters, blyk dat 18 van hulle voorheen kleremakers was, 14 onderwysers, 9 predikante, 5 skoenmakers, 5 soldate, 1 apteker, 1 loodgieter en 1 timmerman. Ja, daar was ongeleerde maar ook geleerdes onder hulle, soos bv. 1 gewese rektor. Wat hul godsdienstige agtergrond betref, vind ons onder hierdie 102 name 'n Joodse rabbyn, 2 vroeëre Rooms-katolieke priesters en selfs 1 Arminiaan, wat later tot ander insigte gekom het. Selfs twee „Engelschen” word in hierdie lys aangetref.(128)

Die sieketroosters kan dus waarlik nie ewe gerieflik afgeskryf word as onbeduidende persone wat baie selde opgewasse

125) C. Louis Leipoldt: a.w. bl. 59.

126) G.D.J. Schotel: De Openbare Eeredienst der Nederl. Herv. Kerk in de zestiende, zeventiende en achttiende Eeuw, bl. 315.

127) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 341.

128) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 336 en 337.

was vir hul taak nie. Hoewel baie van hulle eenvoudige handwerksliede was, was daar ook onder hulle persone „niet zonder kennis van de Grieksche en Latijnsche taal, en ander wier kennis ook de deputati ad causas Indicas te Amsterdam zóó goed voldeed, dat zij ze, met eenige opleiding, geschikt achtten tot predikant te worden bevestigd.“⁽¹²⁹⁾

Die verstandelike vermoëns en persoonlikheid van verskeie sieketroosters het by verskillende geleenthede aan die lig getree. Van Gerrit Wessel wat in April 1650 na Oos-Indië vertrek het, word gesê: „Hij had alle qualiteiten, die in een voorlezer en krankbezoeker vereischt worden. Inzonderheid bezat hij goede kennis van de fundamente[n] der Christelijke religie.“⁽¹³⁰⁾ 'n Sekere Van Beek was „boven gedachten bekwaam in het maleisch“,⁽¹³¹⁾ terwyl Jacob de Bouveren die boek Esra, die laaste 100 Psalms en die profeet Maleagi in die Maleis vertaal het.⁽¹³²⁾ Dit het egter nie in druk verskyn nie. In 1729 het Johannes Hekbol saam met ander na Nederland gegaan om die druk van die Maleise Bybel te help besorg.⁽¹³³⁾ Die sieketrooster te Emden, S. Lubberti, het later hoogleraar te Franeker geword,⁽¹³⁴⁾ terwyl 'n krankbesoeker van Amsterdam, W.L. Krieger, gevorder het tot hofprediker en voorsitter van die Sinode.⁽¹³⁵⁾

Enkele sieketroosters het ook hul lotgevalle en reise te boek gestel, waardeur eerstehandse kennis van hul

129) J.R. Callenbach: Justus Heurnius, bl. 17.

130) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: Krankbezoekers in Nederlandsch Oost-Indië, bl. 85.

131) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 7.

132) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 10.

133) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 32.

134) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602-1795), bl. 335.

135) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 336.

*Seijger van Rechteren gewesen
Kranckbesoecker In Oostingen* *Atates 35*
A: 1635

ondervindinge bewaar gebly het. Een van die bekendste van hierdie werke is te Zwolle gedruk in die jaar 1635 en het dieselfde jaar 'n verbeterde druk beleef. Dit is geskrywe deur die sieketrooster Zeyger van Rechteren, gebore in 1600 en werkzaam o.a. op Banda en Makassar. Die titel van die uitgawe het gelui: Journael ghehouden door Zeyger van Rechteren, op zijn gedaan voljagie naar Oost-Indien. (136)

Hierin kom ook 'n portret van die skrywer voor, wat saam met die portret van sieketrooster Jacob Steendam, die enigste is wat daar, sover bekend, van 'n sieketrooster bestaan. (137)

Benewens hierdie werk is daar verskeie ander reisverhale deur sieketroosters opgestel, soos dié van Van den Kerckhoven, Sunderman, Francken en J. Lambair. (138)

Daar was ook kunstenaars onder die sieketroosters. Die sieketrooster Z. Kaheyng wat later predikant geword het, het reeds as sieketrooster die digkuns beoefen, (139) terwyl van J. Steendam die Distelvink in 1649 verskyn, asook Vreugde-sang en Zeede-sangen. (140)

Uit hierdie gegewens is dit duidelik dat daar goeie en selfs uitmuntende manne onder die sieketroosters was „van wie de schoonste getuigenis gegeven werd”, (141) en dit nie alleen deur kerkrade nie, maar soms deur vooraanstaande en invloedryke persone. So is Thomas Ceroy byvoorbeeld op 27 Maart 1614 aangeneem tot die diens van voorleser en

-
- 136) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 370.
 - 137) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 375.
 - 138) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 371.
 - 139) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 372.
 - 140) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 372.
 - 141) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 363.

krankbezoeker, met vermelding van die feit dat hy „comt met ghetuygenisse van Doctor Franciscus Gomarus“. (142)

Maar daar was onder hulle ook „onbruikbare“ persone en „onnutte subjecten“, van wie die owerheid en kerk veel las gehad het en deur wie baie „inconvenienten“ ontstaan het. (143) Daar was dan ook 'n aantal van hierdie krankbesoekers wat weens onbekwaanheid en slegte gedrag met verlies van hul gasie, by verskillende geleenthede na die vaderland teruggestuur is. Sommige is onder sensuur geplaas, geskors of ontslaan. Van hierdie manne het hulleself soms skuldig gemaak aan die misbruik van sterk drank, en selfs baie ernstiger oortredings, soos manslag. (144) Nie altyd was die sieketroosters die skuldiges nie. Sommige se eggenotes was die steen des aanstoots, soos bv. waar die vrou haar skuldig gemaak het aan owerspel. (145) Schotel meld dat krankbesoekers veral in die leer en die vloot hulle aan 'n ergerlike lewe oorgegee het, terwyl hulle moes uitmunt in heilige wandel en godsaligheid. Die feit dat hulle die krankes besoek het in swart geklee, sonder mantel en bef en dat hulle „in hooveerdighen gestaltenisse met lange paruycken of eygen lange hayrlocken gingen zweven door de stad“ (146) het baie mense teen die bors gestuit.

Hierbenewens was daar sieketroosters wat, netsoos sommige katkiseerneesters, deelgeneem het aan kerklike twiste en hulle is dan dikwels „beroerders in Israel“ genoem. In sulke gevalle was hulle ook meestal hoofde van konventikels

142) J.R. Callenbach: Justus Heurnius, bl. 273.

143) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 364.

144) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 367.

145) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 365.

146) G.D.J. Schotel: a.w. bl. 316.

en „gevreesd bij de predikanten, wier leerredenen en levenswandel in die bijeenkomsten werden beoordeeld en veroordeeld, zoo zij niet tot de studie van den meester behoorden.“⁽¹⁴⁷⁾

In alle billikheid moet verklaar word dat die behandeling wat sieketroosters ontvang het, in sekere gevalle eintlik mishandeling genoem moet word. Hulle is soms net minagting bejeën; so bv. het Nicolaas de Graaff van hulle gesprek as „krank- en drankbezoekers“ en hulle ook beskou as „verlopende snijders en handwerksluiden“,⁽¹⁴⁸⁾ terwyl J.P. Coen hulle beskou as „plompe onbesneden idioten“. ⁽¹⁴⁹⁾

Bekend is die optrede van die onderkoopman Keert de Koe, wat op die eiland Formosa die krankbesoeker ontbied het om 'n sieke te vertroos. Toe laasgenoemde vra waar die kranke is, het hy hom 'n leë arakvaatjie gewys en sê: „daar is de zieke“. ⁽¹⁵⁰⁾ Ja, hy vra die arme sieketrooster selfs om 'n gebed vir hierdie „zieke“ te doen. By 'n ander geleentheid het hy 'n sieketrooster wat blykbaar onbekend was met sy verdraaide sin vir humor, geroep om vir hom te bid as sou hy dan ernstig siek wees. Soos afgelei kan word, was hy slegs „beestachtig dronken“, en toe die krankbesoeker hom ernstig oor hierdie wyse van optrede bestraf, slaan hy die vermaning in die wind met die uitnodiging: „Kom, doe, laet ons samen een pimpeltjie drinken.“⁽¹⁵¹⁾ Dinge het eenkeer so erg toegegaan, dat 'n briefskrywer, (nie die sieketrooster

147) G.D.J. Schotel: a.w. bl. 316.

148) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 366.

149) C.W.T. van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam: De Protestantse Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar ontwikkeling van 1620-1939, bl. 9.

150) J.R. Callenbach: Justus Heurnius...voetnoot bl. 18.

151) J.R. Callenbach: Justus Heurnius...voetnoot bl. 18.

self nie), kla dat die optrede teen 'n sekere sieketrooster aan boord skip nie volledig beskryf kon word nie, want „dit soude te walchelyk syn om te lesen“. (152)

Die sieketroosters het natuurlik nie met gevoude hande na sulke beskuldiging geluister nie, maar hulleself ook dikwels verweer. So het Isaäc Sunderman in verband met die uitlating van De Graaff geskrywe: „dit is een hatigh schrijven“. (153) Knappert verklaar tereg aangaande die sieketroosters dat hulle mense was „door de hoogen aan boord maar zelden gesteund, door de lagen ruw behandeld, arme gekwelde lieden, ongestudeerd en voor hun taak kwalijk berekend, al te vaak het heilige aanrakend met ongewijde handen.“ (154) Sonder twyfel was die gedrag van die sieketroosters neermale self die oorsaak van sodanige gebrek aan agting. En omgekeerd het hierdie gebrek aan agting dan ook dikwels meebring dat diegene wat hulle vir hierdie amp aangemeld het, nie altyd van hoogstaande gehalte was nie. Die wangedrag en tekortkominge van sommige mag egter geensins meebring dat die oë gesluit word vir die „niet onaanzienlijk getal van hen, die in stilheid, trouw hebben gearbeid en wier namen in vergetelheid zijn geraakt“. (155)

In die lig van die menigvuldige probleme, niskenning, moeilike werksomstandighede, ontberinge ter see en aan land, honger en hitte, kan die vraag tereg gestel word wat die beweegredes was waardeur hierdie persone hulle vir die taak van die sieketrooster aangebied het. Van Troostenburg de Bruyn

152) J.R. Callenbach: a.w. bl. 18.

153) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 366.

154) Aangehaal deur S.P. Engelbrecht: Die Kaapse predikante van die sewentiende en agtiende eeu, bl. 9.

155) J.R. Callenbach: a.w. bl. 19.

antwoord dat sommige gemeen het om langs dié weg hul maatskaplike en finansiële posisie te verbeter of dat dit selfs die drang kon wees om te reis en ander lande te sien. Twee van wie die motiewe wel bekend was, het hulself aangebied om 'n verdienste - die een „uit armoede“ en die ander „uit grooten nood“. (156)

'n Belangrike dryfveer wat beslis by sommige teenwoordig was, word egter nie deur hom genoem nie, en dit is dat daar in die harte van die meerderheid van hierdie persone die begeerte was om sodoende die koninkryk van God te dien. Dit blyk baie duidelik uit die getuienis aangaande vele krankbesoekers dat hulle geen eiebelang vooropgestel het nie, maar dat hulle onselfsugtig, nederig en toegewyd hul taak uitgevoer het. Vir hulle was dit nie bloot 'n betrekking nie, maar ook 'n roeping. Dit het hulle in staat gestel om in hul arbeid te volhard en sodoende medewerkers van God te wees.

3. Aanstelling en toelatingsvereistes.

Waar reeds aandag geskenk is aan die instelling en ontwikkeling van die sieketroostersamp, sowel as die opdrag en taak wat deur hierdie mense nagekom moes word, het dit nodig geword om te wys op die toelatingsvereistes wat vir aanstelling in hierdie amp nodig was. Hoe is hierdie mense uitgestuur? Moes hulle aan enige vereistes voldoen? Het daar 'n mate van keuring bestaan?

Die gewone weg wat gevolg is, is dat persone wat in hierdie betrekking belang gestel het, na vore gekom het en hul bereidwilligheid aan die Kompanjie of aan die kerkraad van die gemeente van Amsterdam te kenne gegee het. Dit kon ook

geskied by die Kerkrade van enige ander stad waar daar kamers van die Oos-Indiese Kompanjie gevestig was.⁽¹⁵⁷⁾ Indien geen kandidate hul opwagting gemaak het nie, het daar 'n openbare oproep in dié verband gevolg. Hierdie oproep het later algemene gebruik geword en het bestaan uit 'n afkondiging in alle kerke waarin gevra word „of iemand genegen was als krankbezoeker naar O.Indië en de kust van Guinea te gaan.”⁽¹⁵⁸⁾

Alvorens hierdie kandidate ondersoek is met die oog op hul aanstelling, was dit egter nodig dat hulle 'n attestasie oor hul leer en lewe moes voorlê. Dit is egter, helaas, waar dat die ondersoek na die sedelike gedrag van diegene wat hulself aangebied het, soms „zeer gebrekkig, slordig en overhaast” was.⁽¹⁵⁹⁾ Dit het by geleentheid gebeur dat die ouderling uit die wyk waarin die aanstaande sieketrooster woonagtig was, somer by 'n paar van die bure navraag in verband met die aansoeker gaan doen het. Ja, daar was ook gevalle waar daar hoegenaamd geen navraag of ondersoek in hierdie baie belangrike opsig gedoen is nie. Dit verklaar dan ook gedeeltelik die baie klagtes met betrekking tot sommige sieketroosters.

Tog het dit ook gebeur dat van die aansoekers in hierdie stadium afgewys is. By sommige was dit die misbruik van sterk drank wat hulle verhinder het om te kwalifiseer, ander was oor die algemeen van swakke gedrag, terwyl daar ook onder die kandidate persone was wat in onnin met hul eggenotes geleef het.

157) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 337.

158) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 338.

159) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 339.

Ook ten opsigte van sieketroosters wat hulleself vir 'n verdere dienstermyn aangemeld het, is gepoog om die versoek van die Classis van Amsterdam in 1640 na te kom en „voorts op alle zieketroosters een wakend oog te houden”. (160) Dit het dan sedert 1650 vereiste geword dat in die attestasies van hierdie persone, voortaan ook vermeld moes word „hoe zij zich gekwetten hadden in hun kerkelijke bediening”. (161)

Na hierdie ondersoek na die karakter en wandel van die verskillende aansoekers, het 'n eksamen in die hoofstukke van die leer gevolg. Dit het nie 'n vaste patroon gevolg nie, aangesien eers in 1638 en 1639 twee lede van die Amsterdamse Classis afgevaardig is om 'n projek hiervoor op te stel, (162) hoewel die ondersoek reeds op 6 November 1603 voorgeskrywe is. (163)

Uit die aard van die saak is baie klem gelê op lees en sing. Aansoekers moes „de voisen van alle Psalmen kennen”. (164) Aandag is ook geskenk aan die wyse van optrede voor 'n sieke en so moes hulle soms voor die Kerkraad 'n vertroosting doen „als staande voor een zieke”. (165) Reeds op 10 November 1609 vind ons dat die Kerkraad na so 'n proef- vertroosting deur 'n sieketrooster luister. (166) Die sieketroosters is ook versoek om „over een tekst eene propositie te houden”. (167)

160) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 365.

161) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 365.

162) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 338.

163) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 338.

164) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 338.

165) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde Kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indisch Compagnie, bl. 28.

166) J. Mooij: Geschiedenis der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Eerste Boek, bl. 379.

167) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 29.

Dit het dikwels gebeur dat van die kandidate nie hierdie eksamen geslaag het nie. Leersuiwerheid is besonder deeglik getoets en as die kerkraad van Amsterdam in April 1613 verneem dat 'n sekere persoon as sieketrooster uitgestuur sou word deur die Kamer van Delft en Schieland „hoewel hij in de leer onzuiver was“, word dadelik stappe gedoen om die uitsending deur Bewindhebbers te voorkom. (168)

L. van Reijssens slaag nie die eksamen nie omdat hy „ongezond in de leer“ was. (169) 'n Hardhorende word ook by geleentheid afgewys. (170) R. Heins, 'n Engelsman, kon in April 1639 die eksamen nie slaag nie, veral ten opsigte van sang. Hy het self verklaar „de voisen van alle Psalmen noch niet te kennen“. (171) Of hy intussen geoefen het, word nie vermeld nie, maar op 6 Junie van dieselfde jaar word hy opnuut ondersoek, goedgekeur en die volgende maand na Brasilië gestuur. Uit 'n groep van 8 wat in 1663 ondersoek is, word een „grondigh en vaerdigh“ bevind, 'n ander een „wel gefondeert“ en 'n derde word lakoniek „slecht“ genoem. (172)

Om hierdie mense in hul voorbereiding te help, het die predikante dan ook herhaaldelik van die kansels bekend gemaak dat hulle bereid was om onderrig aan sodanige kandidate te gee. En Van Troostenburg de Bruyn voeg by: „zij hebben dit ook gedaan“. (173) Reeds in dieselfde jaar waarin die

168) J. Mooij: a.w. bl. 378 e.v.

169) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 342.

170) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 342.

171) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: Krankbezoekers in Nederlandsch Oost-Indië, bl. 32.

172) Handeling van de Gedeputeerde des E. Classis van Amsterdam. Fotostatiese kopie K.K.A., nr. 21, 7 Sept. 1663.

173) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602-1795), bl. 338.

afkondiging vanaf die kansels gedoen is, verneem ons hoe die Amsterdamse predikante op 12 Desember 1606 in 'n spesiale vergadering 'n begin gemaak het met die onderwysing van 'n sestal persone. „Dat onderwijs zou te gelegener tijd voortgezet worden; en de candidaat-ziekentroosters dan weer ondervraagd worden over het leerstuk van de zonde en van de ellende van het menschelijk geslacht“.(174) Die predikante neem die kandidate ook saam tydens siekebesoek „om te sien en te hooren hoe men met die kranken bij iedere gelegenheid moest omgaan“.(175) Bewindhebbers is hierdie onderrig deur die predikante goedgesind en bevorder dit deur bekend te maak „dat zij genegen waren geldelijke ondersteuning te geven aan de aanstaande candidaten voor het ambt van ziekentrooster, gedurende den tijd hunner voorbereidende studie“.(176)

Na die ondersoek in verband met leer en lewe, het die Bewindhebbers die sieketroosters aangestel uit die lys van geslaagde kandidate wat aan hulle voorgelê is. Mettertyd het daar selfs 'n formulier ontwikkel vir die aanbeveling van hierdie manne by Bewindhebbers. Op 19 November 1691 was die volgende by die Classis van Walcheren in gebruik: „Formulier om de kklyck (kerkelyck) aengestelde sieckentroosters te recommanderen aen de bewindthebbers. Ed. Achtbare heeren, mijn Heeren bewinthebberen der Oostindische Compagnie ter camer in Zeeland. N.N. litmaet der gemeÿnte j. ch. tot is van de gedeputeerde des Classis van Walcheren geexamineert, bequaem gevonden, en aengesteld tot het siecken-troosters ampt ten dienste der kken (kerken) in Oostindien:

174) J. Mooij: a.w. bl. 379.

175) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 29.

176) J. Mooij: a.w. bl. 379.

recommanderen deselve aen haer Ed. A. om hem, soo doenelijck, met den eersten daer toe te employeren, met toewenschinge dat Godt sijnen arbeidjt gelieve vruchtbaer te maken."⁽¹⁷⁷⁾

Dit was natuurlik in dié tyd byna vanselfsprekend dat die wettig aangestelde krankbesoekers die „confessie, den Catechismus en de synodale canones" moes onderteken, soos besluit op die Sinode van Dordrecht, sitting 175, 1619.⁽¹⁷⁸⁾ Hierdie verpligting word nogeens beklemtoon deur die partikuliere Sinode van Hoorn, 1623,⁽¹⁷⁹⁾ terwyl bepaling 21 van die Kerkorde van 1624⁽¹⁸⁰⁾ en artikel 39 van die Kerkorde van 1643⁽¹⁸¹⁾ die noodsaaklikheid herbevestig. Eweneens was predikante en sieketroosters deur Here XVII verplig om voor hul vertrek, die betrokke instruksies te onderteken, 'n besluit wat op 3 April 1663 herbevestig word.⁽¹⁸²⁾

Wat betref die onderskeie aandeel van Bewindhebbers, Kerkraad en Classis in die aanstelling van die sieketroosters was daar min of meer 'n vaste patroon. Kragtens sy soewereine magte het die V.O.C. eenvoudig van die begin af „die behartiging van alle godsdienstige en kerklike belange in sy handelsgeweste as deel van sy taak beskou. Daardeur, en ook as betaalsvrou van die Indiese Kerke, het hy 'n onbeperkte patronaatsreg oor die Kerke verkry."⁽¹⁸³⁾ Met die invoeging in die tweede oktrooi van die plig tot die „conservatie van het publijcque geloof" het die Kerk meer na

177) Algemeen Rijksarchief 's Gravenhage. Ned. Oost en West Indisch Archief. Fotostatiese kopie.

178) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 339.

179) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 339.

180) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel II, bl. 565.

181) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel II, bl. 589.

182) Resolusies Here XVII (1660-1666), Kol. Arch. 254.

183) J.D. Vorster: a.w. bl. 26.

vore getree, maar die Kompanjie het sy patronaatsreg nogtans onvermiddelik gehandhaaf.

Dit was egter vir Bewindhebbers alleen onmoontlik om in die behoefte aan sieketroosters te voorsien. Dit het heelwat arbeid meegebring en daarvoor het die Kompanjie nie kans gesien nie, aangesien hy sy hande self baie vol gehad het met al die werksaamhede aangaande die verskillende besittings, die handel, skepe, en so meer. Hoewel die Kompanjie dan ook nooit "eenig feitelijk gezag aan de Vaderlandsche kerk"⁽¹⁸⁴⁾ toegeken het nie en die kerk voor 1602 slegs opgetree het wanneer die Kamers hulp of inligting verlang het, het die wanorde wat ten opsigte van die aanstelling van predikante of sieketroosters op die skepe ontstaan het, veroorsaak dat die Kompanjie die groeiende belangstelling van die Kerk in godsdienstige en kerklike sake op die skepe en in die handelsgeweste verwelkom het en ook meer en meer daarvan gebruik gemaak het.

Hierdie aandeel van die Kerk het veral teen die einde van die 16de eeu na vore begin kom, sodat die Classis van Amsterdam op 2 Oktober 1600 'n mededeling van D. Halsbergius behandel "dat de bewinthebbers van OostIndien versoecken aan de Classe dat men soude willen omsien na sekere bequaeme mannen die metten schepen soudén varen als kranckbesoekers".⁽¹⁸⁵⁾ Hoewel verskillende name van moontlike kandidate genoem word, het die saak voorlopig nie verder gevorder nie. In Junie 1601 gebeur dit dat die Partikuliere Sinode te Amsterdam weer eens in navolging van 'n voorstel

184) J.R. Callenbach: Justus Heurnius, bl. 31.

185) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 242.

van ds. Halsbergius besluit dat dit die werk van die Classes „(dus niet der Bewindhebbers) is om uittezien naar predikanten voor Indië”.⁽¹⁸⁶⁾ Vorster beskou dit as „in sekere sin 'n beleidsverklaring oor die terrein van kerk en staat”.⁽¹⁸⁷⁾ Hier vind ons dus die tekens van 'n spontane ontwikkeling waardeur die Classis 'n toenemende aandeel in die reëling van kerklike aangeleenthede verkry.

Waar die Kerk dus begin saamspreek in verband met die verskillende reëlins, is dit nie vreemd dat die belangrikste werksaamhede in hierdie verband in Amsterdam plaasgevind het nie. Dat die Kerkraad en Classis van hierdie stad die meeste op die voorgrond tree, is te begrype as onthou word dat Amsterdam 8 uit die 17 stemme van die bestuursraad van die Kompanjie besit het.⁽¹⁸⁸⁾ Dit kan ook daaraan toegeskryf word dat die stede waar daar Kamers van die Kompanjie was, ook eerste met die nuusberigte uit die oorseese geweste in aanraking gekom het.

Geleidelik vind daar ook 'n oorgang plaas van die grootste deel van die werksaamhede van die Classis op die Kerkraad. So besluit die Classis van Amsterdam op 1 April 1602, om J. Mattheus te laat ondervra aangaande sy bediening as vermaner en „soo is desen last de Kercke van Amsterdam opgelegd”.⁽¹⁸⁹⁾ Ook in 1603 en 1604 word sodanige ondersoeke aan die Amsterdamse Kerkraad opgedra. Dit was vir die Kerkraad ook geriefliker as die Classis om hierdie handelinge uit te voer. Die Kerkraad het naamlik weekliks vergader en

186) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 25.

187) J.D. Vorster: a.w. bl. 26.

188) J.R. Callenbach: Justus Heurnius, bl. 29.

189) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 243.

kon so voortdurend optree, veral aangesien dit ook in die sentrum van aksie gesetel het. Daarom word op 6 November 1603 twee van die lede van die Kerkraad, onder wie weer eens Plancius, aangewys om die krankbesoekers, na hul aanmelding by die Bewindhebbers, te ondersoek en te eksamineer.⁽¹⁹⁰⁾

Hoewel die Classis nog steeds aandag aan Indiese sake geskenk en die reg voorbehou het om „predikanten te examineren, te autoriseren en uit te zenden“,⁽¹⁹¹⁾ bly die swaartepunt by die Kerkraad wat allerweë begin besef dat dit 'n uitgebreide werksaamheid is wat toegespitste aandag vereis.

Op 'n kerkraadsvergadering van 25 Maart 1621 het die Classis van Walcheren deur middel van 'n brief van ds. Faukelius, wat in daardie Classis 'n gedeputeerde was vir Indiese aangeleenthede, die medewerking van die Kerkraad van Amsterdam versoek met die oog op die oprigting van 'n seminarie vir die opleiding van predikante vir Indië. Hierbenewens het die brief ook gereelde korrespondensie tussen die Classis Amsterdam en die Classis Walcheren bepleit, waarin o.a. die name vermeld moes word van diegene wat na Indië vir diens aldaar uitgestuur word. As gevolg hiervan het die Kerkraad dan ook die gewigtige besluit geneem om 'n Kommissie vir Indiese sake te benoem. So ontstaan die welbekende Kommissie vir Indiese sake,⁽¹⁹²⁾ wat sou bestaan uit twee predikante en 'n ouderling, terwyl die lede daarvan algemeen bekend gestaan het as Deputati ad res Indicas. Die eerste twee leraars wat op hierdie kommissie sou dien, was di.

190) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 27.

191) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 40.

192) J.P. Jooste: Die verhouding tussen Kerk en Staat aan die Kaap tot die helfte van die 19de eeu, bl. 39.

Lemarius en Rolandus; ook is bepaal dat die lede van die Kerkraad beurtelings sitting sou hê. Waar die aanvanklike reëling was dat die lede vir een jaar op die kommissie sou dien, word in 1623 bepaal dat dit twee jaar sou wees en dat elke jaar een sou aftree. Dit was natuurlik 'n wyse besluit en het sodoende die kontinuïteit gewaarborg. Die deputate is later tot 4 lede vermeerder en het maandeliks vergader, 'n week voor die aanvang van die Classis, soms ook meer dikwels. (193)

En nou vind daar skielik 'n verandering plaas wat daarop neerkom dat die deputate nie meer optree as deputate van die Kerkraad nie, maar wel van die Classis. In die protokolle van die Kerkraad van Amsterdam kom Indiese sake nie meer voor nie, maar slegs in die Classis. Van Dubbeldam noem dit 'n duistere saak⁽¹⁹⁴⁾ en Jooste verklaar in verband met hierdie verandering: „hoe en waarom weet ons nie”. (195) Tog stem hy saam met Van Dubbeldam wat verklaar: „Het is echter waarschijnlijk, dat nu de Kerckeraad Gedeputeerden had benoemd en aan deze Commissie alles had opgedragen wat de Classis indertijd aan de Kerckeraad had overgelaten, deze nu ook met het oog op de tijdsomstandigheden de Indische zaken aan sich trok en deze Commissie van den Kerckeraad overnam”. (196) Hierdie verduideliking is beslis op die regte spoor, want die Classis het blykbaar gemeen dat dit nodig geword het om met die oog op die groeiende belangrikheid en omvang van die werksaamhede in oorsese gebiede, die hand voortaan self aan hierdie taak te hou.

193) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 96.

194) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 48.

195) J.P. Jooste: a.w. bl. 40.

196) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 49.

Maar daar is waarskynlik ook 'n ander rede vir hierdie beleidsverandering. Die brief van die afgevaardigde van Walcheren aan die Kerkraad te Amsterdam, wat gelei het tot die stigting van die Kommissie vir Indiese sake, was afkomstig van 'n gedeputeerde van die Classis en nie van 'n Kerkraad nie. Die Classis van Amsterdam het dus verneem dat elders die Classis, en nie die Kerkraad, beheer oor die deputati ad res Indicas gehad het. Op grond hiervan is dit dus ook te verstane dat hulle weer eens die verantwoordelikheid vir Indiese sake vir hul eie rekening toegeëien het.

Dit is jammer dat die versoek van die Classis van Walcheren aan die Bewindhebbers om 'n sentrale liggaam vir die behartiging van die Indiese kerksake te stig, nie toegestaan is nie. Die Here XVII was nie daarvoor te vinde nie, en die Coetus Correspondentium het nie tot stand gekom nie. (197) Hoewel daar 'n mate van korrespondensie was, moet die gevolgtrekking tog gemaak word „dat van deze algemeene samenwerking niets is gekomen en het provincialisme bij de Kerken, en het eigenbelang bij de Compagnie, gezegevierd hebben over het algemeen belang.” (198)

In 1636 is die werksaamhede van die deputate noukeurig gereël en op meer vaste grondslag geplaas. Die taak van hierdie liggaam kan as volg saamgevat word:

- „1. Die eksamen van sieketroosters, waarvan rapport aan die Classis voorgelê moes word;
2. die voorstelling en aanbeveling van die predikante, proponente en sieketroosters aan die Bewindhebbers;

197) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 74.

198) C.W.T. van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam: De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar ontwikkeling van 1620-1939, bl. 19.

3. die uitdeling van die deur hulle getekende instruksies aan die predikante, proponente en sieketroosters, volgens 'n vasgestelde formulier;
4. die ontvangs en opening van briewe en die versending van classikale besluite, nadat die antwoorde eers vooraf in die Classis voorgelees en goedgekeur is;
5. die versameling van alle acta en resolusies wat betrekking het op Indiese kerke, in 'n afsonderlike boek, waarin ook bogemelde formulier vir die instruksies van predikante, proponente en sieketroosters opgeneem moes word;
6. gedurige onderhandeling met die Here Sewentien."⁽¹⁹⁹⁾

Hierdie deputate het 'n groot taak gehad. Dit is waar dat die aanvanklike warme belangstelling in alles wat in Indië gebeur het, later verminder het. „De eerste liefde verflauwde soo spoedig. Het werd een sleur.”⁽²⁰⁰⁾ Dit doen egter geen afbreuk aan die feit dat hierdie manne 'n groot werk gedoen het nie. Op hierdie gedeputeerdes het die meeste verantwoordelikheid neergekom terwyl hulle 'n moeilike taak moes verrig, dikwels met miskenning van eie persoon en gepaard met vele onaangenaamhede. Maar die „doorgaanden ijver des geloofs, de zelfopoffering der liefde dier mannen voor de bewaring en uitbreiding der Christelijke Kerk, meest gepaard gaande met den geest van wijsheid en gematigdheid”⁽²⁰¹⁾ moet beslis aangeprys word. Hulle was 'n belangrike skakel in die werksaamhede van die Kerk in die buitelandse geweste.

199) J.P. Jooste: a.w. bl. 42.

200) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde Kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie, bl. 101.

201) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 114.

So sien ons dus dat die toelating van mense tot die sieketroostersamp geleidelik meer en meer in die hande van die Kerk gekom het. Weliswaar het die Kompanjie steeds sy beherende seggenskap in hierdie werksaamhede behou, maar toe die roeping van die Kerk eers besef is, het Classis, Kerkraad en deputate toegesien dat hierdie arbeid op geordende wyse afgehandel word. Die gevolg hiervan was dus dat die optrede van die sieketroosters nie meer so dikwels op losse basis geskied het nie, maar steeds die stempel van die Kerk gedra het.

4. Kerkregtelike posisie en funksie.

Die vraag kom vanselfsprekend na vore wat die kerkregtelike posisie van die sieketroosters was. Het hulle 'n amp bekleed? Watter rol het hulle binne die kader van die werksaamhede van die kerk vervul en watter gronde het daar bestaan vir die aanstelling van mense in hierdie besondere hoedanigheid?

Om hierdie vraag te beantwoord, bring ons eers enkele uitsprake van gesaghebbendes na vore, let daarna op die standpunt van die Kerk in hierdie betrokke tydvak en beantwoord eindelijk die vraag of die aanstelling van sieketroosters wel geoorloof was.

Jooste verklaar: „Die sieketrooster het nie 'n amp, in die gewone sin, bekleed nie. Wel word in die Instruksie-brief van sy amp gespreek, maar met sekerheid kan vasgestel word dat dit 'n soort hulpdiens was wat hy verrig het.“ (202) Hier verwys hy na die instruksie vir predikante en sieketroosters van 1617. Artikel 1 spreek naamlik van die feit

202) J.P. Jooste: a.w. bl. 43.

dat „alle Predicanten ofte Sieckentroosters hun in de bedieninge van haer ampt“ volgens die instruksie moet gedra. (203)

Ook die feit dat daar geen bevestiging in die amp van sieketrooster was nie, in teenstelling met dié van predikant, ouderling en diaken, ondersteun hierdie siening. Daarom is dit dan ook die geval dat daar geen bevestigingsformulier vir sieketroosters bestaan nie. J.D. Vorster verklaar: „Hulle het volgens die Gereformeerde kerkreg nie 'n amp beklee nie, maar slegs hulpdiens verrig.“ (204) Bouwman is ook volkome uitgesproke hieroor: „deze personen bekleeden volstrekt geen ambt, doch verrichten onder de leiding des kerkerads hulpdiensten“. (205)

Hierdie bewerings word gestaaf deur die standpunt van die Kerk self gedurende die tydvak van die sieketroosters. As die hedendaagse beoordelaar dan deur die tyd van hierdie persone verwyder is, móét die uitsprake en gedragslyn van die Kerk wat self met hierdie mense te doene gehad het, van deurslaggewende belang wees.

Dit blyk spoedig dat die Kerk self die sieketroosters nie as kerklike ampsdraers beskou het nie. So bestaan die „Kerckelijke Vergaderinge“ wat op 6 Augustus 1624 byeenkom, uit 4 predikante, 1 proponent, 2 ouderlinge en 1 diaken, benewens 2 verteenwoordigers van die owerheid. (206) Artikel 14 stel dit dan ook duidelik: „In alle kercken sal een kerckenraet sijn, bestaende uyt predicanten of predicant,

203) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel II, bl. 544.

204) J.D. Vorster: a.w. bl. 105.

205) H. Bouwman: Gereformeerd Kerkrecht, Deel I, bl. 361.

206) C. Spoelstra: a.w. bl. 558.

ouderlingen en diaconen", (207) wat weer eens die sieketroosters uitsluit. Weliswaar het die Kerkraad te Batavia in 1620 uit 1 predikant, 1 proponent en 3 krankbesoekers bestaan, (208) maar dit was die enigste uitsondering. Die Kerkrade van die ander gemeentes „waren doorgaans zeer eenvoudig en op gewone wijze samengesteld". (209) Ook in die Kerkorde van 1643 word dit duidelik gestel: „Nevens de Dienaeren des Woorts sal mede d'opsicht ende regeeringe der gemeeynte d'ouderlingen ende diaconen bevoolen sijn." (210) En in die „Beroepsbrief voor de Pred. gaende na O. of W. Indien etc" (211) word verklaar dat die predikant benewens die ouderlinge en diakens, volgens voorskrif van 1 Timótheüs 3 en Titus 1, die gemeente in goeie dissipline en orde moet regeer, en weereens is daar geen sprake van die sieketrooster nie.

As dit by geleentheid gebeur dat 'n sieketrooster predikant genoem word, word die betrokke persoon hieroor deur die Kerkraad van Amsterdam bestraf. (212) Die Kerk wou toesien dat die amp van predikant nie uit eie beweging toegeëien word nie. Dieselfde oorweging kom na vore wanneer sieketroosters in Indië die hande opgelê word met die doel om aan die betrokke persoon die amp van predikant toe te ken, hom te orden, in te seën en te bevestig as herder en leraar. Van Troostenburg de Bruyn gee die name aan van 32 wat gedurende die 17de eeu langs hierdie weg in die amp van predikant

207) C. Spoelstra: a.w. bl. 564.

208) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 137.

209) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 148.

210) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel II, bl. 584.

211) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 290.

212) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. voetnoot, bl. 353.

aangestel is, en meen dat daar vermoedelik nog ander was.⁽²¹³⁾
 Al het dit gebeur, was dit beslis teen die wil van die kerk in Nederland. Trouens, die Kerkraad van Amsterdam het reeds op 1 September 1636 besluit om hierdie gebruik te verbied.⁽²¹⁴⁾

Hoewel P. Pietersen in 1598 die doop op Mauritius bedien⁽²¹⁵⁾ en die Classis van Walcheren op 2 November 1620 besluit dat die doop in geval van nood bedien kan word,⁽²¹⁶⁾ is Van Troostenburg de Bruyn slegs bekend met die name van 15 sieketroosters wat die doop bedien het.⁽²¹⁷⁾ En dit is nie oogluikend toegelaat om algemene gebruik te word nie. So word R. Roelofszen wat „sijne Instructie te buiten gegaen soude hebben met doopen.... hierover voor de Vergadering ontboden ende over zijne overtredinge scherpelick bestraft” - so lees ons by die Classis van Amsterdam.⁽²¹⁸⁾ Ook ander sieketroosters moet by geleentheid verantwoording doen oor die bediening van die doop.

Uit die voorafgaande gegewens sien ons dat daar geen sprake was dat sieketroosters in die gewone gang van sake toegelaat is om die dienste van die predikant te vervul nie. Ook het hulle geen deel aan die regering van die Kerk gehad nie en is hulle telkemale berispe wanneer hulle hulself op die terrein van die kerklike ampte begewe. Die Kerk het dus self besef dat die arbeid van die sieketroosters blote hulpdiens was en nie 'n amp nie.

Wanneer nagegaan word watter faktore, behalwe die tekort aan predikante, meegewerk het tot die skepping van die

213) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 362.

214) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 362.

215) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bl. 5.

216) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 260.

217) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: a.w. bls. 360 en 361.

218) C.W.T. van Boetzelaer van Dubbeldam: a.w. bl. 243.

betrekking van sieketrooster, kan die rol van die leser en katekiseermeester beslis beskou word as baie belangrik in hierdie opsig. In die ou Christelike Kerk was daar lesers wat die Heilige Skrif in die gemeentevergadering voorgelees het en die heilige boeke bewaar het. In Skotland is in 1560, weens gebrek aan predikante, „readers” as tydelike helpers ingevoer om die algemene gebede en 'n deel van die Skrif voor te lees. Dit word later tydelik afgeskaf, maar in 1650 weer aldaar ingestel.⁽²¹⁹⁾ Te Emden (1571) word besluit om op alle plekke waar daar nie 'n predikant gestel kan word nie, „Lesers, Ouderlinghen ende Diaconen te verordenen, op dat alsoo de Kercken versaemelt moghen werden”.⁽²²⁰⁾ Die Sinode van Middelburg (1581) gee egter die raad dat lesers nie ligtelik aangestel moes word nie. Die Sinode wil so waak vir die suiwerheid van die leer en ook verhoed dat 'n soort amp, wat eintlik geen kerklike amp was nie, sou insluip. Daarom kan die aanstelling van lesers slegs geskied met advies en goedkeuring van die Classis.⁽²²¹⁾

Ook katekiseermeesters wat aangestel is by die onderwys van katekisant, het seker in 'n mate die weg vir die instelling van die sieketroosters gebaan. Reeds van die vroegste tye is daar sulke manne in die Gereformeerde kerke aangestel, wie se taak dit was om die jeug te onderwys. Ja, in die reël moes hulle ook nog siekes besoek.⁽²²²⁾ Hierdie persone kon ouderlinge wees of ook mense wat daarvoor spesiaal aangestel is met of sonder 'n salaris.

219) H. Bouwman: a.w. Deel I, bl. 361.

220) P. Biesterveld en H.H. Kuyper: Kerkelijk Handboekje, bl. 44.

221) P. Biesterveld en H.H. Kuyper: a.w. bl. 174.

222) H. Bouwman: Gereformeerd Kerkrecht, Deel I, bl. 361.

Dit is interessant om te weet dat die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika ook vroeër van die dienste van bekwame persone gebruikgemaak het om in gemeentes te help. Hulle kon 'n boodskap uit die Woord bring sonder om dit voor te lees, en moes ook onder andere die krankes besoek - die veelbesproke oefenaars, wat een jaar opleiding in Wellington deurloop het. In 1967 was daar volgens die Kerkjaarboek nog 10 persone wat hierdie hulpdiens verrig het.⁽²²³⁾ Eienaardig genoeg was die beswaar teen hierdie instelling ook die klag dat die oefenaars met die dra van wit dasse en swart klere hulself as predikante „aangestel” het.

By die Ned. Geref. Kerk onder die Bantoe in Suid-Afrika is daar tans nog in diens arbeidskragte as evangeliste, wie se omstandighede in 'n mate ooreenkom met dié van die sieketrooster. Hoewel hulle drie jaar opleiding moet deurloop en op grond hiervan ook vry kan preek, mag hulle ook nie die sakramente bedien nie. Hulle is dus ook hulpkragte, en wanneer hulle byvoorbeeld as „moruti” (dominee) aangespreek word, maak die Bantoeleraars kapsie daarteen.

Was die diens van die sieketroosters geoorloof? Hierop gee Voetius die volgende antwoord: „Ja, omdat in groote steden, zelfs in minder groote kerken, de predikers zulke helpers noodig hebben, omdat zij zelf door hun velen arbeid, of wanneer zij door ziekte of uitstедigheid verhinderd zijn, niet altoos bij gevaarlijke zieken en lijdenden kunnen komen. Ook op de schepen zijn mannen noodig, die de zieken en stervenden uit Gods Woord onderrichten en troosten, en die bij den dagelijkschen godsdienst of op den Zondag een preek

223) Jaarboek van die N.G. Kerk, 1967, bl. 115.

uit een boek kunnen voorlezen. Het bezwaar, dat in de H. Schrift zulke mannen niet genoemd worden, geldt niet, want al wat noodig is tot de versorging der kerk en den opbouw der geloovigen, behoort tot de bevoegdheid der kerk. Al is dit ook het werk der dienaren, hieruit volgt niet, dat dit werk door hen alleen moet worden gedaan. Ja, zelfs is het de roeping der geloovigen (1 Thess. 5:11, 14, Rom. 15:14) naar hunne krachten met de dienaren mede te werken. Het is wel waar, dat naast de dienaren ook de ouderlingen en diakenen geroepen zijn, de zieken te bezoeken, maar wyl zij hun werk gratis doen, mag men hun niet te groote last opleggen."⁽²²⁴⁾

Bouwman stem volkome met hierdie siening in: „Deze voorstelling van Voetius is de juiste."⁽²²⁵⁾ Hy erken dat dit die roeping van die gewone ampsdraers is om ook die siekes te besoek. Besondere omstandighede kan egter soms meebring dat hulle hul werk nie behoorlik kan uitvoer nie en in sulke gevalle het die Kerkraad die reg om ook afsonderlike sieke-besoekers aan te stel. Hiervoor kon lede van die gemeente, en in sommige gevalle ook die susters, gebruik word. „Maar deze personen bekleeden volstrekt geen ambt, doch verrichten onder de leiding des kerkeraads hulpdiensten."⁽²²⁶⁾

Ook die verdere geskiedenis bevestig die uitsprake. Nêrens word die „amp" van die sieketrooster vandag meer aangeref nie. Hoewel hulle baie waardevolle arbeid verrig het vir die koninkryk van die Here, moet ons gevolgtrekking dus wees dat die enigste amp wat die sieketrooster bekleet, die amp van die gelowige was.

224) Aangehaal by H. Bouwman: Gereformeerde Kerkrecht, Deel I, bl. 361.

225) H. Bouwman: a.w. Deel I, bl. 361.

226) H. Bouwman: a.w. Deel I, bl. 361.

HOOFSTUK II

DIE ARBEID VAN DIE SIEKETROOSTERS

AAN DIE KAAP (1652-1665)

Op 18 Augustus 1665 het ds. Johan van Arckel as die eerste vaste predikant vir die nedersetting aan die Kaap aangekom. Met sy aankoms het die plaaslike kerkformasie op Gereformeerde grondslag sy nader beslag gekry⁽¹⁾ en kon die werksaamhede van die Kerk op vaste en georganiseerde wyse voortgaan. Dit moet egter nie opgevat word asof daar voor daardie belangrike datum geen sprake van werksaamhede deur die Kerk aan die Kaap was nie. Inteendeel, hoewel die tydperk 1652-1665 „die onvolkome kerkformasie“⁽²⁾ aan die Kaap genoem word, is die arbeid van die Kerk in groot mate gedoen deur verbygaande predikante wat by geleentheid aan die Kaap vertoef het, en veral deur vier sieketroosters wat in hierdie tydperk aan die Kaap werksaam was en belangrike baanbrekersarbeid verrig het. Om 'n duidelike beeld van die godsdienstige lewe in hierdie tydvak te verkry, is dit dus noodsaaklik om aandag te skenk aan die karakter, optrede en verblyf van hierdie vier manne: Willem Barentsz. Wylant, Pieter van der Stael, Ernestus Back en Jan Joris Graa. Nadat die beskikbare gegewens in verband met hul lewe ten opsigte van die Kaap nagegaan is, sal gelet word op hul arbeid en sal stilgestaan word by die feit dat hulle opgetree het as voorgangers in die erediens, belangrike herderlike werk verrig het, aandag geskenk het aan die diens van barmhartigheid, in 'n groot mate

1) Dr. F.J.M. Potgieter: artikel in Ons N.G. Kerk, bl. 30.

2) Dr. F.J.M. Potgieter: in Ons N.G. Kerk, bl. 27.

die opvoeding van die jeug behartig het, daadwerklik meegewerk het aan die uitbreiding van die koninkryk en ook ander take op hul skouers geneem het.

10117 1. Die eerste sieketroosters aan die Kaap (1652-1665)

(a) Willem Barentsz. Wylant - In 'n skrywe van die Classis Amsterdam aan die Kerkraad te Batavia, gedateer 30 November 1651 word ds. J. Backerus, wat onderweg was na Indië met die skip De Oliphant, aan hulle bekendgestel. Saam met hom stuur hulle ook drie sieketroosters wie se name in die skrywe genoem word, „en noch eenen siekentrooster, die sal blijven op Capo de Bona Esperance; die wij oock vertrouwen, dat elk in het sijne neerstig en getrouw sal bevonden worden; waartoe wij hun wenschen en bidden den rijken segen des Heeren“.⁽³⁾ Hierdie brief is belangrik omdat die sieketrooster van wie daarin melding gemaak word nie net saam met Van Riebeeck die reis na die Kaap sou meemaak nie, maar ook die eerste geestelike arbeider hier sou wees.

Die vraag kan gestel word waarom 'n sieketrooster eerder as 'n predikant na die Kaap saangestuur is, veral aangesien daar wel 'n leraar beskikbaar was. Dit gebeur naamlik op 13 November 1651 dat 'n proponent Dominicus Vincemius sy dienste by Zeeland aangebied het vir diens in die Indiese kerke.⁽⁴⁾ Blykbaar was Amsterdam „voor de jegenswoordige Equipage van predicanten...versien“ volgens deputati. Hierdie persoon was dus beskikbaar vir die Kaap by die vertrek van Van Riebeeck op 24 Desember 1651, maar waarskynlik omdat Wylant reeds twee weke voor die aansoek van

3) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel II, bl. 8.

4) Classis Zeeland: Resolutien beginnende den 2^{en} January 1651, ende geejndicht den 29 Okt. 1657, Kol. Arch. 4472.

Bergadering gelyden den 20 August 1651
 Proefde D. Prudentio Wilhelmi

Willems Baarents

Willems Baarents, Wyland, inleveren des syne
 herkeleij - attestatie van Ackmaer verpact voor
 Sieketrooster te mogen bevoordert worden, op leere
 Eegip dat zij kinder afgeleide te fullen worden naan
 Capod de Mona sprance. Alsoo zij verneming of ges
 Remittie geest van de mijslar is ges aangeleide dat
 zij he daar is, nietling sal gebley te wettens, en wanner
 zij vordet het bequaar te sij wederom sij verpact sal
 mogen bevoordert, maar wat aangeaet ge Eegip daar zij
 verpact dat wij daar ges he mijslar is gebley, dat wij
 wij ook daar ges, verbekeeringe nomen.

Bergadering gelyden den 30 Entob 1651
 Proefde D. Menfio

Willems Baarents
 Wyland

Willems Baarents, Wyland, binnende staande
 bevoordert sij verpact ons na Capod de Mona sprance
 voorsieketrooster te mogen gesonden worden
 te goed gesonden sij verpact is te williger, en
 des tijt van sij spanne te alle van ginder
 op bevoordert dages.

Willems Baarents
 Wyland

Daar benedide is ook verhoorde Willems Baarents
 Wyland ons gesonden te vordet naan Capod de
 Mona sprance ons voorsieketrooster aldaar bleij
 Jan, Gerrit, alsoo dat ampt te vordet bedient
 gesonden sij de drie lantke ter spanne geset
 wanner sij fullen genoege geset, alsoo dat het
 gaen vordet fullen, geboordert vordet, en het
 d. en vordet dets vordet de vordet de vordet
 vordet geset vordet.

Vincemius goedgekeur is vir diens aan die Kaap en wel op 30 Oktober, word met Wylant volstaan.⁽⁵⁾ So gebeur dit dus dat 'n sieketrooster en nie 'n predikant nie, Van Riebeeck op sy betekenisvolle sending vergesel.

Wylant was 'n Groninger⁽⁶⁾ en het met die Dromedaris na die Kaap gekom,⁽⁷⁾ op dieselfde skip dus as Van Riebeeck. So kom die eerste sieketrooster en geestelike arbeider uit die noorde van Holland na die suide van Afrika. Wylant was 'n familielid van Van Riebeeck,⁽⁸⁾ en moontlik het hierdie verwantskap hom ook beïnvloed om hom aan te meld vir die betrekking van sieketrooster aan die Kaap. Tussen sy aanmelding en sy aanstelling sou Wylant egter heelwat probleme ondervind. Wanneer hy op 28 Augustus 1651 sy kerklike attestasie van Alkmaar inlewer met die versoek om as sieketrooster saamgestuur te word, blyk dat hy „weinig of geen kennisse heeft van de Musyke“. Hy word aangesê om hom daarin „neerstig.... te oeffenen“ en sodra hy homself bekwaam ag, weer eens met sy versoek te kom.⁽⁹⁾ In hierdie aansoek vra Wylant uitdruklik om na die Kaap gestuur te word. Twee maande later - 30 Oktober 1651 - herhaal Wylant sy „versoek om na Capo de Bona Sperance voor siekentrooster te mogen gesonden worden“. ⁽¹⁰⁾ Sy eksamen word vir veertien dae later bepaal en op 13 November 1651 moet hy en twee ander eksamen doen. Hy het intussen seker „neerstig“ geoefen, want hy en die twee ander kandidate het by hierdie geleentheid „sulken

5) Classis Amsterdam: Acta Deputatorum no. 33 (1639-1663)
28 Augustus 1651, bl. 283.

6) H.C. Hopkins: Die Moeder van ons Almal, bl. 18.

7) G.M. Theal: Chronicles of Cape Commanders, bl. 36.

8) C. Spoelstra: Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der N.G. Kerk, bl. 2.

9) Acta Deputatorum, Classis Amsterdam (1639-1663) no. 33, o.d.
28 Augustus 1651, bl. 283.

10) Acta Deputatorum, Classis Amsterdam (1639-1663) no. 33,
30 Okt. 1651, bl. 288.

genoegen gegee... dat se tot haar voorneemen sullen gevordert, en tot dien einde desen avond den heeren bewindhebbers voorgestelt worden".⁽¹¹⁾ Hieruit kan duidelik gesien word met watter volharding Wylant uiteindelik daarin slaag om Van Riebeeck na die Kaap te vergesel en onderweg, sowel as aan die nuwe volksplanting, diens as sieketrooster te verrig.

Wylant sou egter nie net die onderskeiding hê om die eerste sieketrooster aan die nedersetting te wees nie, maar ook nog vader van "die eerste blanke kind wat aan die Kaap gebore is, en blykens sy geboorte, dus die eerste Afrikaner!"⁽¹²⁾ Die inskrywing in die Dagregister van 6 Junie 1652 meld naamlik: "Savonts is den sieckentroosters vrou van een jonge soon bevallen, sijnde 't eerste kint dat binnen 't fort de Goede Hope geboren is."⁽¹³⁾ Die bedagsame Van Riebeeck het reeds twee dae tevore die eerste beskikbare plek in die nog-halfvoltooide fort aan Wylant en sy eggenote gegee, terwyl sy eie gesin nog buitekant in houthuise gebly het.⁽¹⁴⁾ Van die vader word egter in die Dagregister twee dae daarna melding gemaak dat hy "seer deerlijk" siek was.⁽¹⁵⁾ Die vreugde oor die nuwe aankomeling moes dus tydelik wyk vir die spanning van Wylant se ongesteldheid! Die naam van hierdie seuntjie was Bernert Willemsz, en hy is in die jaar 1653, op 20 Augustus, gedoop deur ds. F. Fronten wat 'n aantal

11) Acta Deputatorum, Classis Amsterdam (1639-1663) no. 33, 13 Nov. 1651. In hierdie drie Acta word sy naam Wylant gespél.

12) Prof. H.B. Thom in Dagregister gehouden by den Oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck, Deel I, bl. 431.

13) D.B. Bosman en H.B. Thom: Dagregister gehouden by den Oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck, Deel I, bl. 40.

14) E.C. Godée Molsbergen: De Stichter van Hollands Zuid-Afrika Jan van Riebeeck, bl. 94.

15) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 40.

dae aan die Kaap vertoef het.⁽¹⁶⁾ Die 20ste was 'n Woensdag en op dieselfde dag is die Heilige Awendmaal ook gevier. Wylant maak waarskynlik 'n fout as hy, in teenstelling met die Dagregister, die datum van die doop as 24 Augustus aangee.⁽¹⁷⁾ Die Dagregister meld juis uitdruklik op die 20ste dat die Nagmaal op dié dag gevier is en die doop bedien is „om 't schip daeromme niet expres tot den Sondagh op te houden“.⁽¹⁸⁾ En op die Sondag word vermeld dat die skip die Phenix, waarop ds. Fronten hom bevind het, reeds besig was om „uyt te raecken“.⁽¹⁹⁾

In verband met hierdie selfde ds. Fronten is dit van belang om te weet dat hy getroud was met Margarite Booms. Van Troostenburg de Bruyn noem haar „het eerste hollandsche kind dat geboren was - aan de Kaap de Goede Hoop“. Dit is klaarblyklik 'n vergissing; die eggenote van ds. Fronten was vermoedelik die dogter van Hendrik Boon, die baastuinier van die Kompanjie en later vryburger. Ons weet verder van haar dat sy in 1671 'n weduwee met vyf kinders was.⁽²⁰⁾

Op 12 Augustus 1655 word Wylant en sy eggenote weer 'n seun ryker.⁽²¹⁾ Weer eens word die blydschap van Wylant oor die aankoms van 'n nuweling belemmer, hierdie keer nie deur siekte nie, maar vanweë moeilikhede met die Kaapmans. Op die 17de, dus vyf dae na die geboorte van die kind, moet almal aan die Kaap, insluitende die sieketrooster, die wapens

16) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 5, en Dagregister, Deel I, bl. 153.

17) C. Spoelstra: a.w. Deel I, bl. 5.

18) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 153.

19) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 153.

20) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 442.

21) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 336.

reinner. Sinderick) out sijnde

Den 19 febrüari jnt jaer 55 fō hier gekomen mit sēp malanden
domino joannis ^{amir} utgeroepen van die Camer Amstelred en heeft
hier vier predicatie gedaen ende het heylige doontmael der geselsch
utgedielt

Den 22 ditto fō hier gekomen mit sēp wapen van Zolant
domino pieter ^{us} mits utgeroepen van die Camer Amstelred ende
heeft hier mede vier predicatie gedaen

Den 19 maart fō hier gekomen mit sēp wapen van Amstelredam
domino Baldens utgeroepen van die heilige Camer. ende
heeft hier mede vier predicatie gedaen

Den 3 April fō hier gekomen mit sēp die fomer domino
budoof utgeroepen van die Camer Amstelred ende heeft den 4
gepredicht ende den 25den ditto ^{predicatie} gepredicht ende het heylige
doontmael utgedielt

Den 11 April fō hier gekomen mit facet der goet domino
winbuis utgeroepen van i Camer Zolant om redens wille mit ge
Den April fō hier gekomen mit sēp prins wilhem domino
omgemaet utgeroepen van die Camer Zolant en heeft in ditto
hier een predicatie gedaen ende den 25 ditto wapen om gepredicht

opneem om 'n dreigende aanval deur die Kaapmans die hoof te bied. (22)

Intussen het Wylant en sy vrou gevestig geraak in die fort wat natuurlik ook deur Van Riebeeck en ander lede van die nedersetting bewoon is. Die „Sieckentroosters Woning“ was geleë in die hoek wat gevorm is deur die punt „Oliphant“, en was langs die „gemeene conbuys“. (23)

Soos alle sieketroosters, was Wylant verplig om verslag van sy werksaanhede te doen aan die Classis deur wie hy uitgestuur is, sowel as aan Here XVII. Artikel 6 van die Instruksie van 1617 het naanlik dié bepaling neêrgeleë. (24) Sodanige verslag moes „met alle schepen“ gestuur word, maar dit was natuurlik prakties onmoontlik om dit met elke terugvarende skip te doen. Tog het Wylant, moontlik vanweë die feit dat daar gedurende die aanvangsjare veel te doen was, gedurende die vier jaar van sy verblyf aan die Kaap, net eenkeer verslag van sy werksaanhede gedoen en wel op 20 April 1655, drie jaar na sy aankoms. Soos voorgeskryf in die instruksie, wil hy aan die „Wijse hoochgeleerde godtsalige Eclee der stadt Amstelredam“ bekend maak „den staet ende gelegentheyt van diese plaetse, ten aensien van den waren godtsdienst“. (25) Dit is die enigste brief wat Wylant uit die Kaap geskryf het, maar soos later sal blyk, bevat dit belangrike gegewens in verband met die geestelike arbeid aldaar verrig. Dit was natuurlik ook nie inspirerend vir 'n sieketrooster om verslae aan Nederland te moes stuur en nooit

22) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 337.

23) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 26 - Kaart.

24) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel II, bl. 546.

25) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 3.

enige skrywe van daardie kant te ontvang nie. Eers in die jaar 1679 word daar direk van kerklike weë 'n brief aan die Kaap gestuur. (26)

Op 10 Maart 1656, (27) nadat hy byna vier jaar as sieketrooster hier werksaam was, het Wylant op die jag Weesp na Batavia vertrek om aldaar verder as sieketrooster te dien. In Batavia versoek hy om na Malacca te gaan en vertrek in Junie 1657 op die Princes Royael daarheen. (28)

(b) Pieter van der Stael.

Hierdie sieketrooster was afkomstig van Rotterdam (29) en was getroud met Geertruidt, 'n suster van Van Riebeeck. (30) So verneem ons dat Van Riebeeck sy suster in Oktober 1649 as voog bystand verleen by haar beskikkinge ten opsigte van haar huwelik met haar aanstaande eggenoot Pieter van der Stael. (31)

Op 30 Junie 1653 doen hy aansoek om as sieketrooster na Indië gestuur te word, maar blykbaar was hy netsoos Wylant, nie baie musikaal nie. Hy ontvang naanlik die antwoord „dat hij hem beter oeffene in het singen ende daerna wedercome“. (32) Waar Wylant twee maande na sy eerste nislukte aansoek weer probeer, duur dit in Van der Stael se geval twee jaar. Hierdie lang wagtyd het ongelukkig nie sy sangvermoë enigsins verbeter nie, want wanneer hy op 28 Junie 1655 weer eens ondersoek word, is die bevinding dat hy nog nie bekwaam in die sang was nie. (33) Nog steeds was Van der Stael nie ontmoedig

26) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel II, bl. 9.

27) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 7.

28) Acta Classis Amsterdam: Fotokopie - Acta Cons. Bat. 21 Des. 1656 en 8 Junie 1657.

29) G. Molsbergen: De Stichter van Hollands Zuid-Afrika Jan van Riebeeck, bl. 138.

30) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 22.

31) G. Molsbergen: a.w. bl. 61.

32) Acta Deputatorum ad res Trans Marinas, no. 33, 30 Jun. 1653.

33) Acta Deputatorum ad res Trans Marinas, no. 33, 28 Jun. 1655.

nie en hy probeer weer op 1 September van dieselfde jaar. By hierdie geleentheid word „Pieter van der Stael, die wel een goede proeve van sijn kennisse inde Religie gegeven heeft, doch sig excuserende over 't singen“(34) gevra om weer oor 'n paar dae te kom. Intussen versoek Bewindhebbers die deputate om drie sieketroosters beskikbaar te stel en beveel terselfdertyd ook Van der Stael aan. Bewindhebbers is bekend met sy „goed leeven“ asook sy „bequaamheid in het leesen en kennisse van de gronden der religie“ en bevind hom ook self „seer onbequaam in het singen“, maar meen tog dat 'n plan gemaak kan word.(35) So gebeur dit dan uiteindelik dat die Classis op 6 September 1655 die deputate toestemming verleen om Van der Stael se aansoek toe te staan. 'n Tydige tekort aan sieketroosters het dus meegewerk om Van der Stael sy ideaal te laat verwesenlik. In die lig van hierdie moeite wat hy ondervind het om toegelaat te word, kan sy dankbaarheid teenoor die Classis begryp word wanneer hy in sy eerste brief uit die Kaap praat van „een danckbaer herte“ vanweë die weldaad en goeie geneentheid wat hulle aan hom bewys het.(36) Ja, selfs nog in sy skrywe van 9 April 1658 verklaar hy dat hy „UE. niet danckbaerheit genoeg betoonen en kan, van wegen mijn kranck vermogen, dat ghij mij erkent hebt, tot een medehulper in de leere Jesu Christi“(37)

Dit is te verstane dat Van der Stael graag na die nuwe nedersetting aan die Kaap wou kom ten einde saam met sy swaer en onder sy beskerming te kon arbeid. Hy kom op 5 Maart

34) Acta Deputatorum ad res Trans Marinas, no. 33, 1 Sept. 1655.

35) Acta Classis Amsterdam 1646-1656, 6 Sept. 1655.

36) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 7.

37) C. Spoelstra: a.w. Deel I, bl. 11.

1656 by die Kaap aan as opvolger van Wylant, wat vyf dae later na Batavia sou vertrek.⁽³⁸⁾ Hy en die vertrekkende Wylant was blykbaar ook aan mekaar verwant, aangesien hy melding maak van die vertrek van „mijn cousijn Willem Barent Wylant, na Batavia, voor sieckentrooster, op 't jacht Weesp, in mijn plaetse”.⁽³⁹⁾

Toe Van der Stael en sy eggenote na die Kaap gekom het, het hulle reeds twee kinders gehad.⁽⁴⁰⁾ Die eerste melding wat van hom in die Dagregister gemaak word, is by die inskrywing van 22 Mei 1657: „Omtrent midnacht is den sieckentrooster Pieter van der Staels vrouw van een jonge dochter in de craem gecomen”.⁽⁴¹⁾ In 1658 maak Van der Stael melding van drie kinders, een van Van Riebeeck en een van sy eie, wat nog nie gedoop is nie, omdat „geen predikanten en zijn gepasseert”. Hy verklaar egter dat dit nie versuim sal word nie, „maer waergenomen worden met alle christelijcke eerbaerheyt, gelijk als dat betaemt”.⁽⁴²⁾ Of dit die genoemde kindjie is, is nie seker nie, maar Van der Stael skrywe dat ds. F. Caron op 15 Julie 1660 die doop waargeneem het, „ende gedoopt het kint van den kranckbesoecker Pieter van der Stael, ende is genaemt Anthonia”.⁽⁴³⁾ So kry die kindjie dan een van die familiename van die Van Riebeecks, Anthonij, hoewel natuurlik in die vroulike vorm.

In teenstelling met Wylant, het Van der Stael dikwels aan die Classis in Amsterdam verslae aangaande sy arbeid aan

38) C. Spoelstra, a.w. Deel I, bl. 7.

39) C. Spoelstra, a.w. Deel I, bl. 7.

40) G. Molsbergen, a.w. bl. 138.

41) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 131.

42) C. Spoelstra, a.w. Deel I, bl. 11.

43) C. Spoelstra, a.w. Deel I, bl. 17.

die Kaap opgestuur. Van hierdie briewe het nie minder nie as agt bewaar gebly, soos afgedruk by Spoelstra, terwyl hierby ook nog moet kom 'n negende brief, gedateer 20 Januarie 1664 en wel vanuit Batavia. Die gepubliseerde briewe is gedateer 5 Maart 1657, 9 April 1658, 20 Maart 1660, 28 April 1660, 13 Maart 1661, 31 Maart 1662, 2 April 1663 en 14 Mei 1663.⁽⁴⁴⁾ In sy derde brief, 20 Maart 1660, maak hy melding van 'n brief wat hy geskryf het in Februarie 1659⁽⁴⁵⁾ wat egter blykbaar verlore geraak het. Wanneer hierby gevoeg word dat hy in sy skrywe van 31 Maart 1662 verklaar dat hy die brief skrywe „tot onderhoudinghe van wegen mijn jaerlijcxse gewoonte ende maniere van doen”,⁽⁴⁶⁾ is dit duidelik dat dit vir hom 'n saak van erns was om gereeld teenoor die Classis verantwoording van sy arbeid te doen. Indien die verlore brief bygereken word, kom dit daarop neer dat hy elke jaar 'n verslag van sy werksaamhede aan Amsterdam gestuur het.

Die brief uit Batavia bevat 'n lys van gedooptes, vermeld die aankoms of vertrek van twee leraars, di. de Meter en Casier, gee 'n lidmaatlys van 17 name aan, doen verslag van die „Arme-gelden aan de Caep gelaten”, bevat 'n verklaring van oorgehandigde boeke en stukke, en vermeld sy vertrek na Batavia op 7 September 1663, sowel as die aankoms van sy plaasvervanger Ernestus Back.⁽⁴⁷⁾

Nadat Van der Stael aan die begin van Maart 1661 die verpligte dienstyd van vyf jaar voltooi het, besluit die Politieke Raad om hom vir 'n verdere tydperk van drie jaar

44) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bls. 6 tot 26.

45) C. Spoelstra: a.w. Deel I, bl. 12.

46) C. Spoelstra: a.w. Deel I, bl. 18.

47) C. Spoelstra: Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der Nederd. Geref. Kerk in Zuid-Afrika (1652 - heden), bl. 167.

aan te stel.⁽⁴⁸⁾ In sy brief van 2 April 1663 maak hy egter melding van sy verlange om na Indië te vertrek, terwyl die volgende brief van 14 Mei van dieselfde jaar laat blyk dat hy van plan is om sy „reyse naer Batavia te bevorderen, en verhoope soo wanneer ick daer gecomen sal sijn, vorder op Malacka te geraken, bij mijn zwager Jan van Riebeeck”.⁽⁴⁹⁾ Die verhouding tussen die twee swaers was dus baie goed⁽⁵⁰⁾ en so gebeur dit dat Pieter van der Stael op 7 September 1663, die Kaap op die Alphen verlaat om Van Riebeeck na die Ooste te volg,⁽⁵¹⁾ „op 't ontbieden van sijn voorn. swager en verworven licentie van de Heer Commissaris Overtwater”.⁽⁵²⁾ Dit blyk dus dat Van Riebeeck sy swaer ook gevra het om hom na die Ooste te volg en dat dit nie net 'n begeerte aan die kant van Van der Stael was nie. Hoewel die Kaap volgens hom „geen quade, maer een seer goede en gesonde plaets is om te leggen, en een kranckbesoecker hem seer wel erneeren kan”, is die bande wat hom en sy swaer aan mekaar verbind, egter deurslaggewend, hoewel hy nie geweet het of hy „in India al beter becomen sal”.⁽⁵³⁾ Ongelukkig het hy nagelaat om 'n getuigskrif van die Kaap saam te neem en op 19 November, drie dae na sy aankoms in Batavia, bevind die kerkraad aldaar dat dit

48) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 344, en ook Resolusies van die Pol. Raad, Deel I, 1651-69, C.1, bls. 618-19.

49) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 26.

50) Prof. A.N. Pelzer: Van Riebeeck het goeie helpers gehad. (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 47).

51) C.A.L. van Troostenburg de Bruyn: De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602-1795), bl. 354.

52) C. Spoelstra: Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der Nederd. Geref. Kerk in Zuid-Afrika (1652 - heden), bl. 175.

53) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 22.

'n groot versuim is en beveel hom om so spoedig moontlik aan hulle 'n goeie getuigskrif te besorg, hetsy van die Kaap of van elders.⁽⁵⁴⁾

Dat Van der Stael se vertrek 'n verlies vir die Kaap was, word duidelik sodra gelet word op sy opvolger.

(c) Ernestus Back.

Hierdie man was 'n Duitser van geboorte⁽⁵⁵⁾ en arriveer aan die Kaap met die skip Alphen, waarmee Van der Stael na die Ooste vertrek het.⁽⁵⁶⁾ Op hierdie tydstip was hy afkomstig van Amsterdam en in 'n skrywe van 12 November 1663 deur die Kaapse owerheid aan die Bewindhebbers in Nederland, word gemeld dat hy „aen landt geordonneert” is. Dit het hom goed gepas „dewijle 't desen hier well aen staet en genegen is sijn eerste verbant hier uyt te dienen en school te houden”, en dit het terselfdertyd ook voorsien in die behoefte wat aan die Kaap ontstaan het na die vertrek van Van der Stael. Die diens van 'n sieketrooster om hierdie arbeid op hom te neem, was „tegenwoordigh hier zeer nootsaekelyck”.⁽⁵⁷⁾ Back versoek „oitmoedelijck” dat aan sy vrou, Aaltje Molanus, wat te Amsterdam gewoon het, toestemming verleen moet word om met die eerste geleentheid ook na die Kaap te kom ten einde by haar eggenoot aan te sluit.⁽⁵⁸⁾ So gebeur dit dan dat hy op 6 September 1663 met sy arbeid aan die Kaap begin as derde sieketrooster sedert die koms van Van Riebeeck.

54) J. Mooij: Geschiedenis der Protestantsche Kerk in Ned.-Indië, Bouwstoffen, Deel II, bl. 653.

55) A. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652-1873, bl. 22.

56) C. Spoelstra: Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der Nederd. Geref. Kerk in Zuid-Afrika (1652 - heden), bl. 175.

57) C. Spoelstra: a.w. bl. 175.

58) C. Spoelstra: Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der Nederd. Geref. Kerk in Zuid-Afrika (1652 - heden), bl. 175.

Hy het „heel flink met sy werk in die skool begin“, (59) maar spoedig sou dit blyk dat hy ongelukkig 'n drankverslaafde was. Back en Bacchus was helaas nie vir mekaar onbekend nie, en prof. H.D.A. du Toit stel dit nog sagkens as hy verklaar: „Hy het hom aan onmatigheid skuldig gemaak.“ Terselfdertyd verdien hy egter „die verwyte dat menige krankebesoeker ook 'n drankebesoeker was.“ (60)

Herhaaldelik gebeur dit dat hy geskors word nadat 'n vermaning deur kommandeur Wagenaer vergeefs blyk te wees. Theal verklaar dat hierdie straf en skande hom egter net verder verhard het. (61) Selfs die feit dat die fiskaal, H. Lacus, by hierdie geleentheid die dienste moes waarneem (62) kon nie 'n verandering in die gedrag van Back teweegbring nie.

Uiteindelik het die geduld van die kommandeur egter ook opgeraak. Vanweë verskeie redes besluit hy om drastiese maatreëls te beproef en van Back ontslae te raak. Hy was oortuig dat daar 'n samehang bestaan het tussen die gedrag van Back en die verskyning van „een ijzelicken steertsterre aen den hemel“. (63) Sake is nog vererger deur die toenemende ontheiliging van die Sondag, en toe hierdie komeet wat die eerste keer op 15 Desember 1664 gesien is, (64) nag na nag aan die hemelruim sigbaar was, besluit die kommandeur „om van hierdie onwaardige Jona ontslae te raak“. (65) Na sy mening,

59) H.C. Hopkins: Die Moeder van ons almal, bl. 18.

60) H.D.A. du Toit: Predikers en hul prediking in die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika, bl. 31.

61) G.M. Theal: History of Africa South of the Zambesi, Book III, bl. 148.

62) G.M. Theal: Chronicles of Cape Commanders, bl. 136.

63) G.M. Theal: History of Africa South of the Zambesi, Book III, voetnota, bl. 149.

64) H.C.V. Leibbrandt: Precis of the Archives of the Cape of Good Hope. Journal, 1662-1670, bl. 153.

65) H.D.A. du Toit: a.w. bl. 31.

het hierdie optrede nodig geword „omdat ons Godt alreede met
sijn rechtvaardige straff over onse vuijll en sondich bedrieff
nu wel twee maenden alle nachten achter een door een ijzelicken
steert sterre aen den hemel is comen te dreijgen, weswegen dan
nu oock hooch noodich geacht hebben ons de gemelte onwaardige
leeraer quijt te maken en de selve navens sijn familie per dit
jacht na Batavia vertrecken te laten“. (66)

So is daar dus korte mette gemaak met hierdie
sieketrooster wat in teenstelling met Wylant en Van der Stael
nie 'n enkele verslag aan die Classis in Holland opgestuur het
nie, en wat hoewel hy self met die Kaap tevrede was, soos hy
by sy aankoms verklaar het, moes ontdek dat die Kaap nie met
hom tevrede was nie.

Ook die Kerkraad van Batavia is nie tevrede nie,
want wanneer hy met die Calf in Batavia aankom aan die begin
van Mei 1665, word besluit dat aangesien Back geen getuigskrif
van die Kaap meegebring het nie, hy hulle in elk geval met 'n
getuigskrif deur die kaptein van die skip moet voorsien. (67)
Op 1 Augustus 1667 moet Back voor die kerkraad verskyn, waar
hy kla dat hy ten onregte uit sy diens geskors is vanweë 'n
dispuut „raeckende de oversettinge der H. Schrift“. Hierdie
skorsing was „langdurich“ en die vergadering besluit dat hy by
die volgende byeenkoms geleentheid sal kry om sy onskuld te
bewys. (68) 'n Week later word besluit om hom weer vir
aanstelling aan te beveel „onder gants ernstige vermaninge
dat hij sich in het aenstaende stichtelijcker en
voorsichtelijcker drage en voor diergelijcke aenstotelijcke

66) G.M. Theal: a.w. bl. 149 - voetnota.

67) J. Mooij: a.w. Deel II, bl. 672.

68) J. Mooij: a.w. Deel III, bl. 29.

discoursen wachte".⁽⁶⁹⁾ Blykbaar het die herstel van Back gesloer en neem die vergadering van 29 Augustus 1667 kennis dat „bij haer Ed. Achtb. verstaen was die saacke in suspens te houden".⁽⁷⁰⁾ Uiteindelik besluit die vergadering op 12 September 1667 om aan te beveel dat Back 'n proeftog op die Purnerland moet doen „om proeve te nemen van sijn gedragen en dan op goet getuijnis te konnen herstelt werden".⁽⁷¹⁾ Blykbaar het Back hom goed gedra, want wanneer hy op 1 April 1669 aansoek doen om met die Eendragt oor Malacca na Japan te reis ten einde in Japan 'n vaste standplaas te verkry, word dit aan hom toegestaan.⁽⁷²⁾ Of Back hom in Japan in minder stormagtige waters bevind het, is onbekend.

(d) Jan Joris Graa.

Op 1 Mei 1665 vermeld die Dagregister van Wagenaer die aankoms van die Casteel van Medenblick, wat op 9 Desember van die vorige jaar uit Texel vertrek het.⁽⁷³⁾ Op hierdie skip was die sieketrooster Jan Joris Graa wat nou aan die Kaap in die plek van Back in diens geneem word. Gelukkig was hy iemand van 'n heeltemal ander geaardheid as Back en sy hele optrede het die belofte van 'n bruikbare en eerbare loopbaan ingehou.⁽⁷⁴⁾ Ongelukkig word hy reeds aan die begin van die volgende maand siek. Op Dinsdag 2 Junie kla hy oor lighoofdigheid wat erger geword het met die uiteindelijke gevolg dat hy op Sondag 7 Junie 1665 na afloop van die oggenddiens, as gevolg van 'n rasende koors, die tydelike met die ewige verwissel.⁽⁷⁵⁾

69) J. Mooij: a.w. Deel III, bl. 30.

70) J. Mooij: a.w. Deel III, bl. 31.

71) J. Mooij: a.w. Deel III, bl. 31.

72) J. Mooij: a.w. Deel III, bl. 62.

73) H.C.V. Leibbrandt: a.w. bl. 144.

74) G.M. Theal: a.w. bl. 149.

75) H.C.V. Leibbrandt: a.w. bl. 147.

Twee maande later sou die eerste vaste predikant in die persoon van ds. J. van Arckel met sy werksaanhede begin en loop die tydperk ten einde waartydens die enigste gevestigde geestelike arbeiders aan die Kaap die sieketroosters was.

2. Voorgangers in die erediens

Ten einde 'n deeglike begrip te verkry van die besondere eise wat aan die sieketroosters gestel is en om hul arbeid behoorlik te waardeer, is dit nodig om enkele aspekte van die omstandighede waaronder hulle moes optree, na vore te bring.

Die breë agtergrond van hierdie tydperk was die Calvinisme, „'n breë volksbeweging wat ingesypel het in die taal, kuns, kultuur, wetenskap en politiek van die dag; by uitstek was dit egter van betekenis vir die godsdienstige lewe, by name deur sy sterke nadruk op die gedagte dat nie alleen die Kerk nie, maar die hele lewe op al sy terreine diensbaar moet wees, tot Godes eere^o. Dit was nog die sewentiende-eeuse eenheidskultuur, waarin selfs die handelswinste van die Oos-Indiese Kompanjie en die uitbreiding van Gods koninkryk nie as botsende belange aangevoel is nie^o.⁽⁷⁶⁾ So gesien moet die beskouing verwerp word as sou hierdie praktyk neerkom op 'n „mengsel van godsdienst en handelsgeest“,⁽⁷⁷⁾ soos Godée Molsbergen dit in sy werk oor Van Riebeeck stel en waarmee hy te kenne wou gee asof hiermee 'n kunsmatige sameflansing van twee teenstrydige elemente plaasgevind het. Dit moet eerder gesien word as 'n integrasie van albei elemente, waarin die

76) T.N. Hanekom: Godsdiens aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 91),

77) T.N. Hanekom: Godsdiens aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 131).

godsdien die rol van die suurdeeg vervul het. Die Here Sewentien, Jan van Riebeeck en die bevolking aan die Kaap het „geen ongerymdheid of tweestryd in hierdie verbinding van godsdien en lewe“(78) gesien nie. So gebeur dit dan dat hoewel die Kaapse Kerk, teoreties gesien, as deel van die Indiese Kerke beskou is en die leiding van Batavia in sake doop, pensioene en ander aangeleenthede erken is, „afstande, gebrekkige verkeer en die gedurige en direkte ingrypinge van die Here XVII“(79) die moontlikheid van intieme skakeling en hegte samewerking baie beperk het. Die Bewindhebbers in Nederland het steeds die laaste woord gespreek en dit kom dan ook tot openbaring in verskillende reëlins, besluite en opdragte ten opsigte van die kerklike lewe. „Die mense wat hierdie Kerk aan die Kaap gevorm het, was die amptenare, soldate en matrose van die V.O.C.; en later die vryburgers onder die bestuur van die Kompanjie.“(80) Dit is dan ook vanselfsprekend dat die ruheid en sedeloosheid van sommige soldate en matrose ook 'n uitwerking gehad het wat nie bevorderlik was vir die normale gang van die godsdienstige lewe nie. Sterksprekend bly egter die kommandeur se voorbeeld. „Vir die Sondag het hy (Van Riebeeck) besondere eerbied gehad en in die Dagverhaal word ook die Sondag altyd as sodanig aangeteken.“(81) Dit was egter noodsaaklik om in die behoeftes van die mense onder sy sorg te voorsien, en so vermeld die Dagverhaal bv. op Sondag 14 April 1652: „ende

78) T.N. Hanekom: Godsdien aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 131).

79) J.D. Vorster: a.w. bl. 19.

80) J.D. Vorster: a.w. bl. 12.

81) T.N. Hanekom: Godsdien aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 93).

gingen wij na de gedaene Sondaeghse Christelijcke oeffeninge met alle de schuijts na de Soute-Revier uijt visschen". (82)

Behalwe dat hier van die eerste godsdiensoeffeninge aan die Kaap verneem word, het hierdie visvangs waarskynlik noodgedwonge plaasgevind vanweë die verantwoordelikheid wat op Van Riebeeck gerus het om toe te sien dat die hele bevolking genoegsame voedsel moes hê. En tydens die verblyf van Wagenaer verneem ons op Sondag 19 Augustus 1663, nadat die reën 'n gewel laat inval het en die rommel noodwendig opgeruim moes word, hoedat die Kommandeur kla dat „wij tot ons leetwesen verhindert geworden sijn, dat wij de Sondagh tot Godes eere, volgens gewoonte, niet hebben cunnen celebreren". (83)

140 Tussen ideaal en praktyk het onstandighede dus dikwels 'n skeiding meegebring. Afgesien van die feite hierbo vermeld, het die aankoms en vertrek van skepe ook arbeid op Sondae meegebring. So moes twee sloepe op Sondag 2 Junie 1652 die Hoff van Zeelant te hulp snel wanneer die skip moeilikheid ondervind om uit die baai te kom. (84) Sondag 28 April 1652 word gebruik vir 'n verkenningstog aan die suidekant van Tafelberg, hoewel dit eers geskied na „de Sondaeghse Christelijcke vermaninghe door den sieckentrooster". (85)

Telkenale moes die Kommandeur aan die Kaap ook op 'n Sondag handel met die Hottentotte dryf wat juis by geleentheid daardie dag hiervoor uitgekies het. So word daar bv. op Sondag 20 Oktober 1752 intensief handel met die Hottentotte gedryf en word deeglik rekenskap van die hele transaksie gegee. (86)

82) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 28.

83) H.C.V. Leibbrandt: a.w. bl. 67 en 68.

84) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 39.

85) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 32.

86) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 75.

Dit is helaas ook waar dat „die Hottentotse veediewe, veral onder leiding van die geslepe Herry, by voorkeur op 'n Sondag die fort besoek om die vee weg te voer.”⁽⁸⁷⁾ Dit is asof hierdie primitiewe mense aangevoel het dat die rusdag aan hulle 'n gulde geleentheid in hierdie verband gebied het! Terwyl die oorgrote meerderheid van die bevolking op die oggend van Sondag 19 Oktober 1653 na die „sermoen” luister, vertrek Herry „met vrouw, kinderen, huysen ende al sijn goet, heel schielijknergens van seggende nocte yts ter werelt hebbende laten blijcken”. Maar spoedig kom die skokkende tyding van die „bosschieter” H. Wilders, dat sy metgesel vermoor is wat saam met hom die vee opgepas het.⁽⁸⁸⁾ En hoewel 'n geselskap wat haastig agternagestuur word, onverrigtersake terugkeer, is dit te begrype dat die gebeure beslis nie bevorderlik was vir 'n rustige Sabbat nie.

Die boodskap van vrede is darem by geleentheid deur werklike vrede gevolg, wanneer die Dagregister van 7 Julie 1658 die volgende meedeel: „Heden na 't sermoen sijn d'articulen van pais met Caepman gemaect, affgelesen ende in 't Landt overal aengeplact.”⁽⁸⁹⁾

Op die Sondag word nie slegs na die preek geluister en by geleentheid gewerk en handel gedryf nie, maar ook parade gehou. Dat dit nie 'n sporadiese saak was nie, blyk uit die woorde: „'s Namiddaghs na gewoonte de parade geschiedende tot 't volcx exercietie, soowel matrosen als soldaten.”⁽⁹⁰⁾ En die inskrywing van Sondag 25 Mei 1659 vermeld dat hierdie

87) T.N. Hanekom: Godsdiens aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 93).

88) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bls. 161 en 162.

89) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 331.

90) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 334.

parade voortaan ook verpligtend sou wees vir „de borgers hier bij ende om 't fort woonende (genaempt de stadts-borgers),” en dat die Kommandeur of 'n ander lid van die Politieke Raad hierdie parade gereeld sou bywoon en na afloop daarvan „elcq met een romer wijn off brandewijn te laten beschenken”.⁽⁹¹⁾

Selfs kermisse is soms op 'n Sondag gehou. Sondag 9 April 1656 bevat die inskrywing: „soo hebben de luyden heden na de jaerlijxe gewoonte haer kermis laten houden”, met o.a. 'n halwe lêer Spaanse wyn, tabak ens., „om haer hert eens te laten ophalen”.⁽⁹²⁾ Dit gebeur ook op Sondag 10 Junie 1657 dat aan die bevolking, van wie baie seker baie hard gewerk het „(den eersten Sondagh na 't vertreck van de laeste retourschepen sijnde) een vrolijcken dagh gegeven om hare Caepse kermis na 't jaerlijcs gebruyck te houden”.⁽⁹³⁾

Ten spyte van hierdie noodsaaklike werksaamhede op die rusdag, is daar voortdurend getrag om die karakter van die Sondag so ver moontlik ongeskonde te hou. Reeds op 9 Oktober 1652 word 'n plakkaat uitgevaardig waarin opgemerk word dat daar baie is wat daagliks uit die gebed en op Sondae uit die Christelike oefeninge en vermaninge wegbly „ende vrij weijnigh op haren Godsdienst letten”. Wie hom voortaan hieraan skuldig maak, sal by 'n eerste oortreding ses dae se wynrantsoen verbeur, die tweede keer een maand se loon, en as dit die derde keer gebeur, was die straf: een jaar in die ketting geslaan, met harde arbeid sonder loon.⁽⁹⁴⁾ En dat niemand onkunde hieromtrent kon pleit nie, word hierdie plakkate aan die volk

91) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 56.

92) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 31.

93) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 136.

94) H.C.V. Leibbrandt: Letters and Documents Received, 1649-1662, Deel II, bl. 365.

voorgelees en ook ter kennisgewing ongeplak. Dit word later selfs nodig om deur middel van plakkaat te bepaal: tappers of herbergiers „sullen niet mogen tappen op son ofte vierdagen voor nocte onder het sermoen”.⁽⁹⁵⁾ Hierdie plakkaat van 10 Julie 1657 word weer herhaal op 18 Desember 1661, en oortreding daarvan bring ook straf mee. Tussen die afwesigheid van sommige uit die eredienste op Sondag en die verkoop van sterk drank op dieselfde dag, was daar dus 'n besliste verband.

Hierdie misbruik van sterk drank het selfs meegebring dat die nodige eerbied teenoor die Kommandeur nie altyd betoon is nie. So gebeur dit aan die begin van September 1652 dat wanneer Van Riebeeck en sy eggenote, saam met die skipper S. Turver van die jag Goede Hoop en die sieketrooster W. Wylant en sy vrou gaan piekniek hou, korporaal J. van der Laeck op die toneel verskyn en 'n soldaat wat saam met hom was, beveel om hard op sy trommel te slaan. Hoewel Van Riebeeck hom probeer stilmaak, hou Van der Laeck met sy optrede aan en onder die invloed van drank wat hy ingehad het, beledig hy selfs die Kommandeur deur aan hom toe te voeg: „Ghy commandeur sijt een geck ende weet niet wat het beduyt”.⁽⁹⁶⁾ En in die proses word ook die sieketrooster bespot en beledig wanneer hy probeer om die beskonke Van der Laeck te vermaan. Hoewel daar uiteindelik hardhandig teen Van der Laeck opgetree moes word en die nodige en verdiende straf nie agterweë gebly het nie, blyk hieruit ook in 'n

95) M.K. Jeffreys: Kaapse Plakkaatboek, Deel I, (1652-1707) bl. 28 e.v.

96) A.J. Böeseken: Die Kommandeur was menslik teenoor oortreders (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 85), asook Criminele en Civile Regtersrolle, bl. 4 van mikrofilm, Staatsargief, Pretoria.

groot mate dat die nodige eerbied teenoor die owerheid onder alle omstandighede gehandhaaf is.

Maar Van Riebeeck sou nog 'n erger voorbeeld van die ruheid van die matrose aan die Kaap ondervind. Hy word op 8 November 1654 - 'n Sondag - na 'n bruilofsviering aan boord van die skip die Walvis deur skipper De Vinck genooi. Skielik het daar egter 'n twis uitgebreek tussen Van Riebeeck se mense en die seeliede. Wanneer Van Riebeeck tussenbeide tree, word hy so deur die opperstuurman H. de Vries bygedam „dat sy oë styf toegeswel en sy gesig gekneus was”. (97)

Hierna het daar 'n algemene skermutseling ontstaan en word Van Riebeeck uiteindelik te hulp gesnel deur 'n skipper van een van die ander skepe. Dit is interessant en humoristies om by die inskrywing van die Dagregister op die Sondag te lees dat die weer dieselfde was as die vorige dag, „noch al harde Z.Z. oostewinden”, terwyl die dag na die bakleiery se weerberig lui: „moij weer met westelijcke labber coelte”. (98)

Dit is dan in hierdie milieu waarin die werksaamhede van die sieketrooster aan die Kaap gesien moet word. Daar was die „manne en vroue van reine wandel en eenvoudige vroomheid, wat veral ook geopenbaar is in liefdebetoon aan armes en ongelukkiges sonder onderskeid van kleur” en daarenteen diegene by wie daar „groot onverskilligheid met betrekking tot die godsdiens geheers het”. (99)

Aan al hierdie mense moes die Woord van God verkondig word.

10144

-
- 97) A.J. Böeseken: Die Kommandeur was menslik teenoor oortreders (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 87), asook Criminele en Civiele Regtersrolle, bl. 19 van mikrofilm, Staatsargief, Pretoria.
- 98) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 263.
- 99) A. Moorrees: a.w. bl. 28.

Wanneer daar verbygaande predikante by die Kaap aangedoen het, was dit natuurlik hul taak om die eredienste te lei en waar te neem. Die Dagregister maak geen melding van enige godsdiensoefening op die reis na die Kaap nie, maar dit kan aangeneem word dat dit wel aan boord van die skip waarop Wylant hom bevind het, gebeur het. Daar het egter betreklik dikwels predikante hulself aan die Kaap bevind en hulle het dan die Woordverkondiging waargeneem. In die „Naamlijst der Predikanten die voor een gevestigden predikant in de Nederduitsche Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika de godsdienst hebben waargeneem“, wat dr. J.J. Kotzé as ahangsel by die werk van adv. J. de Wet, Beknopte Geschiedenis van de Nederduitsche Hervormde Kerk 1652-1824 toevoeg, vind ons die name van 29 predikante wat by verskillende geleenthede opgetree het. In 'n voetnoot verklaar Kotzé dat hy dit goedgedink het, „na nasporing met behulp van den tegenwoordigen Kolonialen Archivarius, eene meer naauwkeurige lijst aan te bieden“. ⁽¹⁰⁰⁾ Dr. B.J. Odendaal ⁽¹⁰¹⁾ en prof. T.N. Hanekom ⁽¹⁰²⁾ maak melding van 33. 'n Noukeurige vergelyking tussen die lys van Kotzé en die gegewens in die Dagregister van Van Riebeeck en Wagenaer, asook van die briewe van Wylant en Van der Stael, sowel as die aantekeninge van Spoelstra in sy ongepubliseerde Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der Nederd. Geref. Kerk in Zuid-Afrika (1652-heden), het egter as resultaat die name van 38 predikante wat beslis gepreek het voor die koms

100) J. de Wet: Beknopte Geschiedenis van de Nederduitsche Hervormde Kerk 1652-1824. Redakteur: J.J. Kotzé, bl. 137 e.v.

101) B.J. Odendaal: Die Kerklike Betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland 1652-1952, bl. 29 e.v.

102) T.N. Hanekom: Afrika van Suid tot Noord. (G.S. Wegener: Die Lewende Kerk, bl. 291).

van die eerste vaste predikant, ds. Van Arckel. Hierbenewens was daar ook drie leraars wat moontlik aan die Kaap kon gepreek het, hoewel dit nie duidelik uit die gegewens blyk nie (sien Bylae). Die meeste van hierdie leraars het gewoonlik slegs enkele dae vertoef, met enkele uitsonderings, soos ds. P. Casier wat weens siekte verplig was om ongeveer twee maande aan die Kaap te bly.

Die verskillende leraars het nie slegs die Evangelie aan die Kaap verkondig nie, maar ook die bediening van die sakramente waargeneem. Indien omstandighede dit toegelaat het, is die Nagmaal deur 'n voorbereidingsdiens voorafgegaan. So hou ds. T. Zas op 18 Maart 1656 „de prouff-predicatie” en word die Nagmaal die volgende dag deur hom bedien,⁽¹⁰³⁾ terwyl ds. N. Heussenius op 11 April 1660 „een dankseggingh-predikatie gedaen” het „na het uytdeelen van het hooghweerdige Nachtmael des Heeren”.⁽¹⁰⁴⁾

Die doop kon ook nie gereeld plaasvind nie en so „moes verskeie kinders wag op die doop, omdat geen predikante opgedaag het nie. Maar wanneer die geleentheid hom voorge doen het, was die doopsbediening iets besonders, met doopgetuie en al.”⁽¹⁰⁵⁾ So is Jan van Riebeeck en sy vrou op 22 Oktober 1656 getuies by die doop van die seuntjie van H. Boom, die tuinier.⁽¹⁰⁶⁾

Dit is baie moontlik dat die sieketroosters die Skriflesing en voorsang waargeneem het wanneer besoekende leraars aan die Kaap was. Hierbenewens het die sieketrooster

103) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 7.

104) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 15.

105) T.N. Hanekom: Godsdiens aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 91).

106) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 9.

ook seker toegesien dat die persone wat aan die sakramente wou deelneem, se attestasies in orde was. Wanneer ene A. Claesz. sy kerklike attestasie vertoon, verklaar Van der Stael dat dit die persoon in staat stel „om vrijmoedich tot de tafel des Heeren te...komen”. (107)

Vanweë die sporadiese aankoms van predikante is die dienste selfs op weeksdag gehou. Bosman stel die vraag: „Sou die „Donderdaegse voormiddag-predicatie” ’n vaste instelling gewees het?”, as daar byvoorbeeld op 4 November 1660 gesprek word van „na de Donderdaegse voormiddag-predicatie”. (108) Dit was egter nie die geval nie, want op Maandag 6 Julie 1661 vind „na ’t eyndigen des sermoents desen voormiddag” ’n huwelik plaas, (109) terwyl op Dinsdag 4 September 1663 ’n preek gehou word, sowel as die doop bedien word.

Wanneer die lys van name van predikante wat aan die Kaap opgetree het, nagegaan word, blyk dit spoedig dat die taak van voorganger in die erediens baie meer op die skouers van die sieketroosters aan die Kaap gerus het as op dié van verbygaande predikante. Hoewel die lang onderbreking sonder die aankoms van predikante aan die Kaap wat voorkom tussen Oktober 1656 en Julie 1659 moontlik toegeskryf kan word aan die verlore brief van Van der Stael wat nie vir ons met die nodige gegewens kon voorsien nie, (110) is dit nogtans duidelik dat die sieketroosters ’n besondere taak in hierdie verband gehad het. Dit is waar dat „die eer om die eerste predikant

107) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 8.

108) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 284 - voetnoot.

109) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 371.

110) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 12.

te wees om 'n Protestantse erediens en Nagmaal op Suid-Afrikaanse bodem waar te neem¹¹¹⁾ op Sondag 12 Mei 1652 ds. J. Bakker te beurt geval het. Maar dit is netso waar dat die Dagregister reeds op Sondag 28 April 1652 melding maak van „de Sondaeghse Christelijcke vermaninghe door den siecken-trooster gedaen wesende¹¹²⁾ Wylant verklaar: „Sondaegh so lese ick een predicatie voor, ende dat die een Sondaegh een Evangelist-text, die ander Sondaegh een verklaeringe uth Ursinus ofte uth Lansberghius over die Catechismus.¹¹³⁾ Wylant sou graag twee dienste op Sondag hê, „maer overmits dat het volck die ganse week moet wercken, so verstaet het opperhoofd dat het beter is een reys dan twe reysen¹¹⁴⁾ Moontlik het Van Riebeeck gemeen dat twee dienste op 'n Sondag te veel vir die uitgeputte arbeiders van die volksplanting sou wees; dit is ook waar dat die dienste „in daardie dae ietwat omslagtig was en baie tyd in beslag geneem het¹¹⁵⁾

Maar ook gedurende die res van die week het die sieketrooster „alle avonden, wanneer het volck gegeten heeft, het avont gebedt (ge)doen mit een veers twe ofte drie toe singen, na die gelegenheyt des tijts¹¹⁶⁾ Moorrees verklaar dat hierdie gebed wat saans met die godsdiensoefening gedoen is, waarskynlik die aangebed is wat onder ons formuliergebede te vinde is.¹¹⁷⁾

111) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 340 - aantekening van H.B. Thom.

112) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 32.

113) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 3.

114) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 3 e.v.

115) Prof. A.N. Pelzer: Van Riebeeck het goeie helpers gehad (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 47).

116) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 3.

117) A. Moorrees: a.w. bl. 11.

Die sieketroosters het gesorg dat die gereelde kerklike feesdae nie agterweë bly nie. Dit het nie bloot bestaan uit wat die Dagregister in hierdie verband vermeld nie. Weliswaar is daar soms net 'n kort aantekening, soos byvoorbeeld op 16 April 1656: „Paesdagh”; 25 Mei 1656: „Hemelvaart Christy”; 1 Junie 1653: „Pinxterdagh”. By ander datums word daar egter spesifiek verwys na die viering van hierdie dae: Donderdag 3 Mei 1663: „desen morgen hebben den hemels-vaertdagh gecelebreert, ende is een predicatie van den kranckbesoecker op desen dagh passende gelesen”.⁽¹¹⁸⁾ En op Dinsdag 25 Desember 1663: „Is van dage de heylige Christijt met tweemael Godes Woort aen te hooren behoorel. gecelebreert”.⁽¹¹⁹⁾ Ook ten opsigte van die Nuwejaar verklaar die Dagregister: 1 Januarie 1664 dat die Nuwejaar begin is „volgens Christelijcke plicht met God den Heere te dancken en bidden”.⁽¹²⁰⁾

Die sieketrooster moes ook die leiding neem by die buitengewone bid- en vasdae, wanneer daar geen predikant beskikbaar was nie. Hierdie biddae is met groot erns deur kerk en owerheid benader. Daarom is daar selfs biddagsbriewe gedruk, waarin die kerkdienare met die besondere doel van die biddae bekend gemaak en uitgenooi is om die boodskappe op daardie dae na die besondere omstandighede van die land in te rig. So 'n biddagsbrief is dan ook van die preekstoel aan die gemeente voorgelees. Niks moes die aandag steur of enige ergernis verwek nie. Alle openbare arbeid is verbied en in

118) H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives of the Cape of Good Hope. Journal*, 1662-1670, bl. 54.

119) H.C.V. Leibbrandt: a.w. bl. 86.

120) H.C.V. Leibbrandt: a.w. bl. 88.

die huise het die mense nie daaraan gedink om hul daaglikse werk te verrig nie. Ja, daar was baie wat op hierdie dae geen voedsel of drank gebruik het nie; terwyl diegene wat nie kon vas nie, brood en water gebruik het. Die leerrede was gewoonlik baie kort, terwyl die gebede gekniel tot God opgestuur is. Hierdie gebede moes op hoë bevel en met geboë hoofde en gevoude hande geheel na die biddagsbrief ingerig word. (121)

In hierdie verband verneld die Dagregister van 22 Julie 1654: „Hebben heden den biddach gehouden bij d'Ed. Heer Gouverneur-Generael ende Raden van India uijtgesz. over gansch India ende alle plaetse onder de gehoorsaemheijdt van deselve staende.“ (122) Dit is wel meer as 'n jaar na die besluit wat daaroor in Batavia geneem is, maar word nogtans waargeneem om veral teenoor die Here dank te betuig vir die voorrade wat met die Goutsblom uit die vaderland gekom het, asook vir die sukses „onser saecken alhier“. Hierdie biddae word egter nie alleen gehou vanweë hoëre instruksies nie, maar ook op besluit van die Kommandeur en sy Raad aan die Kaap self. So word op 29 Junie 1656 'n biddag gehou ter uitvoering van 'n besluit van 26 Junie: „aengesien ons Godt de Heere tegenwoordigh dapper is besoeckende met sieckte ende crancheden onder 't volcq“. (123) En wanneer moeilikhede met die inboorlinge voortduur, word op 22 Mei 1659 „een bidsermoen ofte predicatie gehouden ende Godt de Heere gebeden om Zijn hulpe ende zegen in dese periculeuse ende beroerige

121) G.D.J. Schotel: De Openbare Eeredienst der Nederl. Herv. Kerk in de zestiende, zeventiende en achttiende Eeuw, bl. 297.

122) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 242.

123) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 48 e.v.

tijden".⁽¹²⁴⁾ En telkemale moes die sieketrooster dan by hierdie geleenthede voorgaan. Op 7 Junie 1659 word selfs besluit om vanweë sterfte onder die vee van die Kompanjie en die veediefstal tot skade van die vryburgers „voortaan alle Woensdag 's namiddaghs tegen vier uijren een vast ofte bid-predicatie te laten doen"⁽¹²⁵⁾ en 20 Augustus 1659, 'n Woensdag, vermeld 'n „ordinaris biddagh",⁽¹²⁶⁾ waaruit die afleiding gemaak kan word dat hierdie biduur taamlik gereeld op 'n Woensdag gehou is.

Ook die stigtingsdag van die volksplanting, 6 April het vir die Kaapse volksplanters 'n gereelde feesdag geword. Op 6 April 1653, die eerste verjaarsdag, vind daar nog niks plaas nie,⁽¹²⁷⁾ maar die volgende jaar, 6 April 1654, deel die Dagregister die volgende mee: „Heden voor de tweede mael jarich sijnde dat wij door Godes H. geleyde met de scheepen Drommedarus, Reyger ende Goede Hoop hier ter plaetse behouden zijn aangelandt omme dese fortresse ende colonie nae d'ordre onser Heeren Meesters op te maecken ende stabileren, ende gemerckt Godt de Heere alle die saecken tot den dach van heden met veele segeningen wel ende gewenscht heeft laeten succederen ende voltrecken, soo hebben beslooten, ende oock voor d'eerste reyse begonnen, desen dach, den 6en April wesende, tot Goodes eere met dancksegginghen te vieren ende voor altijt tot een vastblijvenden danck- ende bededach- in te stellen; ten eynde daarbij des Heeren weldaeden, aen ons bewesen, bij ons nacomelingen noyt vergeten, maer altijt tot

124) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 53.

125) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 64.

126) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 126.

127) T.N. Hanekom: Godsdiens aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd (Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 93).

Godes eere ter gedachtenisse in memorie gehouden mogen worden."⁽¹²⁸⁾ Soortgelyke vieringe vind ook in 1655, 1656, 1659 en 1660 plaas, en hoewel dit nie verder in die Dagregister vermeld word nie, kan aangeneem word dat Van Riebeeck ook die ander jare hierdie belangrike dag nie vergeet het nie. Weer eens was dit by sommige van hierdie geleenthede die taak van die sieketrooster om voor te gaan. Wylant het beslis die eerste dankdag waargeneem in 1654, aangesien daar toe geen predikant aan die Kaap was nie, terwyl Van der Stael uitdruklik by 6 April 1656 skrywe: „Den 6en April hebben wij, door last ende bevel van onsen E. Heer Commandeur Jan van Riebeeck,.... gehouden een algemeene Vast ende Bededach, over het geluckich arrivement van onsen E. Heer Commandeur voornoemt, ende het begonnen werck aen dese fortresse, dat Godt de Heere hetselve meer ende meer gelieff te zegenen."⁽¹²⁹⁾ Ook die dankdag van 1659 is deur Van der Stael waargeneem aangesien daar by dié geleentheid ook geen besoekende predikant aan die Kaap was nie. In 1655 is die viering deur ds. H. Bushoff waargeneem,⁽¹³⁰⁾ terwyl ds. C. Walrand die plegtigheid in 1660 behartig het.⁽¹³¹⁾ Laasgenoemde viering was twee dae laat, eers op 8 April.

By al hierdie geleenthede, Sondae by die eredienste, by die godsdiensoefening aan die einde van elke dag, op kerklike feesdae, gedurende biddae en verootmoediging, en ook op die herdenkingsdae van die volksplanting moes die sieketrooster steeds gebruikmaak van die verskillende boeke en formuliere tot sy beskikking. Hy moes sy perke netso goed as sy pligte

128) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bls. 213 en 214.

129) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 8.

130) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 301.

131) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 201.

ken.⁽¹³²⁾ En die twyfelagtige onderskeiding kom Wylant toe dat hy in hierdie opsig in die warm water beland het! In 1654 ontvang Van Riebeeck twee skrywes vanuit Batavia, een van die Goewerneur-generaal en Rade gedateer 8 Maart 1654, en die tweede namens die Kerkraad aldaar, gedateer 16 Maart. Nadat die eerste brief verskillende sake behandel het, kom die laaste paragraaf met 'n ernstige klag. Die Goewerneur-generaal en Rade het naamlik van die Bataviese Kerkraad inligting ontvang „hoe dat sij verstaen hebben dat den Cranckbesoeker aldaer sich des Sondaechs veeltijts onderwint eenige lessen buijten sijn boeck het volck voor te dragen“. Dit is „boven sijn vocatie“ asook „strijdende mette instructie“ van die Classis, wat aan elke sieketrooster met medewete van die Kompanjie meegegegee word. Daarom moet Van Riebeeck dit verbied „ende hem gelasten te blijven binnen de limieten van sijn voorschrift“.⁽¹³³⁾ Die brief van die Kerkraad val sommer met die deur in die huis. Die skrywe dien alleenlik om die kommandeur „te recommandeeren dat den cranckb: onder U.E gesach dienste doende geliefdet uijt onsen naam te beveelen hem binnen de paalen van sijne bedieningen....te houden“. Hy het „den dienste, so als 't een praedicant toecomt waergenomen. 't Behoorde hem wel bekend te sijn sijnen sickel in eenes anderen oogst niet te slaan noch aen sich die eere te trecken, die tot noch toe, bij manquement van eene wettelijke be-roupinge, hem niet toe ende comt“.⁽¹³⁴⁾

132) H.C. Hopkins: Die Moeder van ons almal, bl. 15.

133) H.C.V. Leibbrandt: Letters and Documents received 1649-1662, Deel I, bl. 127.

134) H.C.V. Leibbrandt: a.w. Deel I, bl. 129.

Van Riebeeck haas hom om homself te verweer en die saak te verduidelik. In 'n brief aan die Goewerneur-generaal en Rade van 14 Augustus 1654, deel hy mee dat hy al geruime tyd met die sieketrooster oor hierdie aangeleentheid besig was, „maer alsoo sich telkens wiste te excuseren dat om sijn quaet gesichts halven de lesse moste van buijten leeren om in 't lesen te min te haperen".⁽¹³⁵⁾ Wylant bied dus as verskoning aan dat sy oë nie te goed is nie! Van Riebeeck verklaar voorts dat aangesien hy nie volkome op hoogte was met die bevoegdhede van die sieketrooster nie, hy die saak maar laat sloer het, in die wete dat as dinge te ver sou gaan, dit wel onder sy aandag gebring sou word. Hy het nou egter die sieketrooster beveel om hom voortaan „te houden binnen de palen van sijne bedieninge" en laasgenoemde het dit dan ook belowe en reeds begin om te gehoorsaam.

In sy antwoord aan ds. Tessemaker, die scriba van die Kerkraad te Batavia, sê Van Riebeeck in 'n brief van dieselfde datum as dié aan die Goewerneur-generaal, dat dit vir hom nie onaangenaam was om die bevele aangaande die sieketrooster te ontvang nie. Hy het die sieketrooster „voor dato...oock al soetel. somtijts vermaent". Omdat die sieketrooster die verskoning van gebrekkige gesigsvermoë aangevoer het, het Van Riebeeck nie verder opgetree nie. Nou het hy egter die sieketrooster vermaan en laasgenoemde het ook al begin gehoorsaam „lesende tegenwoordigh alles uijt het bouck dat in sijn handen voor hem hout, gelijk voor dato oock altyt een bouck in de handen voor sich gehouden heeft, maer

135) H.C.V. Leibbrandt: Letters Despatched from the Cape, Deel I, bl. 339.

datter dickwils over gekeken heeft."⁽¹³⁶⁾ En as die Kerkraad verlang dat die daaglikse en Sondagse gebede „mede uijt het bouck“ gedoen moet word, en nie „van buijten sprekende“ nie, moet hulle net laat weet. Hy sal toesien dat dit so gedoen word en sou dit immers lankal gedoen het „ingevalle wij pertinent wisten de palen van haer beroep“.

Dit is nie moontlik om vas te stel wie Wylant in Batavia aangekla het nie. Eerwaarde A. Dreyer verklaar dat uit hierdie voorval afgelei kan word „dat de predikanten van de 17de eeuw, evenals predikanten uit latere eeuwen, niet weinig op hun eer gesteld waren“.⁽¹³⁷⁾ Hierdie bewering mag 'n mate van waarheid bevat, maar die houding van die Kerkraad van Batavia kan nie sonder meer net hieraan toegeskryf word nie. Dit is as gevaarlik beskou „om die prediking aan persone toe te vertrou wat teologies nie behoorlik onderleg was nie“,⁽¹³⁸⁾ en dit was beslis geen denkbeeldige gevaar nie. Die geskiedenis sou herhaaldelik die waarheid hiervan onderstreep.⁽¹³⁹⁾

Ten opsigte van die huwelike wat aan die Kaap plaasgevind het, het die sieketrooster nie eintlik 'n besondere taak gehad nie. Wanneer huwelike bevestig is, was dit waarskynlik die sieketrooster wat die geboorte afgekondig het. So vermeld die Dagregister op Sondag 9 November 1653, op welke datum daar geen predikant aan die Kaap was nie, die afkondiging van 'n eerste huweliksgebod „na 't lesen van 't sermoen publyckelijok gedaen“.⁽¹⁴⁰⁾ Die moontlikheid is dus baie

136) H.C.V. Leibbrandt: a.w. Deel I, bl. 347 en 349.

137) A. Dreyer: Eeuweest-Album van de Nederduits Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika 1824-1924, bl. 29 e.v.

138) A. Moorrees: a.w. bl. 14.

139) H.D.A. du Toit: a.w. bl. 30.

140) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 172.

sterk dat die sieketrooster, wat natuurlik die „sermoen“ waargeneem het, die gebod afgekondig het. Hierdie gebooe word afgekondig kragtens 'n besluit wat die vorige dag deur die Raad geneem is. Die derde gebod of „affroepinge na Christelyk gebruyck“, vind plaas op Sondag 23 November 1653 en op dieselfde dag word die egpaar „voor de wet ofte den Raadt deser fortresse de Goede Hoope ende alle de volcke publicquelyk in openen raedtcamer (alsoo geen predicant hebben) door onsen Secretaris solemneelyk in den houwelycken staet wettelyk bevesticht“. (141) In baie gevalle het dit ook gebeur dat die gebooe op grond van „'t billijcq versoecq“ van die paartjie op drie agtereenvolgende dae gelees is, soos by 'n huwelik op 13 September 1654, (142) terwyl daar ook huwelike op weeksdag bevestig is. (143)

Vra 'n mens waar die sieketrooster die verskillende werksaanhede in verband met die eredienste, bidure, kerklike feesdae en moontlik in verband met die afkondiging van die huwelike gedoen het, blyk dit dat die eerste byeenkomste gehou is „in 't noch ongedect stuck van 't huijs, binnen in 't pleijn van 't onvolmaecte fortjen staende“. (144) Ook na voltooiing van die boubedrywighede, is voortgegaan met die hou van die Christelike byeenkomste in wat Theal „the great hall of the Commander's house in the old fort“ (145) noem, en waarvan Van Riebeeck self spreek as „de sael, daer dagelijckx 't gebet ende Sondaghs 't sermoen gedaen word“. (146) Dreyer

141) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 176.

142) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 251.

143) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 371.

144) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 36.

145) G.N. Theal: History of Africa South of the Zambesi, Book III, bl. 152.

146) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 240.

noem dit „de grote kamer van het huis van die Kommandeur in het fort“. (147)

Hierdie saal het natuurlik nie baie ooreenkoms met die binnekant van 'n kerk vertoon nie, maar dit moet egter onthou word dat dit nie vir 'n kerk bedoel was nie en dat dit deel uitgemaak het van die woonhuis van die Kommandeur. So was die mure byvoorbeeld versier met verskillende jag-aandenkings, hoofsaaklik in die vorm van leeu- en luiperdvelle. Op 16 Junie 1656 word 'n leeu doodgeskiet en daar word besluit om die vel nie te skend nie, maar „fray opgebult in de groote sael (tot de kerck g'approprieert) op te hangen“. (148) Daarbenewens was daar bokant sommige vensters en sydeure die blinkgepoleerde horings van veral die groter boksoorte. En om alles te kroon het daar aan die teenoorgestelde kant van die ingang 'n opgestopte sebra gestaan, wat egter voor die aanvang van die diens verwyder is.

Gedurende die tyd van Van Riebeeck het daar katoenskerms voor die vensters gehang, maar met die koms van Wagenaer is dit met glas vervang. (149) Dit was natuurlik 'n groot verbetering en het die hele saal opgehelder.

Met die uitbreiding van die volksplanting het die saal langsamerhand ontoereikend geword vir die groeiende bevolking. Daarom is daar besluit, toe daar in 1665 'n begin gemaak is met die bou van die kasteel wat die ou fort moes vervang, om 'n houtgebou met steen voorgewel en vloer op te rig, ten einde in die behoefte aan 'n geskikte plek van samekoms te voorsien. (150)

147) A. Dreyer: a.w. bl. 29.

148) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 46.

149) G.M. Theal: a.w. Book III, bl. 152.

150) A. Moorrees: a.w. bl. 23.

3. Pastorale pligte

Die verskillende werksaamhede wat deur die sieketroosters in verband met die erediens behartig is, was natuurlik nie al taak wat hulle gehad het nie. Daarom moet nou aandag geskenk word aan 'n tweede belangrike faset van hul arbeid aan die Kaap, naamlik hul pastorale pligte.

Die herderlike werk van die sieketrooster het, soos sy naam trouens aandui, veral die verlening van geestelike bystand aan die krankes behels. En siektes in verskillende vorms was in daardie dae vanselfsprekend meer volop as vandag.

Op die verskillende skepe wat die oseane bevaar het, was toestande beslis nie bevorderlik vir gesondheid nie. Op 29 Oktober 1654 spreek Van Riebeeck van 'n aantal siekes wat van 'n skip aan land gebring moes word, sodat hulle verkwik kan word en ook „omme....'t schip ondertusschen van alle stanck ende vuylicheijdt gesuijvert te worden“.⁽¹⁵¹⁾ Met die gebrekkige kennis van higiëne is daar dan ook nie altyd ag gegee op hierdie belangrike saak nie.

Hierbenewens was daar gedurende die skeepsreise weinig afwisseling in die diëet. Boontjies, ertjies, gort met korinte, soutvleis en spek, beskuit, olie en asyn, kaas, wyn en brandewyn, het die volledige spyskaart uitgemaak. Wanneer die skip dan bowendien in die tropiese gebiede gevaar het, is dit te verstane dat die voedsel dikwels bederf het, terwyl dieselfde met die water gebeur het.

Voeg hierby die feit dat die water ook min geword het, die felle hitte van die tropiese streke, asook die gebruik van so baie gesoute kosse en die kook van die spek in soutwater

151) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 262.

ten einde die varswater te spaar, en ons kry enigermate 'n beeld van die ellendige toestande wat dikwels aan boord geheers het. Herhaaldelik is ook pogings aangewend om die krankes se drinkwater te steel en om selfs uit die watervate aan boord dit te doen, tot uiteindelijke nadeel van al die skepeling.

In die lig hiervan is dit begryplik dat siektes nie agterweë gebly het nie: bloedspuwing, verlamming, krank-sinnigheid, pokkies en veral skeurbuik, 'n siekte veroorsaak deur gebrek aan vitamienryke voedsel en wat die lyer dodelik swak gemaak het.⁽¹⁵²⁾

Ook aan land was toestande, veral in pionierstye toe daar klaargekom moes word met die voedsel wat saam met die skepe gekom het, nie altyd van die beste nie. En ook die reis van Van Riebeeck na die Kaap het sy dodetol geëis. Op 7 Januarie 1652 is T. Jansz. timmerman, aan watersug oorlede „ende in des avonts nae scheepsgebruijck over boort geseth“.⁽¹⁵³⁾ Wylant het dus 'n besige tyd reeds tydens die reis na die Kaap gehad ten einde die krankes te versterk en by te staan.

Aan die Kaap arriveer die Walvis en die Oliphant op 7 Mei 1652, „sijnde tegenwoordigh noch vol siecken“.⁽¹⁵⁴⁾ Met die oog op die siekes aan boord van die Oliphant, word op 9 Mei 'n tent aan land opgeslaan „ende daerinne partije siecken gebracht om haer hier te ververssen met wat groente“. Op 11 Mei word dan ook besluit om 30 krankes van die Walvis en 20 van die Oliphant agter te hou ten einde gesond te word en

152) G. Molsbergen: a.w. bl. 78.

153) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 9.

154) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 35.

daarna met die arbeid te help. Op 3 Junie 1652 vermeld die Dagregister: „De sieckte neemt handt over handt dagelyx meer ende meer toe, soodat wij jegenwoordigh van 116 coppen niet meer als 60 maer tamelyck gesonde hebben om te arbeijden.”⁽¹⁵⁵⁾ Tot hierdie toedrag van sake het die winterreëns van die Boland natuurlik ook 'n bydrae gelewer. Maak ook gedurende die somermaande is daar sprake van „de dagelijxe invallende siecken”.⁽¹⁵⁶⁾ Hieruit blyk die waarheid van die opmerking op 25 Junie 1653 dat „het sieckenhuys al gestadigh meest vol blyft”.⁽¹⁵⁷⁾ Selfs die chirurgyn moet dit by geleentheid self ervaar. Op 1 Julie 1656 vermeld die Dagregister dat hy so siek was dat hy „tot gister moch bij de patientten uyt het bedde metterhandt geleytt is geworden”. Die onderbarbier wat hom in sy arbeid kon bystaan, was saam met die robbevangers na Saldanhabaai, terwyl die enigste hulp vir die chirurgyn in hierdie benarde omstandighede „maer een jongh borsen” was, wat intussen self siek geword het. Die gevolg van hierdie reeks teenspoede was dat die pasiënte „jegenwoordigh gansch desolaet sonder chirurgijns hulpe leggen”. Die uiteinde van die saak was dat „in dit noot geval, den Commandeur sijn oude kunst selffs bij der hant heefft moeten vatten, opdat de luyden niet soudén leggen vergaen”.⁽¹⁵⁸⁾

So erg het dit soms toegegaan dat daar by geleentheid nie slegs te veel siekes was vir die beskikbare kragte om te versorg nie, maar selfs te min plek waarin die pasiënte

-
- 155) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 39.
 156) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 86.
 157) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 144.
 158) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 49 e.v.

opgeneem kon word. So moet in Oktober 1656 vir die siekes van die Van Breda 'n tent opgeslaan word, „vermits niet al te garen in het sieckenhuys costen geberght worden”.⁽¹⁵⁹⁾

Dit is nie nodig om verdere voorbeelde in hierdie verband na vore te bring nie. Hoe groot die behoefte aan vertroosting van siekes was, word egter dadelik duidelik sodra die nood van hierdie tydperk in oënskou geneem word. Vanselfsprekend was daar ook sterfgevälle: o.d. 24 Julie 1652 word vermeld hoedat „wij desen middagh des chirurgijns vrou ter aerden brachten”,⁽¹⁶⁰⁾ en op Sondag 20 Februarie 1656 is die vierde seuntjie van Van Riebeeck, wat in Desember van die vorige jaar gebore is, oorlede. In al hierdie gevälle moes die sieketrooster dan ook gereeld met 'n trooswoord kom.

Die gebou waarin die krankes gehuisves is, is 'n verdere bewys dat dit ten opsigte van die belangrike taak van siekeversorging, nie baie gerieflik toegegaan het nie. Die Dagregister van 1 Junie 1655 spreek van „onse koebeesten in 't crael daer voorsz. hoender-, paerden- ende sieckenhuys staet”.⁽¹⁶¹⁾ En Theal het nie eens nodig om aan ons te sê dat dit uit 'n higiëniese oogpunt beslis op 'n baie verkeerde plek geleë was nie!⁽¹⁶²⁾ Op 29 Januarie 1656 besluit die Politieke Raad „on de siecken bequamelijck te logeren, ende dat daertoe nu een fraij sieckenhuijs met een steen muijr aen d'een sijde buijten 't fort voor in 't hoornwerck bequaem is gemaect”.⁽¹⁶³⁾ Helaas moet die Dagregister van 26 Oktober 1657 rapporteer: „sijnde oock 't sieckenhuys, gemaect van

159) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 75.

160) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 50.

161) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bls. 310 en 311.

162) G.M. Theal: a.w. Book III, bl. 54.

163) Resolusies van die Politieke Raad, Deel I: C.1, bl. 159.

de houtwercken der oude houten huysen, in 't fort foor desen gestaen, heel onvergewaeyt ende drie balcken gladt aen stuck geraeckt".⁽¹⁶⁴⁾ So gebeur dit dan dat die siekehuis feitlik jaar na jaar aandag moet geniet. Ook nog op 23 Mei 1663 word gesprek van nuwe wonings vir al die arbeidsvolk „en voornamelijk een groter sieckenhuijs";⁽¹⁶⁵⁾ maar wanneer daar by geleentheid 300 soldate aan land kom om die Kaap teen die Engelse of ander vreemde volke te beskerm, word hulle in die nuwe siekehuis gevestig, terwyl die siekes intussen „soo lange daer buijten in 't oude hoveniershuijs moeten blijven leggen, tot dat voor deselve 't gemelte nieuwe zieckenhuijs voor altoos sal cunnen ingeruijnt werden".⁽¹⁶⁶⁾

Die reëlings in verband met die hospitaal blyk uit 'n besluit van 29 Januarie 1656: ende derhalven goetgevonden over gemelte sieckenhuijs te stellen 3 gequalificeerde personen als regenten omme alle morgen ende avonden te doen de behoorlijke visite als namentlijk:

Den sieckentrooster deser fortresse omme met eenen oock sijnen dienst met goede vermaningen ende de gewoonlijke gebeden voor deselve te presteren;

Den opperchirurgijn om met eenen sijn patientjen dan oock te bedienen, ende

Den sergeant van 't fort hebbende d'opsight over alle 't volcq van de gemene wercken, als de melitie, ende derhalven best wetende off er eenige luije gasten mogen onder schuijlen".

164) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 179.

165) Resolusies van die Politieke Raad, Deel I: C.1, bl. 771.

166) Resolusies van die Politieke Raad, Deel I: C.2, bls. 82-85.

Hierdie drie persone moes steeds behoorlike verslag van hul oggend- en aandbesoeke aan die kommandeur doen.

Die kok van die kommandeurstafel moes daaglik "iets bysonders" vir die siekes klaarmaak en dit sou die taak van die onderbarbier wees om die kos te kom haal en uit te deel. Vir die swakstes sou die drie regente, die sieketrooster, opperchirurgyn en sersant, nog ekstra reëlins in verband met voedsel kon aanbeveel. Om te voorkom dat persone krankheid sou voorgee as voorwendsel om "de leckernijen" van die siekehuis te mag geniet, sou niemand daarin toegelaat word sonder toestemming van die drie verantwoordelike regente nie.

Elke kranke moes tevrede wees met sy slaapplek wat vir hom aangewys is, terwyl ontevredenheid gestraf sou word. Die regente moes ook toesien dat die siekehuis in 'n skoon toestand gehou word en moes ook aandag aan die higiëne van die plek skenk.

Ten einde te verseker dat die siekes "behoorlijcke stilligheijt ende rust soudén mog(en) hebben" word alle geraas, gesing, gespeel, "droncken drincken", vloek, sweer en dergelijke meer, verbied.

Op 'n gegewe teken moes alle siekes, wanneer daar geëet moes word, op hul aangewese plekke wees, asook wanneer die regente soggens en saans die siekehuis besoek, "offte ooc(k) het gebedt, daer sigh niemant sal maecken van te absenteren". Sonder toestemming van die regente, was dit verbode om enige voedsel, sterk drank of tabak in die siekehuis in te bring of te gebruik. Selfs die vermorsing of

weggooi van „haer voorgestelde cost“, word deur hierdie reëling verbied. (167)

Hierdie drie regente het steeds hul bes gedoen vir die goeie voortgang van die belangrike diens aan die krankes. Wanneer dit dan bemerk word dat sommige van die krankes „soo qualijk van slaepgoet versien sijn dat sommige (niets onder off over hebbende) insonderheijt gansch ontbloot sijn van bultsacken“ word besluit om honderd goeie „bultsacken“ te laat maak „ende tot elck een hooftcussen van zeijldoucq“. (168)

In die lig van hierdie gegewens verklaar Molsbergen tereg dat van hierdie siekehuis „ook de innerlike dienst goed was“. (169) So het die sieketrooster die gebede waargeneem en die sterwendes vertroos, die opperchirurgyn het die mediese bystand verleen en die sersant het die tug gehandhaaf.

Hoewel die sieketrooster eintlik slegs in die geestelike behoeftes moes voorsien, vermeld die Dagregister van 15 Mei 1665 dat op die dringende versoek van 'n sekere watersugtige Bengaalse vrou wat met 'n Nederlander hier getroud was, die chirurgyns van die fort, met die toestemming van die Kommandeur, in teenwoordigheid van 'n sekere „Medicinae Doctor“ en die sieketrooster (dit was Graa), haar oopgemaak het en vyf „mutsjens“ water getap het. Sy Sterf egter ses dae later. (170)

By doodstraf moes die sieketrooster die veroordeeldes vertroos en voorberei op die dood, terwyl in geval van ligter straf hy seker ook moes optree. So lees ons bv. op 7 Desember 1652 dat J.P. Soenwater gevonniss word om in die „openbaer met

167) Resolusies van die Politieke Raad, Deel I: C.1, bls. 159-162.

168) Resolusies van die Politieke Raad, Deel I: C.1, bl. 174.

169) G. Molsbergen: a.w. bl. 142.

170) H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives of the Cape of Good Hope. Journal*, 1662-1670, bl. 145.

roeden gegeselt te worden" nadat hy skuldig bevind is aan die steel van koperdraad.⁽¹⁷¹⁾ Dit is in elk geval baie moontlik dat die sieketrooster wel sodanige persone gaan vermaan of vertroos het. Hoewel daar geen melding gemaak word van geestelike hulp in verband met probleme in die persoonlike lewe van bewoners van die Kaap nie, is dit tog byna vanselfsprekend dat bedruktes en bekommerdes by die sieketrooster gaan raad vra het.

4. Diens van Barmhartigheid

Terwyl die Kaap oorspronklik slegs as verversingspos vir die Kompanjie gedien het en die nedersetting maar baie klein was, was daar geen armes wat eintlik spesiale aandag gevra het nie. Die rede hiervoor was dat die bevolking toe nog net bestaan het uit amptenare en hul gesinne. Hierdie beamptes is genoegsaam deur die Kompanjie besoldig met die gevolg dat daar nie sprake was van behoeftige gevalle nie.⁽¹⁷²⁾

Op 6 November 1656 word daar egter 'n skrywe deur Bewindhebbers aan Van Riebeeck gerig, waarin verklaar word dat "een assignatie van f...." vanuit die Kaap aan hulle gestuur is om "aen de diaconije off armen" in Nederland bestee te word. Hierdie geld, waarvan die bedrag in die skrywe nie aangegee word nie, is afkomstig uit kollektes wat aan die Kaap by die verskillende eredienste ingesamel is. Here Sewentien stel dit egter aan Van Riebeeck dat hy geen kollektes vir enige armes in die vaderland moet laat opneem nie, maar dat hy hierdie kollektes aan die Kaap moet hou om "soo doenlijck uijt te setten...tot onderhoudt van arme en

171) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 95.

172) Maria M. Marais: Armesorg aan die Kaap onder die Kompanjie 1652-1795 (Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1943, bl. 1).

behoefftige menschen" aldaar.⁽¹⁷³⁾ Dit is baie moontlik dat Van Riebeeck self hierdie geld laat aanstuur het, aangesien dit deur Bewindhebbers gestel word dat die bedrag aan hulle gestuur is. Indien dit Van der Stael of Wylant was, sou hulle dit seker na die Classis van Amsterdam aangestuur het.

Ten spyte van hierdie opdrag deur Bewindhebbers, stuur Van der Stael wel op 5 Maart 1657 'n bedrag vir die diens van barmhartigheid aan die Classis van Amsterdam: „Hier neffens gaet een wisselbriefken, inhoudende de somme van dertich guldens act stuyvers, ten behoefte van den armen, gesproten uyt de collecten alhier".⁽¹⁷⁴⁾ Die gelde is egter in toenemende mate aan die Kaap self aangewend en in 1664 gee Pieter van der Stael 'n opsomming van die „arme-gelden" wat langs kerklike weg ingesamel is: 1658 - f80; 1659 - F90-12; 1660 - F102-17; 1661 - F56-5; 1662 - f65 = 1 = 8; 1663 - f92 = 17.⁽¹⁷⁵⁾

Intussen het toestande aan die Kaap ook begin verander. Sedert 1657 is aan vryburgers elk 'n stuk grond toegeken en het die nedersetting geleidelik in 'n kolonie oorgegaan. Hoewel die meeste van hierdie vryburgers hulle op boerdery toegelê het, was daar ook vissers, houtsaers, kalkbranders, steenbakkers, traanbranders, bakkers, messelaars, 'n bierbrouer, 'n tapper, kleremakers, jagters, 'n meulenaar, 'n rietdekker, ja, feitlik alle rigtings en neringe is deur hierdie mense gevolg.⁽¹⁷⁶⁾ Dit was onverniedelik dat sommige

173) H.C.V. Leibbrandt: Letters and Documents received, 1649-1662, Deel I, bl. 301. (Maria Marais maak geen melding van hierdie belangrike skrywe nie).

174) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 10.

175) Pieter van der Stael: Brief aan Classis Amsterdam, 20 Januarie 1664.

176) G. Molsbergen: a.w. bl. 117.

van hulle nie suksesvol was nie, met die gevolg dat armoede ook nie uitgebrei het nie. As gevolg van hierdie verarming moet kommissaris Ryckloff van Goens, in aansluiting by die skrywe van die Kompanjie, dit as voorskrif neerlê dat die kollektegeld sowel as sekere opgelegde boetes, ten behoeve van die armes aan die Kaap aangewend moes word.⁽¹⁷⁷⁾ So word twee persone op 24 Junie 1659 benewens „niet te min betalende dubbelt sluijtgelt aen den geweldiger“, beboet om „een anende te betalen voor den armen: 10 realen van 8en“. ⁽¹⁷⁸⁾

Dat dit 'n tydige besluit was, blyk uit die feit dat Wagenaer en sy Raad op 4 Oktober 1664 moet verklaar dat sommige van hierdie vryburgers, veral diegene wat getroud was en op die land 'n bestaan moes maak, „in seer groote armoede en becommeringh leven“. Hierdie toedrag van sake is veral veroorsaak vanweë die groot onkoste verbonde aan die indiensneming van „Duijtsse knechts“, wat op sy beurt weer meegebring is deur die tekort aan beskikbare slawearbeid. Omdat daar op die oomblik „in comptant“ 'n bedrag van fl268:16:1 beskikbaar is, „gesproten uijt milde hantreyckinge bij 't celebreren van 's Heeren Heijligh Avontmael als gemeene Sondaegse collecten als er gepredickt wort, mitsgaders uijt eenige breucken en boeten eenelijck voor en ten behoeve van den armen“. Daarom stel kommandeur Wagenaer voor dat hieruit toekennings na gelang van omstandighede aan die behoeftiges gemaak moet word. Na die gewone bespreking word die voorstel deur die Raad aanvaar en besluit om diegene wat „met veele naeckte kinderen beswaert zijn en uijt enckel armoede 's

177) Memoriën en Instructiën, 1657-1658, C. 700, bl. 18.

178) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 81.

nachts op de aarde en een weijnigh stroo bij de beesten in de stal slapen moeten¹⁷⁹ te help, asook behoeftige krankes, weduwees en wese. (179)

Een van hierdie hulpbehoewende persone, Jacob van Rosendael, se dogters Sarah en Maria, sowel as 'n „Hottentoosje“ en vier slawekinders, word dus in die skool wat deur die sieketrooster Back behartig word, „pro Deo“ (gratis) onderrig. (180)

Uit hierdie gegewens blyk dit dat, hoewel die belangrikste deel van die werksaamhede ten opsigte van die versorging van die armes aan die Kaap deur die owerheid verrig is, die sieketroosters tog hul deel bygedra het. Dit blyk nie alleen uit die brief van Van der Stael nie, maar ook uit die werksaamhede van Back ten opsigte van die onderwys. Hierbenewens is dit ook vanselfsprekend dat wanneer daar van die armes siek geword het, die sieketroosters hulle deur besoeke en gebede opgebeur het.

5. Opvoeding van die Jeug.

Van meet af aan is daar in die Gereformeerde godsdiens besondere aandag geskenk aan die opvoeding van die jeug, beide wat geestelike sorg sowel as skoolonderrig betref. Daarom besluit die Convent van Wesel aan die einde van die sestiende eeu: „Men sal met alle sorgvuldigheyt de kinderen, na hare jaren, niet alleen laten opseggen, ende van buiten leeren de woorden des Catechismi, maar ook leeren verstaan de saak selve“. (181)

Artikel 21 van die Dordtse Kerkorde

179) C.2: Res. Pol. Raad, 1664-1673, bls. 46-50.

180) H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives of the Cape of Good Hope. Journal 1662-1670*, bl. 83.

181) G.D.J. Schotel: a.w. bl. 332.

bepaal dat „De Kercken-raden sullen allomme toesien datter goede Schoolmeesters zijn, die niet alleen de Kinderen leeren lesen, schrijven, spraken ende vrije Consten, maer oock deselve inder Godsaligheyt ende inden Catechismo onderwijzen“. (182)

Dit kan met reg verklaar word dat daar in hierdie tydperk 'n groot mate van eenheid tussen die siening van die Kerk en die praktyk van die Staat bestaan het. Die owerheid was bereid „om sy onderwysstelsel so in te rig dat dit volwaardig in die diens van die Kerk kon staan. Vandaar dat ons wel kan spreek van 'n „skool-kerklike godsdiensonderwys“. (183)

Hierdie samewerking tussen Kerk en Staat het meegebring dat godsdiensonderwys as hoofdoel van die onderrig aan skole beskou is. Daarom is dit nie vreemd dat selfs die gewone skoolvakke met behulp van godsdiensstige boeke geleer is nie. Dit blyk uit 'n lys van handboeke wat in 1650 in die provinsie Utrecht vir skoolgebruik voorgeskrywe is. In hierdie lys het o.a. voorgekom „Het groot en kleyn A.B.C. boeck“, wat behalwe die alfabet waarskynlik, soos die meeste A.B.C. boeke van daardie tyd, ook die „onze Vader“, die Tien Gebooe en die gebruiklike gebede ingesluit het. Verder was daar: „De Heydelberghse Catechismus, De Evangelien ende Epistelen, de Historiën van David, Proverbia Salomonis en De Sendbrieven van de nieuwe editie met eenige stichtelyke dichten daar achter.“ (184)

Die eerste vermelding van onderwys in een of ander vorm aan die Kaap, vind ons in die skrywe van Wylant aan die

182) P. Biesterveld en H.H. Kuijper: Kerkelijk Handboekje, bl. 231.

183) D.W. de Villiers: Die Kategese in die Nederduitse Gereformeerde Kerk in S.A., bl. 127.

184) D.W. de Villiers: a.w. bls. 125 en 126.

Classis van Amsterdam, 20 April 1655. Hierin vertel hy dat dit sy gebruik was om na die erediens op Sondag „die jonges die vragen (te laat) opseggen ende mit een schriftuerplaetse twe, dre bewijsen“. (185) P.S. du Toit verklaar ten onregte dat letteronderrig eers deur die opvolger van Wylant aangepak is. (186) Wylant het wel pogings aangewend om hierdie „jonges“ te leer lees en skryf. Hy skrywe dat hy „al tot twe reysen toe een van haer jonges gehadt hebbe bij mij te wonen, daer ick van meende wat goets op te voeden, om hem lesen en schrijven te leeren“. Hy moes dit egter staak vanweë die feit „datse (haer) nyet en konnen begeven onder subjectie van ons“. (187)

Uit hierdie skrywe van Wylant blyk duidelik dat hy dit maar moeilik gevind het om die inboorlinge enigiets te leer en dat selfs 'n poging tot privaatonderig vir een of twee van die jonges, nie met sukses bekroon is nie. Hierdie berig gee aan ons ook die beskrywing van die eerste kategetiese onderrig hier te lande. (188)

Dit het ook gebeur dat enkelinge probeer het om aan die inboorlinge een of ander vorm van onderrig te verskaf. So is o.a. Eva, 'n niggie van die berugte Herry, in die huishouding van die kommandeur met hierdie doel opgeneem. Dit het waarskynlik gedurende 1655 gebeur en Maria van Riebeeck het dadelik begin met die opvoeding van hierdie meisie wat toe ongeveer 13 of 14 jaar oud was. (189) Haar inboorlingnaam

185) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 3.

186) P.S. du Toit: Ons vroegste Onderwys (Die huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 94).

187) C. Spoelstra: a.w. Deel I, bl. 4.

188) D.W. de Villiers: a.w. bl. 124.

189) G. Molsbergen: a.w. bl. 141, voetnota 4, en ook D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 185.

Krotoa is na Eva verander,⁽¹⁹⁰⁾ en nadat sy „eenigen tijt met clederen in des Commandeurs huys gewoont, mitsgaders daerdoor oock wat Duyts geleert“,⁽¹⁹¹⁾ vorder sy sover dat sy dikwels as „tolckinne“ gebruik word, aangesien sy benewens Hollands „redelijck Portugees hebbende leeren spreecken“. ⁽¹⁹²⁾

Intussen het sake aan die Kaap egter so ontwikkel dat Van Riebeeck by Bewindhebbers aangedring het om slawe beskikbaar te stel. In 'n skrywe van 25 Mei 1652 reeds vra hy „eenige slaven om tot het vuijste ende swaerste werck in plaetse van de Nederlanders te gebruijcken“. ⁽¹⁹³⁾ Die beskikbare Hottentotte was 'n „botte, plompe ende luije stinckende natie“. ⁽¹⁹⁴⁾ Sy argument dat die invoer van slawe ook vir die Kompanjie voordelig sou wees, aangesien hul voedsel nie duur was nie, ⁽¹⁹⁵⁾ was natuurlik vir Bewindhebbers baie belangrik met die oog op die koste. Die feit dat daar in April 1657 elf slawe aan die Kaap was, het die vryburgers genoop om ná die stigting van die Liesbeek-nedersetting in Februarie 1657 'n versoek aan die kommandeur te rig waarin hulle vir slawe gevra het. ⁽¹⁹⁶⁾

In Maart 1658 bring die Amersfort 170 Angola-slawe by die Kaap aan, ⁽¹⁹⁷⁾ terwyl die Hasselt op 7 Mei 1658 'n verdere 228 aan boord het. ⁽¹⁹⁸⁾ Van Riebeeck het 'n aantal van hierdie slawe aan die Kaap agtergehou om in die behoefte

190) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 193.

191) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 5.

192) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 267.

193) H.C.V. Leibbrandt: Letters Despatched from the Cape 1652-1662, Deel I, bl. 45.

194) H.C.V. Leibbrandt: a.w. Deel I, bl. 123.

195) H.C.V. Leibbrandt: a.w. Deel I, bl. 271.

196) E. Stockenström: Vrstelling van die slawe, bl. 17.

197) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 268.

198) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 286.

aan arbeidskragte te voorsien. Onder hierdie slawe was daar ook 'n aantal groot seuns en meisies. (199)

Omdat dit natuurlik die werksaamhede aan die Kaap nadelig sou beïnvloed indien die slawe toegelaat sou word om hul eie taal te besig, dra Van Goens dit aan Van Riebeeck op om „geen tael als ons moedertael tegens de slaven (te) gebruijcken“. (200) Hierdie besluit het dus vanselfsprekend die behoefte aan onderrig vir die slawe meegebring. Reeds na die aankoms van die Amersfort en nog voordat die slawe van die Hasselt by die Kaap aangekom het, besluit Van Riebeeck om „ordre te stellen op het schoolhouden voor de Angoolse compagniesslaven ende -slavinnen, per Amersfoort uyt de Portugese prijs becomen“. Hierdie belangrike besluit is op 17 April 1658 in die Dagregister aangeteken, en die persoon op wie se skouers die uitvoering en uitbouing van hierdie besluit sou rus, was niemand anders nie as die sieketrooster Pieter van der Stael. Hoedanig sy onderwyskwalifikasies was, is onbekend, maar die feit dat daar geen predikant aan die Kaap was nie en die onderwys as taak van die kerk beskou is, het meegebring dat hy vir hierdie werksaamheid aangewys is. Hierbenewens was hy „seer goet ende prompt in 't lesen...van recht Hollants Nederduyts“. Ten einde hul belangstelling „tot het school ende hooren off leeren van de Christelijcke gebeden“ te prikkel, word die onderwyser gelas om „na 't eyndigen elcq een croesjen brandewijn ende 2 duym tabacq te geven“. Thom merk op dat hierdie enigsins ongewone aanmoediging wat aan die leerlinge gegee is, ongetwyfeld 'n

199) P.S. du Toit: Ons Vroegste Onderwys (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 94).

200) G. Molsbergen: a.w. bl. 103.

doeltreffende middel moes gewees het om onderwys onder die slawe te bevorder. (201) Dit moet ook onthou word dat hierdie aanmoediging nie soseer tot kinders gekom het nie, maar seker veral met die oog op die feit dat die meeste slawe reeds in staat was om harde werk te verrig. Die skool het nie net uit kinders bestaan nie, maar uit „jongh ende oudt“. Dat daar 'n hele aantal getroudes, of dan liever persone wat as getroud beskou is, onder die skoliere was, kan afgelei word uit Van Riebeeck se vermelding van „gepaerde“ sowel as „ongepaerde“ leerlinge aan hierdie skool. Die skool is soggens en smiddags gehou, terwyl elkeen se naam aangeteken sou word. Die entoesiastiese kommandeur sou self deur sy „bijwesen“ toesien dat hierdie bepalinge uitgevoer word en is dan ook van voorneme „omme alles ter degen in ordre ende dat volcq onder de behoerlijcke dissipline te brengen“. Daarom sal hy persoonlik die skool 'n tydlank daagliks besoek. Ten opsigte van die toekoms van die skool is hy ook optimisties, aangesien „'t begin sigh redelijcq schijnt te verthoonen“. (202) Waar die koue van die naderende winter reeds in aantog is, sal elke leerling ook behoorlik geklee word.

Die moeilike taak wat Van der Stael in hierdie verband gehad het, word duidelik deur P.S. du Toit gestel: „Hy moes onderwys gee aan leerlinge wat sy taal (en wie se taal hy op sy beurt) glad nie begryp het nie. Verder het hy nie die geestelike agtergrond van sy leerlinge geken nie; en sy kultuur weer was vir hulle vreemd. Ons kan bes vermoed dat sy leerlinge, geknel deur die bande van verpligte diens, maar

201) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, Historiese aantekeninge, bl. 484 (n).

202) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 277.

uiters onwillige volgelinge was. Dit verbaas ons ook nie dat die slawe, nadat hulle tot verhaal gekom het van die effekte van die seereis, in groot getalle begin dros het nie²⁰³⁾ Reeds op 3 Junie 1658 maak Van Riebeeck melding van 5 Angoolse slawe en 2 slavinne, wat gedurende die vorige nag weggeloop het.⁽²⁰⁴⁾ En dit is natuurlik vanselfsprekend dat daar ook 'n aantal van die skoolgaande slawe sou dros.

Dit strek tot eer van Van der Stael dat hy, in weerwil van al die probleme, met hierdie taak voortgegaan het. Wanneer hy op 12 Maart 1661 aan die Politieke Raad dit stel dat sy eerste dienstydperk van 5 jaar aan die Kaap ten einde geloop het maar dat hy terselfdertyd geneë is om langer aan te bly in diens van die Kompanjie, hoewel hy „eenige verbeteringh van gagie²⁰⁵⁾ aanvra, voldoen die Raad met graagte aan sy versoek. Benewens die feit dat hy baie werksaamhede in verband met die krankes in die siekehuis behartig, is hy ook nog besig om „sommige Hottentoots te leeren lesen onse Nederlantsche taele, alsmede des Compagnie's ende haer dienaeren lijffeygenen²⁰⁶⁾. Daarom word besluit om hom opnuut aan te neem vir 'n tydperk van drie jaar, terwyl 'n verhoging van salaris van 36 gulde maandeliks na 45 aan hom toegestaan word, onderworpe aan die goedkeuring van die Bewindhebbers in die vaderland.⁽²⁰⁵⁾ Hierdie verhoging waarop hy eintlik na 5 jaar geregtig was, was inderdaad welverdiend. Dit is treffend dat dit nie slegs plaasvind op versoek van Van der Stael nie, maar ook en veral om te verneem dat die leerlinge van Van der Stael nie meer slegs uit slawe bestaan nie, dog dat „de Hottentoots²⁰⁷⁾ intussen

203) P.S. du Toit: Ons Vroegste Onderwys (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 94).

204) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 304.

205) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 344.

bygekom het. Die bewering van Theal dat die skool na verloop van 'n paar weke tot niet gegaan het,⁽²⁰⁶⁾ is dus onjuis.

Die vraag kan tereg gestel word: Maar wat was die posisie van die blanke kinders? Het hulle dan geen onderrig ontvang nie? Om hierdie belangrike saak af te handel met die verklaring dat dit „om die eenvoudige rede was dat hier nie kinders van skoolgaande leeftyd was nie“,⁽²⁰⁷⁾ gaan nie op nie. Tereg verklaar P.S. du Toit dat dit nie rekening hou met die werklike toedrag van sake nie. Op 30 Mei 1658 skrywe Van Riebeeck dat daar aan die Kaap 20 Nederlandse vroue en kinders was.⁽²⁰⁸⁾ Daar was seker 'n paar kinders van skoolgaande ouderdom in hierdie getal opgeneem. Dit kan nou beweer word dat die ouers miskien self die onderwys van die kinders tuis behartig het, maar waar lede van die Politieke Raad nog hul name met 'n kruisie moet teken en dieselfde ook met die eerste Kerkraad in 1665 in een geval gebeur, is dit baie twyfelagtig of dit wel die geval was.

Dit is egter beslis moontlik dat die rede vir hierdie gebrek aan 'n skool vir blanke kinders of selfs vir onderwys saam met slawekinders, daarin geleë kan wees dat die primêre strewe by die Kompanjie handelswins was. Onderrig aan slawekinders kon hulle beter arbeiders maak en Bewindhebbers dus meer in die sak bring, terwyl dit nie in dieselfde mate waar sou wees by die blanke kinders nie.⁽²⁰⁹⁾ Die voorsiening in hierdie belangrike behoefte en leemte, was weer

206) G.M. Theal: History of Africa South of the Zambesi, Book III, bl. 154.

207) P.S. du Toit: Ons Vroegste Onderwys (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 94).

208) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 301.

209) P.S. du Toit: Onderwys aan die Kaap onder die Kompanjie 1652-1795, bl. 21.

eens 'n sieketrooster beskore. Die man wat hierdie taak op hom sou neem, was Ernestus Back, en in die Dagregister tydens Z. Wagenaer lees ons van die nuwe ontwikkeling. Back sal hom benewens sy ander werksaamhede ook besighou „om dese Caapse schoolkinderen soo duijse als swarte alle dagen neerstigh te leeren lesen, en Categhiseren”.⁽²¹⁰⁾ Dit word aan hom vergun om „voor sijn Arbeijt en moeijte” maandeliks „een salarium” van die ouers van hierdie „eerste Caapse scholieren” te ontvang. Voorts word die name van tien kinders genoem, wie se ouers 'n „halven Reael” per kind moes betaal, terwyl sewe kinders „pro Deo” (gratis) onderrig sou ontvang. Sewentien kinders word hier as leerlinge aangedui: Johannes en Johanna Blancks; Maretje, Reynier en Dirckx Boomtjes; Cataryntje van Suerwaerden; Dirck Diemer; 'n seuntjie en dogtertjie van Jannetje Ferdinandus; Jannetje Reyniersz - hulle ouers moes betaal. Verder: Sara en Maria Rosendaals, een „Hottentoosje” en vier slawekinders: Armasie, Crisen, Zon en Basoe wat die gratis onderrig sou ontvang. Voortaan moes alle gedoopte kinders, beide van slawe sowel as „Eropianen ofte Cristenen” betyds „tot de rechte kennis van Godt gebracht...worden”.

In hierdie berig is daar geen sprake van vakansie, hoewel dit aanvaar kan word dat die kinders op voetspoor van die Kerkorde van 1643, gedurende die week twee halwe speeldae sou hê, naamlik Woensdag- en Saterdagmiddag.⁽²¹¹⁾ Nuwejaarsdag, by welke geleentheid daar gewoonlik na 'n dankdiens, geskenke aan die kinders uitgedeel is, sowel as Sondag en

210) H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives of the Cape of Good Hope. Journal*, 1662-1670, bl. 83.

211) C. Spoelstra: *Bouwstoffen*, Deel II, bl. 595.

kerklike feesdae, was sekerlik ook dae waarop daar nie skoolgehou en skoolgegaan is nie.

Helaas moet vermeld word dat die „lofterijcken aenvanck“ van Back se werk, waarvan melding gemaak is deur Wagenaer by geleentheid van die sieketrooster se aanvaarding van werksaamhede in verband met die skool, plek moes maak vir 'n tragiese einde. Al het die skool spoedig die „gewenste aensien“ behaal, het dit ongelukkig nie so voortgeduur nie. Die sieketrooster is net voor 'n diens wat hy moes waarneem „soo droncken ende onbequaem bevonden, dat haer veele van sijn toehoorders selffs daer over hebben schamen en bedroeven moeten“. Ten spyte van waarskuwings deur die Politieke Raad, het hierdie man, wat as geestelike voorganger sowel as onderwyser 'n voorbeeld moes stel, met dronkenskap voortgegaan en „met geduijrich schelden, krackeelen, ende somwijlen een krabbel vuijstje“. (212) Daarom word hy aan die begin van 1665 na Batavia gedeporteer, terwyl die onderwys intussen deur die fiskaal waargeneem word.

Ten spyte van die feit dat die aandeel van die sieketroosters aan die opvoeding van die jeug, op so 'n onaangename noot geëindig het wat hierdie tydperk betref, is dit egter ook baie duidelik dat die sieketrooster terselfdertyd in hierdie aanvangsjare die spil was waarom die openbare onderrig van die jeug gedraai het.

6. Uitbreiding van die koninkryk

Reeds voordat Van Riebeeck die reis na die Kaap aanvaar het, is daar aandag geskenk aan die moontlikhede van sendingwerk in hierdie geweste. In die bekende Remonstrantie

212) P.S. du Toit: Ons Vroegste Onderwys (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 106).

van Janszen en Proot word die hoopvolle verwagting uitgespreek „dat de meergenoemde Inwoonders de Nederlantse spraecke wel sullen leeren“. Terselfdertyd word verklaar: „Wel ende in goede correspondentie met haer levende sal men metter tijd eenige van haer kinderen tot jongens ende dienaers gebruijcken ende in Christelijcke religie optrecken“; en as die Here hierdie arbeid sou seën, sou „veel zielen tot de Christelijcke gereformeerde religie ende Godt toegebracht werden“. So sal die voorgenome werksaamheid behalwe vele tydelike voordele, ook dien „tot grootmakinge van Godes alder heijlighste name, voortplantinge sijnes h: Evangeli“. (213)

Maar ook Van Riebeeck sou self by hierdie gedagtegang aansluit. In sy „Nader Consideratie off bedenckinge op eenige poincten der Remonstrantie“ wat hy op versoek van die Bewindhebbers opstel, verklaar hy ten slotte: die moontlikheid dat die inwoners aan die Kaap „onse Nederlantse tale soudon cunnen leeren, is considerabel“. (214) Dit op sigself is al 'n goeie saak, „maer ingevolge noch beter de voortplantinge onser gereformeerde Christelijcke religie daer denselven meede hope toe schijnt te hebben“. En hoewel Van Riebeeck die hoop uitgespreek het dat „een goet leeraer de beste dienste soude cunnen doen“, word hierdie wenk nie aanvaar nie en moet Van Riebeeck hom tevrede stel met die toesegging van 'n sieketrooster vir die arbeid aan die nuwe nedersetting. So gebeur dit dan dat vir die volgende dertien jaar die verwesenliking van die voorgeskrewe gebed wat Van Riebeeck moes gebruik, in 'n groot mate van die werksaamhede van die sieketrooster sou

213) H.C.V. Leibbrandt: Letters and Documents received 1649-1662, Part I, bl. 15.

214) H.C.V. Leibbrandt: a.w. bl. 27.

afhang. Benewens die bede dat die Here die arbeid tot diens van die Kompanjie moet maak en ook dat die reg gehandhaaf moet word, vra hy ook bystand sodat „onder dese wilde brutale menschen mogelyk sijnde Uwe ware gereformeerde Christelike Leere metter tijt mochte voortgeplant ende verbreijs worden, tot uwes H. Naems loff ende Eere, ende welstant onser H^{ren} Principalen^w. (215)

Die mense onder wie die sieketroosters aan die Kaap sendingwerk sou doen, het bestaan uit die Hottentotte en slawe. Die Hottentotte het hulleself Khoi-khoi genoem, (216) of „regte manne^w, soos hulle hulself beskou het in vergelyking met die Boesmans op wie hulle neergesien het. (217) Daar was verskillende stamme wat onderling met mekaar in vyandskap geleef het, veral die Goringhaikonas en Goringhaikwas - eersgenoemde beter gekend as die Strandlopers, met hul leier Herry. Pas vier dae na die aanvang van die nedersetting aan die Kaap, moes Van Riebeeck op 10 April 1652 vertel hoe die Strandlopers „met hasegaijen, pijl ende booge^w (218) 'n aanval op 'n stuk of tien „wilden van Saldania^w (die Goringhaikwas) met so 'n geweld loods dat die korporaal en sy soldate moes ingryp om die vrede te herstel.

In sy brief aan die Classis van Amsterdam verklaar Wylant dat die Hottentotte „beroft van alle kennisse Godts^w is, „so dat gij niet en kont bemercken datse eenyge maniere van godtsdienst hebben ofte datter iets is, die sy eenige eer

215) G. Molsbergen: a.w. bl. 76.

216) J. du Plessis: A History of Christian Missions in South Africa: bl. 22.

217) W.J. van der Merwe: The Development of Missionary Attitudes in the Dutch Reformed Church in South Africa: bl. 15.

218) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 27.

oft dienst bewisen, maer schint in dat stuck tusschen haer ende het onvernunftige vee van relige ofte godtsdienst geen onderscheyt; want sie leven als beesten, die ock nergens geen werck van hebben, noch van saeyen ofte van planten, ofte dat men haer iets toepraet van Godt, sie hebben der geen werck van^o. (219)

Dat Wylant se oordeel oor die Hottentotte se godsdiens verkeerd was, blyk o.m. uit die mededeling van korporaal Willem Muller, wat in September 1655 die volgende aanteken na sy tog in die binneland: (op 12 September) „sagen wij een wonder dingh van de Hottentoos vrouwen, beneven den pas daer wij gingen, alwaer eenen grooten steen lagh; dese vrouwe gesamentlijk hebben een groen tackjen in de hant genomen ende op hare buycken op denselven steen gaen leggen, spreckende eenige woorden die wij niet en verstonden. Haer gevraeght hebbende wat hetselve beduyden waerop sij seyden: „Hette Hie^o, ende wesen omhoogh alsoff sij seggen wilde: het is een offerhant tot Godt^o. (220)

Van Riebeeck het probeer om die aanbeveling van Janszen en Proot ten opsigte van die Hottentotte na te kom insake die totstandbrenging van vriendskaplike betrekkinge met die inboorlinge aan die Kaap, beide as 'n saak van openbare belang en as 'n Christelike voorreg. (221) So lui 'n plakkaat van 8/9 April 1652: „Ende soo wie derhalven ijmand van de inwoonderen qualijck bejegt slaet off stoot, tzij hij gelijk off ongelijk heeft, sal in t aensien van dezelve met 50 slagen gelaerst worden, op dat zijluijden

219) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 4.

220) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 417.

221) J. du Plessis: a.w. bl. 21.

daeraen mogen bespeuren, sulcx tegen onzen will, ende wij genegen zijn, omme met haer in alle minne ende vriendelijckheijt te correspondeeren volgens den last ende 't oogmercq van onse heeren principalen". (222)

Wanneer 'n mens dan telkenale lees van opdragte aan die blankes om hulle te weerhou van enige onvriendelike optrede teenoor die Hottentotte, blyk dit maar al te duidelik hoe groot die waarde is wat die Bewindhebbers aan vreedsame naasbestaan geheg het met die oog op die handelsbetrekkinge wat so belangrik' beskou is. Dat daar by baie rede tot ontevredenheid en selfs wrewel teenoor die Hottentotte voorgekom het, is te verstane wanneer die feite toegelaat word om te spreek. So word op Sondag 19 Oktober 1653 „soo als 't sermoen gedaen was", verneem dat die tolk Herry met vrou, kinders en besittings vertrek het, terwyl hy „even voor 't sermoen bij ons in 't fort geweest". Later word verneem dat die beeswagter David Janssen vermoor is en dat 'n aantal beeste gesteel is. (223)

Van Riebeeck en sy Raad neem hiervan net „groot leetweesen" kennis, veral aangesien hierdie diene „van de uijr onses aencompste alhier onder onse hoede gewoont ende dagelijcx veele vruntschappen sijn gedaen". Veral die teleurstellende optrede van die tolk Herry, „die doorgaens van onse taeffel als een groot vrunt alle dagen is gespijst, met Hollantse cleederen gecleet ende copere kettings, stocken ende platen verciert", bring mee dat „ons gemeene volcqjen...seer op dese lants natie verbittert ende genegen sijnde dat leet te wreecken". Ten spyte van die groot skade wat die koloniste

222) M.K. Jeffreys: Kaapse Plakkaatboek, Deel I (1652-1707), bl. 3.

223) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bls. 161-162.

gely het, word bepaal dat niemand hierdie mense die geringste leed moet berokken nie, „maer in tegen deel al soo veele, ja eer meer dan min vruntschap als voor desen te bewijsen”. (224) En 'n plakkaat van 5 Januarie 1654 stel die saak selfs so sterk dat elkeen verbied word om die inboorlinge die minste kwaad ter wêreld te doen „al waer 't oock schoon dat hun goet voor d'ogen wech stoolen”. (225)

Skaars 'n maand na die aankoms aan die Kaap, op 29 April 1652, maak Van Riebeeck melding van die Strandlopers „die niet anders als magere lichamen ende hongerige buijcken medebrengen, welcke wij met wat gort ende broot, ende somtijds een dronck wijn, opvullen”. (226)

Hierdie eerste sieketrooster aan die Kaap was beslis met die regte gesindheid teenoor die heidene vervul. Hoewel hy dit baie moeilik vind om kontak met hulle te maak, „want haer spraecke nyet wel is te leeren”, probeer hy by verskillende geleenthede om van die jong inboorlinge by hom te laat inwoon. Hy wil hulle dan leer lees en skrywe „om door dat middel haer tot het licht der waerheyt te brengen”. Die pogings het egter misluk vanweë die wilde geaardheid van hierdie mense en ook die feit dat hulle nie te vinde was vir die nodige dissipline wat met hierdie taak gepaard gegaan het nie. Wat die plan van die grote God met hulle is, is alleen aan Hom bekend, wat magtig is om hulle te trek uit die duisternis en te bring tot die lig van Sy Seun Jesus Christus. Intussen sal hy alle moontlike middele gebruik om hulle uit

224) Resolusies van die Politieke Raad, Deel I: C.1, bls. 57-59.

225) M.K. Jeffreys: a.w. Deel I, bl. 12.

226) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 33.

die ryk van die duisternis te trek en uit die hande en bande van die Satan te verlos en te bring tot die ryk van die Seun. Dit is sy hartewens dat die Here Sy genade eenkeer aan hierdie mense sal betoon. Hierdie woorde, uit die hart van Wylant, verrai sy meegevoel, wat ook elders blyk: „want het seer arme elendige menschen sijn, diewelcke men qualick sonder schreyven kan aensien”.⁽²²⁷⁾ So blyk dit baie duidelik dat Wylant sy geestelike werk nie net tot sy eie mense beperk het nie,⁽²²⁸⁾ maar ook besondere aandag aan die inboorlinge geskenk het, al het dit ook nie met die sukses gepaard gegaan wat hy graag sou wou sien nie.

Ook Van der Stael, die opvolger van Wylant, het sy deel ten opsigte van die sending gedoen. Hoewel hy self niks oor hierdie werksaamheid meegedeel het nie, is besonderhede in dié verband tog beskikbaar. Hieruit blyk baie duidelik dat hoewel hy (en Wylant natuurlik ook) geen sendeling in die hedendaagse betekenis van die woord was nie,⁽²²⁹⁾ hy belangrike sendingarbeid verrig het.

In verband met die opvoeding van die jeug, is reeds melding gemaak van die feit dat Van der Stael aan die hoof gestaan het van die eerste skool vir inboorlinge aan die Kaap. Die onderrig van die skool was egter in die eerste plek toegespits op die kerstening van die heidene, hoewel die belange van die Kompanjie steeds op die agtergrond sigbaar gebly het. Wanneer Van der Stael dus die skool begin, is dit met die doel om die skoliere ook te help in verband met die „hooren off

227) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 4.

228) A. Moorrees: a.w. bl. 17.

229) G.M. Theal: Chronicles of Cape Commanders, bl. 110.

leeren van de Christelĳke gebeden".⁽²³⁰⁾ Wanneer hy dan op 12 Maart 1661 vir 'n verdere tydperk van drie jaar aan die Kaap aangestel word, en ook 'n verhoging in salaris toege- staan word, is dit onder andere vanweë die oorweging dat hy die slawe en die Hottentotte in die Nederlandse taal "ende Christelĳke leere is onderwysende".⁽²³¹⁾

Ook die arbeid van Back in verband met die skool wat deur hom aan die Kaap waargeneem is, staan in die teken van die sending. Die skoliere moes naamlik "tot de rechte kennis van Godt" gebring word.⁽²³²⁾

Wanneer die vraag gestel word hoedanig die sukses was wat op die gebied van die sending behaal is, kan genoem word dat daar veral by die aanvang van die werksaamhede hoopvolle tekens was. So was dit bv. die geval met Eva, die Hottentotvrou, wat in die huis van Van Riebeeck grootgemaak is sedert so ongeveer haar dertiende jaar.⁽²³³⁾ Sy het nie alleen gevorder tot "tolcquinne" nie, maar die Dagregister van 1 Januarie 1659 maak melding van die verblydende gebeurtenis dat 'n aantal Hottentotte van die Cochoques "des voormiddags met Eva, de tolcquinne, mede onder 't sermoen geweest, ende te verstaen gegeven sijnde wat daer geleert wierde, hadden daerinne, na 't scheen, goetd behagen genomen". Die byvoeging dat die belangstelling eintlik verklaar moet word "voornamentlijcq in 't goede tractament dat men haer liet aendoen"⁽²³⁴⁾ stel egter sake in 'n taamlik bedenkbare lig!

230) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 277.

231) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 344.

232) H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives of the Cape of Good Hope. Journal, 1662-1670*, bl. 83.

233) G. Molsbergen: a.w. bl. 141, voetnoot 4, en ook D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 185.

234) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 1.

Tog het die saad wat by verskillende geleenthede gesaai is, nie sonder uitwerking gebly nie en Van der Stael skryf in 1663 van 'n belangrike gebeurtenis in dié verband wat op die derde Mei van die vorige jaar plaasgevind het. „Den 3en d^o heeft Dom. Sybelius wederom een predikatie gedaen, ende gedoopt een bejaerde vrouspersoon, de eerste van dese ingeborene lantsluiden, genaemt Hottentoos; is genaemt met den naem van Eva; de getuigen sijn Roelof de Man, ondercoopman, en tweede persoon van dese fortresse, en Pieter van der Stael, kranckbesoecker, mede van dese fortresse.” (235)

Die beskrywing van hierdie Eva in die Dagregister van Wagenaer op 22 November 1663 as 'n „lichtvaerdige prijé” wat by geleentheid haar klere verruil vir „stinckende oude beesvellen”, is min vleierend. (236) Die aansoek van Pieter van Meerhoff van Kopenhagen, onderchirurgyn aan die Kaap, om met Eva in die huwelik te tree (12 April 1664), (237) was in elk geval 'n waagstuk. Na die dood van haar man, wat later op Robbeneiland diens gedoen het, het sy haarself aan drankmisbruik oorgegee, met die gevolg dat sy uiteindelik deur die owerheid na die eiland verban is, waar sy in 1674 as berouvolle sondares oorlede is. (238)

Godée Molsbergen kan dus met reg verklaar: „de bekeering der Hottentotten leverde niet veel op”. (239)

Ten opsigte van die slawe het dit by enkele geleenthede gebeur dat huwelike tussen blankes en slavinne voltrek is. So vermeld die Dagregister van 21 Mei 1656 'n huwelik tussen

235) C. Spoelstra: *Bouwstoffen*, Deel I, bl. 23.

236) H.C.V. Leibbrandt: a.w. bl. 81.

237) Resolusies van die Politieke Raad, Deel I, C.2, bl. 25.

238) J. du Plessis: a.w., bl. 28.

239) G. Molsbergen: a.w., bl. 95.

die assistent Jan Wouters en „d'eerbare jonge dochter Catarina Anthonis, van Salagou in Bengale, gewesene slavinne". (240)

Op 6 Julie 1658 dien 'n aansoek om 'n huwelik tussen Jan Sacharias, 27-jarige vryburger, met Maria van Bengale, 20 jaar oud. Sy is die „gewesene slavinne van den sieckentrooster Pieter van der Stael", en omdat die Raad verseker is „dat voorsz Maria de Nederlantse tale volcomentlijk niet alleen verstaet maer ook duidelijck spreekt, ende al tamelijck kennisse Christi na de gereformeerde religie is hebbende", word hierdie huwelik toegestaan, en op 21 Julie voltrek. (241)

Van der Stael se belangstelling in die geestelike welsyn van die inboorlinge en slawe kan duidelik gesien word, nie alleen uit die feit dat hy die skool waargeneem het nie, maar ook omdat hy getuie was by die doop van Eva, terwyl Maria wat met Jan Sacharias in die huwelik tree, 'n „gewesene slavinne" van Van der Stael was. Sy het dan seker in sy huis haar „kennisse Christi na de gereformeerde religie" opgedoen.

Hoewel die resultate dus taamlik teleurstellend was, kan die feit nie ontken word dat die sieketroosters ook ten opsigte van die sending en die uitbreiding van die koninkryk belangrike werk gedoen het.

7. In onderskeie werksaamhede

Gie praat van Wylant as „'n kranige dominee, wat as jagter en veeruilser heeltemal 'n naan gemaak het", (242) terwyl Molsbergen van hom spreek as iemand wat „als veekoper nuttig werk deed". (243)

240) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 40.

241) Resolusies van die Politieke Raad, Deel I, C.1, bl. 351.

242) S.F.N. Gie: Geskiedenis van Suid-Afrika, Deel 1, bl. 82

243) G. Molsbergen: a.w. bl. 140.

Op 4 Januarie 1653 meld die Dagregister: „Sonden den sieckentrooster met den corporael van de soldaten ende 6 musquettiers, nevens wat coper, taback ende pijpen, na de Saldanhars omme te vernemen (dewijle dagelix met soo weynigh vee hier bij 't fort comen) off daer beter met ons soudens willen handelen als hier“. (244) En so word die sieketrooster ook veehandelaar en gesant. Wanneer dit die Kompanjie pas, word hy streng beperk tot sy geestelike arbeid, maar desnietemin word hy gebruik om oor vee te onderhandel!

En dat hy hom blykbaar goed van hierdie taak gekwythet, blyk uit die inskrywing van Maandag 6 Januarie 1653: „Hebben 's morgens vroegh den sieckentrooster Willem Barentsz Wijlant, nevens eenige soldaten, wederom heengestuyrt, met coper en Taback na de Saldanhars“. (245) Hulle keer die aand terug met 5 koeie, 1 os, 3 kalwers, 5 eenjarige kalwers, en ook 8 stuks skaap wat hulle van die Saldanhars gehandel het. In Desember 1653 verneem ons dat Wylant, „die se kennen, alsoo verleden jare verscheyden maelen in haer legers was geweest“ saam met korporaal Willem Muller en nog 'n korporaal „met pistoolen, bedeckt onder de rocken“, (246) uitgestuur word om weer eens handel te dryf. Dat ook die sieketrooster nie deur hulle vertrou word nie, kom na vore uit die vermelding dat ten spyte van „wat den sieckentrooster haer beduyden, (hulle) dorsten gansch niet bestaen aen 't fort te comen“. Maar na 'n dag word Wylant weer eens na hulle uitgestuur. Die soldate van wie ons hierbo verneem het, moes saangaan tot beskerming. Die Hottentotte het natuurlik spoedig agtergekom dat hulle

244) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 112.

245) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 113.

246) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 179

feitlik kon optree soos hulle wou, en as Wylant op 8 April 1654 met die boekhouer, wat as troue amptenaar van die Kompanjie seker elke transaksie moes aanteken, saam met 10 tot 12 skuts as beskerning uitgaan om handel te dryf, begin die Hottentotte „wel lustich den draeck met d'onse te steecken". Ja, hulle gaan so ver „stootende den sieckentrooster wel fel op de borst ende den bouchouder Verburgh een wackeren floncq (klap) aen 't hoeft gevende". (247)

So moet Wylant hom die beledigings gedwee laat geval ter wille van die voordeel van die Kompanjie. Wylant was blykbaar 'n onverskrokke persoon wat geen beswaar teen hierdie arbeid gemaak het nie, maar hy was ook met die inboorlinge goed „bekent ende gewendt". (248) Daarom dat hy hierdie belangrike taak in verband met die voorsiening van die nodige voedsel, op hom geneem het.

Ook Van der Stael was 'n man wat op ander terreine sy deel gedoen het. Op 1 Junie 1655 maak Van Riebeeck melding van 'n luiperd wat die vorige nag in die hoenderhuis gekom het en drie van die 5 ganse wat deur Van Goens aan hulle geskenk is, doodgebyt het. Ten einde die luiperd te vang, het die stalkneg en die "sieckenvaer" in die hoenderhuis gegaan en „nadat den sieckenvaer (een seer stout persoon wesende)" op die luiperd geskiet het, het die dier op hom gespring en sy kloue op sy hoof ingeslaan en hom ook in die arm gebyt met die gevolg dat hy deur die luiperd „lustigh (principael in den arm) getroffen" was. (249)

247) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 215.

248) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 193.

249) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bls. 310 en 311.

So het die sieketrooster, benewens sy amptelike werksaanhede, baie ander pligte gehad om te verrig en selfs by geleentheid die wapen opgeneem om die volksplanting te beskerm. Volgens inskrywing van 17 Augustus 1655 moet almal die wapen opneem, sodat hulle op hul hoede kan wees weens die dreigende aanval deur die Kaapmans „selffs soowel barbier, sieckentrooster ende alles, tot den Commandeur incluys”. (250)

Uit die gegewens wat nou behandel is in verband met die optrede van die sieketroosters aan die Kaap, blyk dit dat wie 'n insig wil hê in die aanvangsjare van die nedersetting aan die suidpunt van Afrika, dit nie kan doen sonder om ook kennis te neem van wat hierdie vier manne gedoen het nie.

HOOFSTUK III.

GRONDLEGGERS VAN DIE KERKLIK-GODSDIENSTIGE

LEWE IN SUID-AFRIKA

Die tydperk 1652 tot 1665 is nie maar bloot 'n aantal betekenislose jare ten opsigte van die kerklike lewe in Suid-Afrika nie. Dit blyk baie duidelik uit die arbeid van die sieketroosters aan die Kaap. En hierdie arbeid was nie slegs die vulling van 'n leente of 'n meganiese pligpleging nie; dit het sin en betekenis gehad, nie slegs vir die onderhawige tydperk nie, maar baie beslis ook vir die jare en selfs eeue daarna. Wie let op die arbeid wat deur die genoende sieketroosters aan die Kaap verrig is, sal onvermydelik tot die gevolgtrekking moet kom dat ons ten opsigte van die kerklik-godsdienstige lewe in Suid-Afrika van die sieketroosters kan en moet spreek as grondleggers. Die besondere bydrae wat hierdie manne gelewer het, kom des te meer na vore wanneer dit gesien word teen die agtergrond van die aard en onvang van hulle werk.

1. Talryke probleme

In 'n vorige hoofstuk kon ons reeds let op die minagting wat die sieketroosters in Holland en in die verskillende buitelandse geweste, sowel as aan boord van die skepe, te beurt geval het. Ook die Kaap, wat maar 'n klein neder-setting was, vorm hierop geen uitsondering nie.

By die ongelukkige geval tussen Van Riebeeck en korporaal J. van der Laeck by geleentheid van 'n piekniek, is ook Wylant bespot en beledig toe hy die korporaal vermaan omdat hy in sy dronkenskap die kommandeur op verkleinerende

en oneerbiedige wyse behandel. Ter verskoning kan miskien aangevoer word dat die korporaal wel onder die invloed van drank was, maar die feit dat dit herhaalde kere gebeur het, is genoegsame bewys dat dié pleidooi nie opgaan nie. So word vermeld dat die korporaal „op verscheyden tijden den siecken-trooster heeft beschimpt en bespot in sijnen dienst, ende over desselfs wel gedane vermaeningen“. ⁽¹⁾

Die feit dat Van der Laeck een van die soldate was, is ook insiggewend. Soldate en matrose was maar gewoon aan 'n ruwe lewe en het sake dikwels vir kompanjie en kerk bemoeilik. By vele het daar dan ook „groot onverskilligheid met betrekking tot die godsdienst“ ⁽²⁾ geheers, terwyl dobbel, drankmisbruik en nesstekery nie seldsame verskynsels was nie. Om die verkoop van sterk drank op Sondag aan bande te lê en sodoende die sedes te verbeter en kerkbesoek te bevorder, is daar bv. op 10 Julie 1667 'n plakkaat uitgevaardig wat bepaal het: die tappers of herbergiers „sullen niet mogen tappen op son ofte vierdagen voor nacht onder het sermoen“. ⁽³⁾ Die feit dat dit weer vier jaar later herhaal moes word, toon dat die toestand nie juis intussen veel verbeter het nie. In September 1652 vermeld Van Riebeeck in die Dagregister dat „2 persoonen over vechterije gestraft“ is. ⁽⁴⁾ Hierdie toedrag van sake was natuurlik nie net die skuld van die plaaslike inwoners nie, maar is beslis ook veroorsaak deur die jaarlikse deurgang van tussen 5,000 en 7,000 man, bestaande grotendeels

1) Criminele en Civiele Regtsrolle, Mikrofilm bl. 4, Staatsargief, Pretoria.

2) A. Moorrees: a.w., bl. 28.

3) M.K. Jeffreys: Kaapse Plakkaatboek, Deel I (1652-1707) bls. 28 en 29.

4) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 60.

uit matrose en soldate wat by die Kaap aangedoen het.⁽⁵⁾

So het al hierdie faktore meegewerk om die taak van die sieketrooster te bemoeilik en moet dit in ag geneem word by die beoordeling van die arbeid van hierdie manne. Die werk was hopeloos te veel vir die kragte van 'n paar individue wat spesifiek vir geestelike arbeid afgesonder is, al het hulle moontlik ook die bystand van ander gelowiges aan die Kaap gehad. Elkeen het egter sy dagtaak gehad en die sieketroosters kon dus nie staatmaak op baie hulp van ander nie. Daar was ook nie ouderlinge of diakens wie se hulp ingeroep kon word met huisbesoek of met probleemgevalle nie. Daar was bowendien die beperking op die amp van die sieketrooster dat hy nooit 'n preek van sy eie kon lewer nie.⁽⁶⁾ Soos reeds aangedui, moes die preke uit goedgekeurde preekbundels voorgelees word en selfs vandag is dit 'n feit dat gemeentes oor die algemeen nie daarvan hou om na so 'n preek-voorlesing te luister nie. Hoewel daar natuurlik ook uitsonderings is, is dit nogtans waar dat die vrye voordrag van 'n preek baie meer doeltreffend in hierdie verband is. Hier het ons tog seker te doen met iets wat laksheid in kerkbywoning bevorder het.

Wie dus skouspelagtige resultate as gevolg van die arbeid van die sieketroosters verwag, hou beslis nie rekening met die omstandighede aan die Kaap nie. Aan die ander kant is dit egter ook waar dat ten spyte van die talryke probleme waarmee die sieketroosters te kampe gehad het, dikwels ook van ontoereikende kragte en talente, hulle tog 'n besondere bydrae gelewer het.

5) A. Moorrees: a.w. bl. 27.

6) H.C. Hopkins: Die Moeder van ons almal, bl. 14.

2. Besondere bydrae

Die betekenis van die sieketroosters as grondleggers van die kerklik-godsdienstige lewe in Suid-Afrika, kom op verskillende gebiede na vore. Dit kan opgemerk word in die openbare godsdienstige lewe, die sending, die onderwys, maar ook ten opsigte van algemene volksdiens. Hierbenewens het hulle ook 'n waardevolle bydrae in verband met die geskiedskrywing en die kontrole oor historiese gegewens gelewer.

Dit bied stof tot dankbaarheid dat in hierdie pionierstydvak van ons volkslewe, by name van ons kerklike lewe, die eerste sieketroosters oor die algemeen as ywerige manne beskrywe kan word. Weliswaar het Back se misbruik van sterk drank, spoedig 'n nadelige uitwerking op sy diensbetoon gehad, dog daar is alle rede om die nagedagtenis van veral Wylant, Van der Stael en Graa met diepe dankbaarheid in ere te hou. H.C. Hopkins beskou hulle tereg as „vaandeldraers”,⁽⁷⁾ terwyl prof. A.N. Pelser Wylant beskrywe as een van die „goeie helpers”⁽⁸⁾ van Van Riebeeck. Dr. J.D. Vorster stem saam dat „veral Wylant en Van der Stael, op loflike wyse die geestelike versorging van die dienaars van die Kompanjie behartig” het.⁽⁹⁾ Aangaande Wylant verklaar dr. T.N. Hanekom dat hy „'n ootmoedige mens” was, „wat homself baie opofferings getroos het”.⁽¹⁰⁾ Hy kom ook tot die gevolgtrekking dat ons „die dienste van ons twee eerste sieketroosters dan ook nie hoog genoeg (kan) roem nie”. Ook Van der Stael was „'n onvermoeide

7) H.C. Hopkins: a.w. bl. 14.

8) Prof. A.N. Pelzer: Van Riebeeck het goeie helpers gehad (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 47).

9) J.D. Vorster: a.w., bl. 105.

10) T.N. Hanekom: Godsdienste aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 93).

sieketrooster",⁽¹¹⁾ "’n ernstige arbeider",⁽¹²⁾ terwyl Theal aangaande Graa meedeel: "this man was giving every promise of a useful and honourable career, when he was removed by death".⁽¹³⁾

Persoonlik is ons van opinie dat hierdie manne nie net "goeie helpers" of "vaandeldraers" was nie, maar ook beslis grondleggers van die Kerklik-godsdienstige lewe. Hulle was die instrumente waardeur die Kerk in Holland homself in Suid-Afrika voortgeplant het. Hul baanbrekersarbeid aan die Kaap het die weg gebaan vir groter dinge wat op die verdere pad tot stand gebring sou word. Indien hierdie manne in die aanvangsjare van die nedersetting sou ontbreek het, sou manne soos Van Arckel en sy opvolgers ’n baie moeiliker taak gehad het as wat wel die geval was. Die verwildering wat beslis sonder die arbeid van die sieketroosters sou intree, kon onberekenbare skade aan die toekomstige ontwikkeling van die Kerk in Suid-Afrika berokken het. Juis hierdie persone het gedien as die kanale waardeur die stroom van die kosbare gereformeerde erfenis van Holland na die mense van suidelike Afrika gevloei het en wat nou neewerk dat die jong kerk alhier deur die jare ’n gewaardeerde band met die Nederlandse Moederkerk sou behou.

A. Openbare godsdienstige lewe.

Dit is veral op hierdie terrein waar die waarde van die arbeid van die sieketroosters in verskillende opsigte na vore kom.

11) A. Moorrees: a.w., bl. 20.

12) H.D.A. du Toit: Predikers en hul prediking in die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika, bl. 30.

13) G.M. Theal: History of Africa South of the Zambesi, Book III, bl. 149.

(1) Die voortgang van die erediens en die instandhouding van die godsdiensoefeninge is seker die belangrikste bydrae wat deur die sieketroosters in hierdie eerste tydvak van die Suid-Afrikaanse kerkgeskiedenis gelewer is. Gedurende 1657 en 1658 was daar bv. volgens beskikbare gegewens geen besoek van 'n predikant aan die Kaap nie. Hierbenewens het daar elke jaar maande verbygegaan waartydens daar geen leraar aan die nedersetting besoek gebring het nie. Die teenwoordigheid van die sieketroosters hier te lande het egter verseker dat daar geen onderbreking in die Woordverkondiging plaasgevind het nie. Of daar nou 'n predikant beskikbaar was of nie, Sondag na Sondag, week na week, maand na maand en jaar na jaar, het die arbeid van die sieketroosters die voortgang van die prediking gewaarborg. Al was dit dan nie vrye prediking nie, doen dit geen afbreuk aan hierdie belangrike werk van die sieketroosters nie. Want „of dit nou gelees of ex tempore voorgedra word, dit bly nog die boodskap van die Woord van God aan die gemeente“. ⁽¹⁴⁾ Weliswaar was dit, soos Theal dit stel, „in a very humble capacity“, ⁽¹⁵⁾ maar langs hierdie weg is kontinuïteit verseker en kon die Skrifwoord sy weg tot menseharte vind. En indien ons net 'n voorstelling probeer maak van 'n gemeenskap waarin daar geen verkondiging van die Evangelie vir tydperke van 'n paar maande of selfs twee jaar was nie, weet ons onmiddellik dat die arbeid van die sieketroosters onontbeerlik was, en ook nie te hoog geroem kan word nie. Met dankbaarheid kan ons dus saamstem: „uit die eenvoudige godsdiensoefeninge wat hulle aanvanklik in die ou

14) H.D.A. du Toit: a.w. bl. 26.

15) G.M. Theal: a.w. Book III, bl. 149.

fort gelei het, het die Nederduitse Gereformeerde Kerk in ons land gegroei". (16)

(ii) Nadruk is gelê op Gereformeerde en Skrifgetroue prediking - Die feit dat die sieketrooster nie toegelaat is om vry te preek nie, het verseker dat allerlei dwaalleringe of versinsels van die menslike gees, nie tydens die eredienste na vore gebring kon word nie. Hoewel hulle deur die staat besoldig is, moes hulle die voorskrifte van die kerk in Nederland nakom en onder andere gebruikmaak van voorgeskrewe preekboeke. Uit die inventaris van hierdie boeke blyk dit dat die preke wat deur die sieketroosters voorgelees moes word, suiwer en in ooreenstemming met die Gereformeerde belydenis was. Toe 'n plakkaat van 22-23 Mei 1660 na die stranding van die Franse skip Le Marischal, bepaal dat „niemand in haer huysen off landt eenighe andere als de gereformeerde godtsdienst van deselve (sal) toelaten ofte gedogen", (17) was dit nie 'n onbekende saak wat onder aandag van die bewoners gebring is nie. Inteendeel, hulle kon beskou word as mense wat onderleg is in die gereformeerde waarheid - en dit beslis grootliks as gevolg van die arbeid van die sieketroosters. Hulle het dus meegewerk om die bede dat die „ware gereformeerde Christelike Leere nettertijt mochte voortgeplant ende verbreijs worden" (18) in vervulling te laat gaan.

(iii) Ook die gereelde godsdiensstige en kerklike feesdae is deur die arbeid van die sieketroosters in ere gehou. In hierdie verband tref ons telkemale inskrywings te dien effekte in die Dagverhaal aan; so bv. op 16 April 1656: „Paesdagh";

16) H.D.A. du Toit: a.w. bl. 26.

17) M.K. Jeffreys: a.w. bl. 59.

18) Resolusies van die Politieke Raad, Deel 1, 1651-69, bl. 1.

25 Mei 1656: „Hemelvaert Christy“; 1 Junie 1653: „Pinxterdagh“. Dit het egter nie net beperk gebly tot die aantekening nie. Verskeie kere word melding gemaak van die viering van hierdie dae. Op 3 Mei 1663 word verklaar: „desen morgen hebben den hemels-vaertdagh gecelebreert, ende is een predicatie van den kranckbesoecker op desen dagh passende, gelesen“.⁽¹⁹⁾ Ook Kersdag, 25 Desember 1663, word verneld met die woorde: „van dage de heylige Christijt met tweemaal Godes Woort aen te hooren behoorel. gecelebreert“.⁽²⁰⁾ Hoewel Nuwejaarsdag streng gesproke nie 'n kerklike feesdag is nie, word hierdie dag op 1 Januarie 1664 gevier deur „volgens Christelijcke plicht...God den Heere te dancken en te bidden“.⁽²¹⁾ Die middernagdiens waarmee die ou jaar afgesluit en die nuwe jaar begin word - soos ons dit vandag in ons kerk het - het dieselfde bedoeling, nl. om „God den Heere te dancken en te bidden“. So sien ons dat die kerkjaar nie deur die sieketroosters verwaarloos is nie en dat by verskillende geleenthede die belangrike heilswaarhede in prediking en gebed herdenk is.

(iv) Bidstone - Een van die nees kenmerkende eienskappe van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika is seker die hoogskatting, nie net van die persoonlike gebed nie, maar ook van die gemeenskaplike gebed soos dit in kerklike bidstone na vore kom. Sedert die volksplanting aan die Kaap is dit deur al die eeue heen in ere gehou en is die Ned. Geref. Kerk sonder bidure eenvoudig ondenkbaar. Die saad hiervan is

19) H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives of the Cape of Good Hope. Journal, 1662-1670*, bl. 54.

20) H.C.V. Leibbrandt: a.w., bl. 86.

21) H.C.V. Leibbrandt: a.w., bl. 88.

dan ook in hierdie eerste tydperk gesaai en die medewerking asook entoesiasme van die verskillende sieketroosters het beslis 'n bydrae tot die gereelde bidure gelewer. Op 7 Junie 1659 word besluit om vanweë die nood waarin die nedersetting verkeer as gevolg van veediefstal en sterfte onder die vee „voortaan alle Woensdaghsnaniddaghs tegen 4 uyren een vast-ofte bidpredicatie te laten doen“,⁽²²⁾ terwyl die inskrywing van die Dagregister by 20 Augustus van dieselfde jaar ('n Woensdag), spreek van die „ordinaris biddagh“. ⁽²³⁾ In verband met hierdie bidure het ons ook die sinvolle gewoonte dat die staat in tye van nood, asook na uitredding uit gevare, met vrymoedigheid na die Kerk kan kom met die versoek dat 'n biduur gehou moet word. Ons weeklikse en besondere bidstonde volg dus in die voetspore van die sieketroosters - heeltental in ooreenstemming met die oud-Nederlandse tradisie.

(v) Huisgodsdienst - Besoekers van oorsee praat dikwels met groot lof van die gebruik by die lidmate van die drie Afrikaanse kerke om gereeld huisgodsdienst te hou. Waar dit vandag ook selfs oor die radio waargeneem word, is dit interessant om daarop te let dat ons Afrikaanse huisgodsdienst sy geskiedkundige oorsprong hier by die werk van die sieketroosters vind.⁽²⁴⁾ Die feit dat hulle die besluit moes uitvoer dat dit 'n vaste reël sou wees dat die sieketrooster soggens en saans moes voorgaan in die gebed en 'n hoofstuk uit die Bybel moes lees, het beslis hierin 'n belangrike rol

22) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 64.

23) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel III, bl. 126. Vergelyk hiervoor J. van Loo: Zes Bedestonden - Gehouden in den jare 1793 by gelegenheid van de inval der Fransche legerbenden in ons Vaderland.

24) T.N. Hanekom: Godsdiens aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 93), en ook T.N. Hanekom: Ons Nederlandse Moederkerk. (Ons N.G. Kerk, bl. 13).

gespeel. Die nense het onder die besef van die noodsaaklikheid hiervan gekom en dit later op spontane wyse in hul eie familiekringe voortgesit. Die gebede, Skriflesing en sang van daardie tyd vind weerklank by Kerk en volk ook vandag nog in die twintigste eeu.

(vi) Siekebesoek - Hierdie deel van die arbeid van die sieketroosters was eintlik die kern van hul taak en roeping. Wat die sieketroosters vir die talle siekes gedurende veral hierdie eerste tydperk beteken het, is onberekenbaar. Dit moet aanvaar word dat die krankebesoek deur die sieketroosters die verwagting en selfs die eis van die siekes om besoek te word, gesterk het. As die sieketrooster die krankes kon en moes besoek, dan was dit tog sekerlik ook die taak van die leraar wat hom later opgevolg het.

(vii) Kategetiese onderrig - Al was die Kaap nog maar bloot 'n verversingspos en al het daar nog besondere omstandighede geheers, het Wylant reeds uit die staanspoor erns gemaak met die kategetiese. Sondae na die diens moes die jonges „die vragen opseggen ende mit een schriftuerplaetse twe, dre bewijsen“. (25) Die kinders moes dus ook leer wat die mens se enigste troos in lewe en in sterwe is. In sy eerste brief aan die Classis van Amsterdam maak Van der Stael melding van ses persone op die skip Henry Louyse en ses persone op die Parel wat toegelaat is tot die viering van die Nagmaal, nadat hulle eers belydenis van geloof afgelê het. (26) En wanneer Back met skoolonderrig aan die Kaap begin, moet hy die „Caapse schoolkinderen soo duijtse als swarte alle dagen...

25) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 3.

26) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 9.

Categoriseren⁽²⁷⁾. Al was laasgenoemde miskien „skool-
 katkisasie⁽²⁸⁾, soos dr. D.W. de Villiers dit stel, beklem-
 toon dit nogtans die feit dat die sieketroosters die
 belangrikheid van deeglike katkisasie nie onderskat het nie.

(viii) Algemeen - Nie net „die grondslae van ons
 Afrikaanse godsdienstige lewe (kan) maklik herken word⁽²⁹⁾
 uit genoemde gegewens aangaande die sieketroosters nie, maar
 in die algemeen kom die meeste van die terme wat destyds aan
 die Kaap in gebruik was, vandag nog voor. Die ou garde is
 ook nog steeds bekend met die woord „voorleser⁽³⁰⁾ of „voorsanger⁽³¹⁾,
 terwyl die „danckseggingh-predikatie...na het uytdeelen van
 het hooghweerdige Nachtnael des Heeren⁽³⁰⁾ die voorreg is
 van elke gelowige. Watter jongmens ken nie die spanning by
 „vraegen opseggen⁽³¹⁾ en „schriftuurplaetse⁽³¹⁾ nie? En aan die
 ander kant, watter aanstaande troupaartjie glimlag nie reeds
 met blydschap as die „derde gebot⁽³¹⁾ afgekondig word nie? Ja,
 wanneer die gelowige huisgesin vir ete aansit, is ook die
 gebed en danksegging „voor en na den eeten⁽³¹⁾ 'n geseënde
 gebruik wat deur die jare bewaar gebly het en 'n herinnering
 aan hulle wie se optrede en arbeid gesorg het dat die Kerk
 onder die Suiderkruis die boodskap van Christus nie vergeet
 nie.

27) H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives of the Cape of Good Hope.*
 Journal, 1662-1670, bl. 83.

28) D.W. de Villiers: a.w., bl. 127.

29) T.N. Hanekom: *Godsdiens aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd*
 (Die Huisgenoot, 7 Maart 1952, bl. 93).

30) C. Spoelstra: *Bouwstoffen, Deel I*, bl. 15.

31) C. Spoelstra: *Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der Nederd. Geref.*
Kerk in Zuid-Afrika (1652 - heden), bl. 3.

B. Sending

In ons tyd word die belangrikheid van die sending allerweë deur die Kerk besef. Hierdie belangstelling het egter nie sondermeer uit die lug geval nie; intendeel, dit kan ook beskou word as 'n belangrike deel van die nalatenskap van die sieketroosters.

(i) Belangstelling - Niemand kan die sieketroosters beskuldig van gebrek aan belangstelling in die nood van die inboorlinge met wie hulle in aanraking gekom het. Wylant beskou hulle as 'n arme, ellendige volk na siel en liggaam. Hoewel hulle feitlik soos diere lewe, nie werk, saai of plant nie, verklaar hy dat 'n mens hulle „qualick sonder schreyen kan aensien”.⁽³²⁾ Hier klop die hart van 'n sendingvriend en die belangstelling wat Wylant in hierdie mense se geestelike welsyn openbaar, sou ook deur Van der Stael en Back gedeel word. Hierdie Christelike bewoënhed is vandag nog primêre eis in die sending.

(ii) Praktiese optrede - Woorde wek, maar voorbeelde trek! Indien Wylant dit net by woorde sou laat bly het, sou al sy mooi woorde die heidene rondom hom niks gebaat het nie. Hy het egter ook tot die daad oorgegaan, pogings aangewend om die taal te leer en by geleentheid van die jong heidene by hom laat inwoon, ten einde hulle te bearbei en vir die Evangelie te win. Dat hy nie juis enige sukses gehad het nie, doen geen afbreuk aan die belangrikheid van die feit dat hy wel tot praktiese optrede oorgegaan het nie.

Moontlik geïnspireer deur die optrede van Wylant en self 'n toegewyde en ernstige arbeider, het Van der Stael baie

32) C. Spoelstra: *Bouwstoffen*, Deel I, bl. 4.

meer volharding openbaar en kon hy nog voor sy vertrek in 1662 die vreugde smaak om as getuie op te tree by geleentheid van die doop van „een bejaerde vrouspersoon, de eerste van dese ingeborene lantsluiden, genaemt Hottentoos; is genaemt met den naem van Eva". (33)

Die feit dat Van der Stael egter steeds met sy pogings voortgegaan het, beklemtoon die waarheid dat die taak van die gelowige is om die Evangelie te verkondig, al rus daar oënskynlik geen vrug op die arbeid nie. Die een plant, die ander een maak nat, maar die Here laat groei. (1 Kor. 3:6).

Wie die belange van die sending vandag op die hart dra, kan nie anders as om dankbaar te wees dat hierdie eerste sieketroosters nie slegs in die heidene belang gestel het nie, maar ook met die daad hul deel gedoen het.

(iii) Noodsaaklike taalkennis - Hoewel Wylant self nie baie intensiewe opleiding ontvang het nie, het hy 'n baie belangrike vereiste vir suksesvolle sendingwerk raakgesien, naamlik die noodsaaklikheid van taalkennis. Hy wil dan so die taal van die inboorlinge leer „om door dat middel haer tot het licht der waerheyt te brengen". (34) Of hy baie sukses met die aanleer daarvan gehad het, weet ons nie. Self erken hy dat „haer spraecke nyet wel is te leeren". Hy het egter met skerp insig raakgesien dat taalkennis feitlik 'n onontbeerlike vereiste vir die sending is. Wie dus vandag 'n goeie sendeling wil wees, moet hierdie kosbare raad van Wylant navolg. Wanneer die heiden met verbasing uitroep: „Ons hoor hulle in ons eie taal oor die groot dade

33) C. Spoelstra: a.w. Deel I, bl. 23.

34) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 4.

van God spreek", (Handelinge 2:11) het sy hart ontvanklik geword vir die Woord van God.

C. Onderwys

Ten opsigte van die onderwys, het die sieketroosters ook hul bydrae gelewer.

(i) Kennis vir almal - Van der Stael, wat die Strandlopers die A B C geleer het, en Back wat die Kaapse skoolkinders leer lees en sing, „duijtse" sowel as „swarte", het reeds gedurende die aanvangsjare op praktiese wyse gedemonstreer dat die skatte van kennis waaroor die Christelike beskawing beskik, netsoos die Evangelie, aan alle mense gebring moet word. Al is die onderwys in sendingskole vandag dan ook deur die staat oorgeneem, berus dit nog op die kerklike onderwys van vroeër wat teruggevoer kan word tot die dae van die sieketroosters.

(ii) Samewerking tussen kerk en staat - Hoewel die sieketrooster in sekere sin as staatsamptenaar beskou kan word, kan die gewilligheid en entoesiasme wat deur hulle in verband met die onderwys aan die dag gelê is, beskou word as tekenend en rigtinggewend ten opsigte van die samewerking tussen kerk en staat in ons tyd. „Die godsdienstige grondslag en doel van die onderwys, soos deur Van Riebeeck vasgelê, het meegebring dat die sieketroosters ook die saak van die onderwys in die vroegste jare sou onderneem. Van hierdie vroegste begin is die belangstelling van die Ned. Geref. Kerk in die onderwys deur die volgende eeue 'n regstreekse voortsetting. Die Kerk het deur die jare pal gestaan by die oortuiging dat geen jongmens tot die huwelik en die lewe in die algemeen toegelaat kon word wat nie kon lees en skrywe nie.

Dit ten minste was nodig om lidmaat van die Kerk te word en daarsonder is dit eenvoudig nie korrek beskou om die lewe in te gaan nie."⁽³⁵⁾ Die stelling van E.G. Malherbe dat hierdie tydvak beskou moet word as die "Dark Ages" van die onderwys in Suid-Afrika omdat die Kerk "the dominant element in education" was,⁽³⁶⁾ moet as onverantwoordelik en verteenwoordigende die liberale siening, verwerp word. Ouer, kind en Kerk se samewerking is steeds nodig indien daar van Christelike onderwys deur die Staat sprake moet wees. Vandag nog word onderwys dus nie as neutrale saak deur die Kerk beskou nie, en is predikant, kerkraad en gemeente nog steeds bereid om hul bydrae in belang van die onderwys te lewer.

D. Volksdiens

Die sieketroosters het ook waardevolle volksdiens gelewer.

(i) Herdenking van oorkoms - Die eerste dankdag waarop Van Riebeeck besluit het, 6 April 1654, is deur Wylant waargeneem, terwyl Van der Stael ook sy bydrae gelewer het, o.a. op 6 April 1656. Sodoende het die sieketroosters 'n belangrike rol vervul in die uitvoering van die besluit van Van Riebeeck om hierdie dag te laat vier. Moorrees verklaar dat hierdie skone instelling langsaam in onbruik geraak het,⁽³⁷⁾ maar die feit dat dit wel vandag op ons almanak verskyn en dat daar 'n groeiende besef van die belangrikheid van hierdie dag te bespeur is, kan beslis ook beskou word as 'n uitvloeiing van die dae van die sieketroosters, net soos ons ander Christelike volksfeeste.

35) G.B.A. Gerdener: Die Kultuurhistoriese Bydrae van die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika (Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner, Deel II,) bl. 192.

36) E.G. Malherbe: Education in S.A. 1652-1922, bl. 19.

37) A. Moorrees: a.w., bl. 24.

(ii) Deelname aan werksaamhede van die owerheid - Die Gereformeerde lewensbeskouing ken aan die Staat 'n besondere terrein van optrede toe en dieselfde geld ten opsigte van die Kerk. Maar nooit is dit die roeping van die Kerk om in negatiewe sin, niks met die Staat te make wil hê nie. Reeds die sieketroosters het genoemde waarheid in beoefening gebring. Al is Wylant weliswaar deur Van Riebeeck gevra om die ruilhandel met die inboorlinge te onderneem, was hy nooit onwillig nie. Hy sou so meewerk om in die behoeftes van die gemeenskap te voorsien en dit sou ook in later jare steeds die geval wees. Wanneer dit nie met sy eie roeping en taak gebots het nie, was die predikant ook bereid om sy deel vir land en volk te doen.

E. Bydrae tot die geskiedskrywing

In tweërlei opsig is die wetenskap van die geskiedskrywing groot dankbaarheid aan die sieketroosters verskuldig.

(i) Beeld van die godsdienstige lewe - Uit die aard van die saak het Van Riebeeck hom in die Dagregister meer bepaal tot daardie werksaamhede wat aan hom as hoof van die neder-setting toevertrou is. Wanneer hy wel sake van godsdienstige belang aanteken, is dit by hom nooit die hoofdoel van sy aantekeninge nie. Die sieketroosters, daarenteen, was verplig om „bekent te maken den staet ende gelegentheyt van diese plaetse, ten aensien van den waren godtsdienst“.⁽³⁸⁾ Om hierdie rede het hul briewe aan die Kerk in Nederland uitsluitlik gehandel oor die godsdienstige lewe hier te lande. Dit is dus vanselfsprekend dat die briewe 'n skat van inligting bevat.

38) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 3.

Hierbenewens blyk uit die briewe ook duidelik „hoe streng godsdienstig die vroegste samelewing om die Kaap ingerig was“. (39)

(11) Kontrole oor historiese gegewens - Wanneer ons die Dagregister en die briewe van Wylant en Van der Stael met mekaar vergelyk, blyk spoedig dat daar 'n aantal feite slegs deur die Dagregister vermeld word, terwyl ander weer net deur die sieketroosters genoem word en nie deur Van Riebeeck in die Dagregister nie. Ander gegewens word weer by geleentheid oor en weet aangevul en Spoelstra verklaar dan ook „dat de „kerkelyke“ en „politieke“ bronne elkaar op tal van punte aanvullen en dus het die saambring van die Archiefstukke van beide kante nodig is“. (40)

'n Paar voorbeelde in hierdie verband sal die waarheid hiervan afdoende bewys.

In navolging van die Dagregister, 12 Mei 1652, waar vermeld word dat „Domineé...Backerius, predikant per den Walvis hier gekom“, (41) die eerste preek aan die Kaap waargeneem het, verklaar ook Faure in sy „Feestrede“, J. de Wet in sy „Beknopte Geschiedenis“, en ook G.M. Theal in sy „History of South Africa“, Boek III, dat hierdie predikant met die Walvis hierheen gekom het. Al hierdie gegewens rus egter net op die een bron, naamlik die Dagregister. In teenstelling hiermee spreek Wylant duidelik van die Oliphant. Dit is egter nie al nie. Van Troostenburg de Bruyn verklaar op grond van Indiese bronne aangaande Bakker: „Hy kwam te Batavia met het

39) F.J.M. Potgieter: Ons Kerk in Kaapland (Ons N.G. Kerk, bl. 29).

40) C. Spoelstra: Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der Nederd. Geref. Kerk in Zuid-Afrika (1652 - heden), bl. 62.

41) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, bl. 36.

schip den Oliphant". Waar die getuies vir Walvis almal op een bron steun, is daar twee onafhanklike bronne, 'n Kaapse en 'n Indiese, wat die naam Olifant steun. Die voorkeur moet dus aan die opgawe van Wylant verleen word en daarom is Moorrees reg as hy van die Olifant spreek.⁽⁴²⁾ Van belang in verband met hierdie aangeleentheid is dat Wylant die naam van ds. Bakker aangee, naamlik "Joannes", terwyl die Dagregister dit weglaat.

Op 18 Oktober 1653 vermeld die Dagregister die geboorte van 'n jong seun vir Van Riebeeck en sy vrou. Sy naam word egter nie meegedeel nie. Dit is egter eers Wylant wat vir ons vertel dat hierdie seuntjie op Kersdag van dieselfde jaar deur ds. A. Leendersz. gedoop is en dat sy naam Abraham was. Op Kersdag het die Dagregister slegs 'n mededeling aangaande die weer! Dit is wanneer onthou word dat hierdie klein Abraham later nog die hoogste pos in die diens van die Kompanjie in Oos-Indië sou beklee en wel dié van Goewerneur-generaal gedurende die jare 1709-1713, dat die belangrikheid van die inskrywing deur Wylant op die voorgrond tree.⁽⁴³⁾

Die vier preke wat deur ds. Baldeus tussen 18 en 31 Maart van 1655 waargeneem is, word nie deur die Dagregister vermeld nie, dog slegs deur Wylant.⁽⁴⁴⁾ Op grond van hierdie gegewens weet ons dat hierdie prediker nie slegs in 1666 aan die Kaap die Woord verkondig het nie, maar reeds in 1655. Ook die optrede van ds. Buschhof op 4 en 11 April 1655, sowel

42) A. Moorrees: a.w., bl. 15.

43) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel I, Geskiedkundige aantekeninge, (n) bl. 443.

44) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 6.

as dié van ds. Ongena op 18 en 25 April,⁽⁴⁵⁾ word slegs deur Wylant vermeld.

'n Goeie voorbeeld van aanvulling van die gegewens soos deur die sieketrooster verstrek, deur die mededeling van die Dagregister, vind ons by die inskrywings op 26 Oktober 1656. Van der Stael vertel ons in sy brief van die doop van 'n bejaarde persoon met die naam Abel.⁽⁴⁶⁾ Die Dagregister vul sy weergawe egter aan deur die van die dopeling ook te vermeld, naamlik Abel Sjours, en deel dan verder mee dat hoewel sy ouers „Menonist geweest ende gestorven waren“, „hij sigh altijd gehouden aen de Gereformeerde kercke“. ⁽⁴⁷⁾

Die aankoms van ds. F. Wijngaerts op 24 Februarie 1661 word nie deur die Dagregister vermeld nie, en ook nie die twee preke wat hy op 27 Februarie en 6 Maart gelewer het nie.⁽⁴⁸⁾ Soos Spoelstra dit by 'n ander geleentheid gestel het: „Ook hier blijkt de voortreffelijkheid van Van der Stael's mededeelingen!“⁽⁴⁹⁾ Hoewel albei bronne die koms van ds. Van Sweerden op 9 Junie 1661 noem, is dit slegs Van der Stael wat ons vertel dat hy op 12 en 18 Junie gepreek het.⁽⁵⁰⁾ Ook die teenwoordigheid van ds. J. de Moor en sy preek op 23 Junie van dieselfde jaar, word alleen deur Van der Stael opgeteken.

Eindelik, om 'n laaste voorbeeld te noem, word die belangrike feit van die doop van die eersteling uit die Hottentotte, naamlik Eva, op 3 Mei 1662, deur die Dagregister

45) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 6.

46) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 9.

47) D.B. Bosman en H.B. Thom: a.w. Deel II, bl. 77.

48) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 17.

49) C. Spoelstra: Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der Nederd. Geref. Kerk in Zuid-Afrika (1652 - heden), bl. 107.

50) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 19.

verswyg, maar wel aangegee deur Van der Stael in sy sewende brief. (51)

So blyk dit baie duidelik dat die geskiedskrywing groot dank verskuldig is aan Wylant en Van der Stael vir die talle belangrike gegewens wat deur Hulle vir die nageslag bewaar gebly het. Sonder hierdie aantekeninge sou ons kennis aangaande die godsdienstige lewe aan die Kaap beslis baie minder gewees het. Die kronieke van Wylant en Van der Stael bied egter nou vir ons saam met die gegewens van die Dagregister, 'n taamlik volledige beeld van wat op kerklike en geestelike gebied van belang is.

Voordat ons dan nou die optrede van die sieketroosters saamvat, is dit nodig om te vra: Wat was die stand en status van die Kerk in die eerste dertien jaar? Is Hopkins reg wanneer hy van die gemeente Kaapstad as Die Moeder van ons almal skrywe, en praat van: Geskiedenis van die gemeente Kaapstad 1665-1965? Was daar nie voor dié tyd 'n gemeente of Kerk in Kaapstad nie?

(a) Kerkhistories is Hopkins verkeerd. Die kerkgeskiedenis het as onderwerp die kerkmens - en dié was daar voor 1665. Ook die Bybel as bron vir die kerklike prediking was reeds teenwoordig en die Woordverkondiging deur die sieketroosters was die offisiële kerklike verkondiging van die Evangelie. Hierbenewens was die bediening van die sakramente ook deel van die kerklike lewe. Waar hierdie eksklusiewe kerklike kenmerke dus aanwesig was, kan die kerkgeskiedenis van Suid-Afrika nie eers in 1665 begin nie.

51) C. Spoelstra: a.w. Deel I, bl. 23.

Welliswaar het Hopkins die arbeid van die sieketroosters behandel, maar sy uitgangspunt bly aanvegbaar.

(b) Kerkregtelik het die Kerk aan die Kaap ook reeds voor 1665 bestaan. Die Kerk is tog primêr en wesenlik aanwesig waar die Woord sigbaar verkondig word en die sakramente in die liturgieë aanwesig is. In 1665 kom nie iets by wat die kerk tot Kerk maak nie, maar slegs die ampte van leraar, ouderling en diaken. Histories gaan die gemeente aan die amp vooraf. Kerkregtelik beskou, kom die amp uit die gemeente op, m.a.w. ook vandag met die stigting van 'n gemeente, kies daardie gemeente wat nog nie ampsdraers of 'n kerkgebou het nie, die ampsdraers wat voortaan in die gemeente sal optree. As 'n gemeente of kerk dus 24 uur sonder ampte kan bestaan, is dit ook moontlik vir 13 jaar.

(c) Teologies beskou, is dit ook waar dat as 'n gemeente die Woord het, alhoewel hy nog geen predikant het nie, en kan reken op die teenwoordigheid van Christus, hy eintlik niks kortkom om Kerk te wees nie. Trouens, Paulus laat ouderlinge deur die pasgestigte gemeentes kies (Hand. 14:23), terwyl die gemeente deur die Heilige Gees aangespreek word om manne vir die sendingwerk af te sonder (Hand. 13:3 en 4). Jesus Christus, Sy Woord en Sy sakramente, vorm die gemeente. Voltooide en onvoltooide Kerk kan hoogstens ten opsigte van die organisasie gebruik word, maar die Kerk as Kerk van Christus, is altyd ecclesia completa.

Ook selfs sonder kerkverband is die bestaan van 'n Kerk moontlik. Vir 172 jaar was hier aan die Kaap geen kerkverband nie en tog het prediking, bediening van die Nagmaal en die Doop, behartiging van onderwys, kategese en belydenis,

diens van barmhartigheid en sending onverpoos voortgegaan, terwyl daar ook diens verrig is ten opsigte van die Christelike huwelik. Die bediening van die troosverbond by geleentheid van krankheid, dood en begrafnis, is ook getrou behartig.

Uit hierdie oorwegings is dit duidelik dat die gemeente aan die Kaap en daarmee ook die Kerk van Christus, nie ewe skielik in 1665 ontstaan het nie. Daar was vanaf 1652 volgehoue kontinuïteit in die geskiedenis van die Kerk soos dit uit Nederland oorgebring is. Die jare 1652 tot 1665 is wesenlik deel van ons kerkgeskiedenis en die sieketrooster het 'n belangrike rol daarin vervul. Sy opdrag het moontlik in omvang van die predikant verskil, maar nie in wese nie.

Wie dus aandag skenk aan die optrede van die eerste vier sieketroosters, kry 'n prismatiese beeld van die arbeid van die Kerk gedurende hierdie aanvangsjare op die terrein van prediking, sending, maatskaplike sorg en opvoeding. Elkeen wat belangstel in die geskiedenis van die Kerk in Suid-Afrika moet beslis kennisneem van die arbeid van hierdie manne en die werk wat hulle verrig het toe daar aan die Kaap geen vaste leraar was nie. Die arbeid wat deur hulle verrig is, die voorbeeld wat hulle gestel het - al is dit in mindere mate waar van Back - en die erfenis wat hulle nagelaat het, mag nie vergeet word nie. Want ook hulle was medewerkers van God en het onder moeilike omstandighede en ten spyte van eie tekortkominge, die roemtaal van elke ware gelowige laat hoor: Soli Deo gloria!

BYLAE 1.

Brief van Pieter van der Stael aan de Classis

Amsterdam, dd. Batavia, 20 Januari 1664.

Achtbare, Wel Wijse, Voorsienighe, seer discrete Heeren,
Mijne Heeren en Raden der Kercken, en desselve Classis,
met den aencleve van dien.

Seer lieve, en Waerde, Beminde Broeders in den
Heere Jesu Christo.

Ick hebbe voor tegenwoordich weinighe materie om aen
UE. te schrijven, edoch groote oorsaecke van danckbaerheit aen
UE. te bethoonen, waerin ick altijd ben continuerende, ende
sal volharden en hetselve gedachtich houden, op wat plaetse
ick in den dienste van de E. Comp^e sal gesonden worden, sal
UE., indien het mogelijk is, op wat plaetse dat ick in den
dienste van d'E Comp^e soudén mogen gesonden worden, jaarlijcx
met een kleine letter te gedencken, ende den toestant van
mijne bedieninghe aen UE. te schrijven. Edoch om UE. in dese
wijtloopighe buyten reden niet langhe op te houden, en om dan
hier een eynde van te maken, soo is sulcx dat ick aen UE. ben
schrijvende, het resterende bij mijnen tijt in kerckelijke
saken gepasseert is, en op mijn vertreck daer gelaten hebbe,
verhoope dierhalve dat UE. hierin desen ten vollen
gecontenteert sult sijn, soo is't dat in

April Anno 1663

Den 6^{en} d^o hier g'arriveert is, het jacht genaent
Durgerdam, vanwege de Kamer van Amsterd^m daer een predikant
op is, genaent Dom^e de Metre.

Denselfden d^o heeft Dom^e de Metre aen boort gedoopt,
het kint van den E. H^r Admirael Herman Klincke, ende is genaent

Virena; de ghetuighen sijn d'E H^r Vice-Admiraal Leonard Winninx, en d'E H^r Gysbrant Goske, voor d'E H^r Coenraet Klincke, en juffvrou Susanna Huysman, voor Juffvrou Wagenaers, en weduwe van wijlen Jacob van de Couter, en Juffvrou Maria Trompers. Godt en Heere geeft dat dit ghedoopte kint tot Sijne naems eere mach opwassen.

Den 8^{en} d^o heeft Dom^e de Metre wederom een predikatie gedaen, ende gedoopt dese vier navolgende kinderen: een van den Ondercoopman, en tweede persoon van deser fortresse, Sr Abraham Gabbema en is genaemt Marya; de getuigen sijn d'E. H^r Command^r VanRijck, ende sijn huysvrou; een van Elbert Diemer, vrijburger, en is genaemt Christyna, de getuigen sijn Joachim Blanck, dispensier, ende sijn huysvrou Jannetje Boiddijs, ende een van Jan Coenraets Visscher vrij lantbouwer, en is genaemt Coenraet, de getuigen sijn Jacob Cloeten, vrij lantbouwer ende sijn huysvrou; ende een van een slavin ghebooren en is genaemt Louwijs, de getuigen sijn Gabriël Joosten Cornet en Denijs Otto, beide corporaels; dit kint is van een slavin in onecht gebooren. Godt de Heere geeft dat dese gedoopte kinderen tot sijns naems eere mogen opwassen.

Den 15^{en} d^o heeft Dom^e de Metre wederom een predikatie gedaen.

Den selffden d^o is Dom de Metre op sijn geordineerde schip gegaen om sijn reijse naer Batavia te bevorderen. Godt de Heere verleene haer een behoude reyse.

Augustus Anno 1663

Den 28^{en} d^o is hier g'arriveert het schip genaemt De Meerman, vanwege de Kamer van Delft, daer een predikant op is, genaemt Dom^e Kasier.

September Anno 1663

Den 2^{en} d^o heeft Dom^e Petrus Kasier een predikatie gedaen ende het H. Avontmael des Heeren uytgedeelt, waervan eenighe van de schepen, tot seven in 't getal alhier ter rheede leggende, met ons mede hebben gecommuniceert.

Den selffden d^o heeft Dom^e Kasier des namiddaghs een danckseggigh-predikatie gedaen, ende gedoopt dese vier navolgende kinderen: het dochttertje van Heindrick Lacus, Fiscael en Secretaris in dienste van d^eE. Comp. en is genaemt Lydia; de getuigen sijn d^eE H^r Over 't Water, Ordinaris Raet van India, ende d^eE. H^r Van Hoorn, sijn huysvrou, ende Juffvrou Wagenaers, de huysvrou van d^eE Heer Command^r Wagenaer; ende het zoontje van Thomas Muller, vrije Saldanha vaerder; de ghetuigen sijn de ouders selve; de andere twee sijn onechte kinderen, van slavinnen gebooren, waervan het eene is genaemt Anna ende het ander Elysabeth. Godt de Heere geeft dat dese gedoopte kinderen tot sijns naems eere mogen opwassen.

Denselffden d^o heeft Dom^e Kasier, des namiddaghs, na de predikatie ende het doopen van de kinderen, getrout Heindrick Reinste, vrij huystimmerman, met Barbara Geens, d^e weduwe van Jacob van Rosendael zal., in sijn leven gewesene Baes Hovenier. Godt de Heere gelieve dese luyden in haer houwelijk te zegenen.

Den 4^{en} d^o heeft Dom^e Kasier, des avonts voor het gebedt, gedoopt de dochttertje van Jan Zacharias, leggende op het Robben-Eylant, ende is genaemt Hester; de getuygen sijn de ouders selve. Godt de Heere geeft dat dit gedoopte kint tot sijn naems eere mach opwassen.

Die Ledematen aan de Caap, bij mijnen tijt aldaer gelaten.

Juffvrou Marya Wagenaers, de huisvrouw van d^eE.
Heer Command^r Wagenaer.

Marya Verburgh, de schoondochter van d^eE Heer
Command^r Wagenaer.

Petronella Does, de huisvrouw van d^eOndercoopman en
tweede persoon, Abraham Gabbema.

Lydia de Paep, de huisvrouw van den Fiscale en
Secretaris Heindrick Lacus.

Jannetje Boiddijs, de huisvrouw van den dispensier
Joachim Blanck, nu tegenwoordigh voor Opperhooft na Madagascar.

Pieter Everardt, vaendreggh.

Heindrick Boom, regerende Burgerraet.

Annetje Booms, sijn huysvrouw.

Catharina Marya van Berckout.

Elbert Dircxs Diemer, vrijburger.

Christina Does, sijn huisvrouw.

Jan Pietersz van Dipmaersz, vrij lantbouwer.

Beatrix Heymans, sijn huysvrouw.

Katharina Kroons, de huysvrouw van Thomas Muller,
vrije Saldanha-vaerder.

Jan Joanisz, van Harlinghen,

Andries Andriesz van der Chuale, Coes Smidt.

Arme-gelt aen de Caep gelaten.

Den lesten Decemb a^o 1658, een recipisje a... f80. .- -

“ “ “ “ 1659 “ “ “ 90 - 12 -

“ “ “ “ 1660 “ “ “ 102 - 17 -

“ “ “ “ 1661 “ “ “ 56 - 5 -

“ “ “ “ 1662 “ “ “ 65 - 1 - 8

“ “ “ “ 1663 “ “ “ 92 - 17 - -

Somma.....f489 - 12 - 8

Ick segge somma 489gl.12st. ^{vers} 8 p^g

Sijn onder de E. Comp^e en in haer cassa berustende, soals bij overgeleverde schriften breeder is blijckende, soo hebbe ick desen onderteickent op den 5^{en} Septemb^r A^o 1663, aen Cabo de Bona Esperanse in 't Fort de Goede Hoope.

Pieter van der Stael, krankbesoek^r.

Ende na overgeleverde schriften ende papieren, soo is daer een behoorlijcke quitantie van gepasseert, welcken inhoud aldus is luidende:

„Ick ondergeschreven, bekenne ontfangen te hebben uyt handen van de Eersamen Pieter van der Stael, kranckbesoek^r, een soodanigh kerkelijck Notiti-boekjen, als ick selve bevonden hebbe, bij hem gehouden te wesen vanwege de aencomende, als passerende schepen, daer predykanten mede gecomen sijn, soo van sijn voorsaet als bij hemsselfs; nitsgaders de aenteeckeninge op wat tijt, en hoeveel predicatie sij hebben gedaen, en oock nevens dien, het doopen van jonghe kinderen en bejaerde personen, het H. Nachtmael uytdeelen, arme-gelt, als bij hem uyt de kerckelijke colecten, als uyt de cosse van de herberchiers geproewreert sijn; oock het trouwen,

soo voor de predikanten, als voor den Breeden Raet van deser Fortresse; ende de ledematen, die bij hem alhier gelaten zijn, als breeder bij deselve overgeleverde schriften is blijkende. Des t'overconden, soo hebbe ick desen onderteickent:

Aldus gedaen ende gepasseert in't Fort de Goede Hoope, aen Cabo d'Boâ Esperanse, desen 6^{en} Septemb. anno 1663.

Ernestus Back, Kranckbesoeker.

Den 7^{en} d^o ben ick Pieter van der Stael, siecken-trooster, van Cabo d'Boa Esperanse na boort toe gevaren, alwaer ick op het fleuitschip Alphen, vanwege de Kamer van Amsterdam, geordonneert sijnde, in de plaetse van den voornoemde Ernestus Back, sieckentrooster, daer d'E. H^r Van Hoorn op was, sijnde Extra-Ordinaris-Raet van India, om mijn reyse na Batavia te bevorderen.

Den selffden d^o soo is Dom^e Kasier met zijn huysvrouw, seer sieck sijnde gebleven, tot naeder gelegentheyten, beter te passe sijnde, met de eerste gelegentheit sijne reyse na Batav^a te bevorderen.

Den selffden d^o is in mijn plaetse gebleven den Eersamen Ernestus Back, sieckentrooster, die geordineert was op 't voorsz. fleuytschip Alphen, vanwege de Kamer van Amsterdam, om aldaer den diens te doen van d'E. Comp^e.

Den 9^{en} d^o, nadat ick 2 dagen met mijn famylje 'tscheep ben geweest, soo sijn wij 'tseyl gegaen om ons reyse na Batav^a te bevorderen, alwaer wij, door Godes genade, sijn gearriveert den 16^{en} Novemb A^o 1663, nadat wij 2 maenden, 7 dagen onderwege sijn geweest, alwaer ick woonachtigh ben.

- 167 -

Dit is hetgeene dat noch resteerde om aen UE. te
schrijven, dat bij mijn tijt aldaer in kerckelijcke saken
gepasseert is. Niet meer voor dezen d^o. Sijt al t'samen
van herten gegroet en Gode bevolen van uwen geringhen en
alderootmoedichsten Dienaer en Vrient,

Pieter van der Stael,

In Batavia, desen

kranckbesoeck^r.

20^{en} January a^o 1664

1664.

BYLAE 2.BEROEP- ende INSTRUCTIEBRIEF voor de
Sieckentroosteren gaende naer O. of W. I. etc.

Alsoo voor de ware religie ende godsdienst nodich is bevonden, dat tot besten van die gene die haer in dienst begeven van de N.N. Compagnie (op d'eene ende d'andere vaert) mitsgaders op dat by gelegentheydt van den selven handel in die verre gelegene landen de ware kennisse Gods onder de blinde heydenen werde gebracht, de schepen met de sieckentroosteren werden voorsien ende thooner deses N.N. sijnen dienst in al sulcke qualiteyt aangeboden heeft, aende Classe van Amstelredam. Soo ist, dat deselve na voorgaende informatie, ende op 't getuygenisse becomen van andere, de persoone voornoemt tot het examen toelatende, na sijne bequaemheydt hebben onderzocht ende deselve sulcx bevonden, dat hy op het gedane rapport vande Classe voorschreven met consent ende approbatie van de E.E. Heeren Bewinthebberen tot sieckentrooster is verordineert, gelijk hy in sulcken qualiteit by desen gesonden wort na.... met dese instructie.

Om vooreerst de siecken ende crancken uyt Godes heylige woord te onderwijzen, vermaenen en vertroosten, een iegelyck na vereisch ende des selfs gelegentheydt.

Ten tweeden om te gesetter tijt oock ter bequamer gelegentheydt, benefens het singen der psalmen, uyt Godes Woord sommige capittelen, off oock eenich goet sermoen wt de Decades Bullingeri, Ursini catechismus, ofte eenich ander boeck, ingestelt van eenich leeraer der ware chr gereformeerde kercken, den volcke stichtelyck voor te lesen en het selfde werck daerom met den gebede te beginnen ende te eyndigen.

Ten derden omme alle morgen ende avont het volck in ordre vergadert, oock voor en na den eeten voor te gaen ende te dienen metter gebede.

Als oock ten vierden omme met en uyten Woorde Gods int bysonder, ende by alle goede gelegentheyten den onwetenden in den geloove neerstelyck te onderwijsen, den sondaren tot boetveerdicheyt ende afstant van sonden ernstelyck te vermaenen, met voorstel van de schrickelycke oordeelen Gods, voor haer verderf trouwelyck te waerschouwen; specialycken het vloecken, sweeren ende lichtveerdich misbruyck van de diere Naeme des Heeren, mitsgaders alle ontuchtige woorden door alle moogelycke ende behoorlycke weggen tegen te gaen, oock den cleyn- ofte mismoedigen, na vereysch van saecken te troosten ende te versterken.

Achtervolgende ende na welcke instructie N.N. voorschr. gelast wort hem in dese sijne bedieninge altijt te draegen, sonder dat hy hem buyten deselfde iets sal hebben aen te matighen, oock evenwel onder wat praetext, 't gene eygentlyck tot het predicamt behoort; ende hy van sijne sijde hierna hem te reguleeren, oock jonck ende out met een Godsalich leven voorgaende, weerdelyck in dese sijne beroepinge ende ampt te wandelen, heylichlyck belooft heeft, alsoo sijn hem dese opene letteren, beyde voor instructie en credentie op sijn voorgenomene reyse mede gegeven om hem te strecken waer 't en soo 't behoort.

Aldus etc.

(Vgl. hiervoor GROTHE, Archief VI, bls. 340-346 vir Beroepsbriewe Instructie en Credentiebriewe, vir Predikante, Proponente, Skoolmeesters en Sieketroosters, en ook C.W.T. van Doetzelaer van Dubbeldam: De Gereformeerde Kerken in Nederlanden de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indisch Compagnie, Bls. 289-294, Dylae H).

BYLAE 3.

NAAMLYS VAN PREDIKANTE WAT VOOR DIE KOMS VAN DIE EERSTE
GEVESTIGDE PREDIKANT AAN DIE KAAP GEPREEK HET OF DAAR
AANGEDOEN HET. (DIE MAAND VAN AANKOMS OF OPTREDE AAN
DIE KAAP WORD AANGEDEE).

1.	J. Bakker	Mei 1652
2.	F. Fronten	Augustus 1653
3.	A. Leendertsz	Desember 1653
4.	M. Masius	Oktober 1654
5.	J. Campius	Februarie 1655
6.	P. Mus	Februarie 1655
7.	P. Baldeus	Maart 1655
8.	H. Bushoff	April 1655
9.	A. van Winsum	April 1655 "om redens wille niet gepredikt" (1)
10.	P. Ongena	April 1655
11.	L. Bonius	Augustus 1655
12.	F. Abbema	Oktober 1655
13.	J. Leendertsz (broer van A. Leendertsz) (2)	November 1655 (miskien gepreek)
14.	J. Spiljardus	November 1655 (miskien gepreek)
15.	J. Amsingh	November 1655
16.	J. van Buren	Maart 1656
17.	T. Zas	Maart 1656
18.	G. Vinderus	Augustus 1656
19.	B.M. Brockbron	Oktober 1656
20.	C. Janszonius	Julie 1659
21.	C. Walrand	April 1660
22.	N. Heussenius (Heussen)	April 1660
23.	G. Holkenburg	Junie 1660

1) C. Spoelstra: Bouwstoffen, Deel I, bl. 6.

2) D.B. Bosman en H.B. Thom: Dagregister gehouden by den Oppercoopman
Jan Anthonisz van Riebeeck, Deel I, bl. 361 en 461).

24.	F. Caron	Julie 1660
25.	F. Wijngaerts	Februarie 1661
26.	J. Doncker	April 1661
27.	C. Caletus	Mei 1661
28.	J. van Sweerden	Junie 1661
29.	J. de Moor	Junie 1661
30.	G. van Akendam	Augustus 1661
31.	A. Scheerius	April 1662
32.	G. Slipperius	April 1662
33.	P. Sybelius	April 1662
34.	H. Wallius	April 1662 (proponent en eers in Batavia tot leraar bevorder) (3)
35.	H. de Pape	Oktober 1662
36.	B.O. de Meter	April 1663
37.	P. Casier	Augustus 1663
38.	J. Maxwell	September 1663
39.	S. de Buck	Oktober 1663
40.	C. Keyzerskindt	Januarie 1664
41.	B. Heynen	Maart 1664

3) C. Spoelstra: Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der N.G. Kerk, bl. 150.

BRONNELYS EN LITERATUUR

I. ARGIVALE BRONNE

A. ONGEPUBLISEERDE BRONNE.

1. Archief der Herv. Kerk Amsterdam.

Acta Classis Amsterdam 1646-1656 (mikrofilm No. 5, Gemeente Archiefdienst Amsterdam, in K.K.A.).
Acta Deputatorum, Classis Amsterdam No. 33 (1639-1663) - (Mikrofilm K.K.A.).
Acta Cons. Bat., Classis Amsterdam, 21 Des. 1656 en 8 Junie 1657.

2. Koloniaal Archief, Amsterdam.

Resolutien 2 Jan. 1651 - 29 Okt. 1657 -
Classis Zeeland, No. 4472.
Res. Here XVII (1651-1655), No. 252.

3. Algemeen Rijksarchief 's Gravenhage.

Ned. Oost en West Indisch Archief - Formulier vir aanbeveling van sieketroosters by Here XVII (Fotostatiese kopie No. 3).

4. Kerkargief Kaapstad.

Kopie van Brief van Pieter van der Stael aan die Classis Amsterdam, dd. Batavia, 20 Januarie 1664.

5. Staatsargief Pretoria.

Criminele en Civiele Regts Rolle - Mikrofilm No. C.A350
Origineel Dag Register 1662-66, Vol. C-586 (Mikrofilm).

B. GEPUBLISEERDE BRONNE.

Bosman D.B. en Thom H.B.: Dagregister Jan Anthonisz. van Riebeeck. Kaapstad. Deel I - 1952, Deel II - 1955, Deel III - 1957.

Jeffreys, M.K.: Kaapse Plakkaatboek, Deel I (1652-1707) Kaapstad, 1944.

Leibbrandt, H.C.V.: Letters and Documents Received 1649-1662. Kaapstad, Deel I - 1898, Deel II - 1899.

Leibbrandt, H.C.V.: Letters Despatched from the Cape 1652-1662. Twee Dele, Kaapstad, 1900.

Leibbrandt, H.C.V.: Journal, 1662-1670. Kaapstad, 1901.

Mooij, J.: Bouwstoffen voor de Geschiedenis der
Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië. Weltevreden.
Deel I - 1927, Deel II - 1929, Deel III - 1931.

Resolusies van die Politieke Raad 1651-1669.
Kaapstad, 1957.

Spoelstra, C.: Bouwstoffen voor de geschiedenis der
Nederduitsch-Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika.
Deel I en II. Amsterdam-Kaapstad, 1906.

Van der Chijs, J.A.: Nederlandsch-Indisch Plakaatboek
1602-1811. Eerste Deel 1602-1642. 's Hage, 1885.

II. LETTERKUNDIGE BRONNE

Biesterveld, P. en Kuyper, H.H.: Kerkelijk Handboekje.
Kampen, 1905.

Dijkstra, R.: Boek van Rijke Herinnering aan de Reformatie
der Kerk te Amsterdam, aangevangen op 24 Mei 1578 en
voortgezet tot op dezen dag. 1578-1928.
Amsterdam, 1928.

Faure, A.: Redevoering bij het Tweede Eeuw-Feest ter
Herinnering aan de vestiging der Christelijke Kerk in
Zuid-Afrika, gehouden in de Groote Kerk, in de Kaapstad,
op Dingsdag den 6 April, 1852, Door Abraham Faure.
Kaapstad, 1852.

III. LITERATUUR

- Böeseken, A.J., Krüger, D.W. en Kieser, A.: Drie Eeue - Die Verhaal van ons Vaderland. Kaapstad, 1952.
- Bouwman, H.: Gereformeerde Kerkrecht, Deel I. Kampen, 1928.
- Callenbach, J.R.: Justus Heurnius eene bijdrage tot de geschiedenis des Christendoms in Nederlandsch Oost-Indië. Nijkerk, 1897.
- de Villiers, D.W.: Die Kategese in die Nederduitse Gereformeerde Kerk in S.A. Potchefstroom, 1957.
- de Villiers, D.W.: Reisbeskrywings as Bronne vir die Kerkgeskiedskrywing van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika tot 1853. Kampen, 1959.
- de Wet, J.: Beknopte Geschiedenis van de Nederduitsche Hervormde Kerk 1652 tot 1824. Verwerk deur J.J. Kotzé. Kaapstad, 1888.
- Dreyer, A.: Eeuwfeest-Album van de Nederduits Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, 1824-1924. Kaapstad, 1924(?).
- du Plessis, J.: A History of Christian Missions in South Africa. Londen, New York, Bombaai en Kalkutta, 1911.
- du Toit, H.D.A.: Predikers en hul prediking in die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika. Ongepubliseerde proefskrif, Pretoria, 1947.
- du Toit, P.S.: Onderwys aan die Kaap onder die Kompanjie 1652-1795. Kaapstad en Johannesburg.
- Engelbrecht, S.P.: Die Kaapse predikante van die Sewentiende en Agtiende Eeu. Kaapstad en Pretoria, 1952.
- Gie, S.F.N.: Geskiedenis van Suid-Afrika. Deel I (Tweede Druk). Stellenbosch, 1928.
- Hanekom, T.N.: Die Liberale Rigting in Suid-Afrika, 'n Kerkhistoriese studie. Stellenbosch, 1951.
- Hanekom, T.N.: Helperus Ritzema van Lier. Kaapstad-Pretoria, 1959.
- Hanekom, T.N.: (Red.) Ons N.G. Kerk Gedenkboek by ons Derde Eeufees. Kaapstad, 1952.
- Hopkins, H.C.: Die Moeder van ons Almal. Kaapstad-Pretoria, 1965.
- Jooste, J.P.: Die Verhouding tussen Kerk en Staat aan die Kaap tot die helfte van die 19de eeu. Bloemfontein, 1946.

- Leipoldt, C.L.: Jan van Riebeeck. Kaapstad, 1938.
- Loots, P.J.: Ons Kerklied deur die Eeue. Stellenbosch, 1948.
- Malherbe, E.G.: Education in S.A. 1652-1922. Kaapstad en Johannesburg, 1925.
- Molsbergen, E.C. Godée.: De Stichter van Hollands Zuid-Afrika Jan van Riebeeck. Amsterdam, 1912.
- Mooij, J.: Geschiedenis der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië. Eerste Boek. Weltevreden, 1923.
- Moorrees, A.: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1652-1873. Kaapstad, 1937.
- Odendaal, B.J.: Die Kerklike Betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland 1652-1952. Franeker, 1957.
- Schotel, G.D.J.: De Openbare Eeredienst der Nederl. Herv. Kerk in de zestiende, zeventiende en achttiende Eeuw. Tweede Uitgawe. Leiden.
- Spoelstra, C.: Bouwstoffen voor eene Geschiedenis der Nederd. Geref. Kerk in Zuid-Afrika (1652 - heden). Kladmanuskrip in K.K.A.
- Stockenström, E.: Vrystelling van die Slawe. Stellenbosch, 1934.
- Theal, G.M.: History of Africa South of the Zambesi. Vol. II (Derde boek). Derde Druk. Londen, 1922.
- Theal, G.M.: Chronicles of Cape Commanders. Kaapstad, 1882.
- Van Boetzelaer van Dubbeldam, C.W.T.: De Gereformeerde Kerken in Nederland en de Zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indisch Compagnie. Utrecht, 1906.
- Van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam, C.W.T.: De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, Haar Ontwikkeling van 1620-1939. 's Gravenhage, 1947.
- Van Dam, P.: Beschryvinge van de Oostindische Compagnie. Vierde Boek. 's Gravenhage, 1954.
- Van den Heever, C.M. en Pienaar, P. de V.: Kultuur-gesiedenis van die Afrikaner. Deel II. Kaapstad, Bloemfontein en Port Elizabeth, 1947.
- Van der Merwe, W.J.: The Development of Missionary Attitudes in the Dutch Reformed Church in South Africa. Kaapstad, 1936.

Van Troostenburg de Bruyn, C.A.L.: De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602-1795). Arnhem, 1884.

Van Troostenburg de Bruyn? C.A.L.: Krankbezoekers in Nederlandsch Oost-Indië. Amsterdam, 1902.

Vorster, J.D.: Die kerkregtelike ontwikkeling van die Kaapse Kerk onder die Kompanjie 1652-1795. Potchefstroom, 1956.

Wegener, G.S.: Die Lewende Kerk. Kaapstad-Pretoria, 1965.

IV. TYDSKRIFTE EN PERIODIEKE PUBLIKASIES

Argief-jaarboek vir S.A. Geskiedenis, 1943. Kaapstad.

Christelike Encyclopaedie. Ses dele. Tweede Druk. Kampen, 1956.

Die Gereformeerde Vaandel. Deel XXV, Oktober 1956. Nr. 3. Bloemfontein.

Die Huisgenoot, 7 Maart 1952. Kaapstad.

Jaarboek van die N.G. Kerk 1967. Kaapstad.
